

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:
MIHELICS VID

BABBOS FERENC
CSERHÁTI JÓZSEF
JURÁNYI GYÖRGY
KARDOS TILDA
MÁNDY IVÁN
MIHELICS VID
RENARD, JEAN—CLAUDE
RÓNAY GYÖRGY
SZEGHALMI ELEMÉR
SZIGETI KILIÁN
TAMÁS GYÖRGY
írássai

1965 JUNIUS

Ára 5 forint

TARTALOM

	Oldal
<i>Mihelics Vid</i> : VI. Pál pápa béke-enciklikája	321
<i>Kardos Tilda</i> : Majd mondd rólam, Láz (Versek)	324
<i>Cserháti József</i> : Az egyház képe a zsinati konstitúciók után	325
<i>Babbos Ferenc</i> : Szép volt (Vers)	334
<i>Jean-Claude Renard</i> : A magasság és a mélység, És a szigetek elnémulnak, A nyár jelei, (Versek Rónay György bevezetésével és fordításában)	335
<i>Tamás György</i> : Einstein tudományos és emberi nagysága	339
<i>Mándy Iván</i> : Régi idők mozija (Elbeszélés)	348
<i>Babbos Ferenc</i> : Hazaérés (Vers)	352
<i>Mihelics Vid</i> : Eszmék és tények (Az „elidegenedés” kérdése és Teilhard de Chardin tanítása)	353
<i>Szennay András</i> : A kis út (Közölni kell-e a gyógyíthatatlan beteggel állapotát?)	357

NAPLÓ

Megemlékezések — jókívánságok 359; Szent Tamás az oltáriszent-ségről (<i>Jurányi György</i>) 360; Az olvasó naplója (<i>Rónay György</i>) 362; Színházi krónika (<i>Doromby Károly</i>) 369; Képzőművészet (<i>Dévényi Iván</i>) 370; Zenei jegyzetek (<i>Rónay László</i>) 373; Filmek világából (<i>Bittei Lajos</i>) Válasz a magyarnyelvű liturgikus éneklés kérdésében (<i>Szigeti Kilián</i>) 377; Kosztolányi és a halál (<i>Szeghalmi Elemér</i>) 382; Jegyzetlapok (<i>r. gy.</i>) 284.	359
---	-----

Felelős szerkesztő:

*Mihelics Vid*Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeifer János, Radó Polikárp*Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigília munkaközösség

A szerkesztő a hét első három napján fogad a szerkesztőségben (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 195. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigília postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Postai Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat. Index-szám: 26.921.

Megjelenik minden hónap elején

Ára: 5,— forint

VI. PÁL PÁPA BÉKE-ENCIKLIKÁJA

A világ békéjének megőrzéséért és biztosításáért emelte fel újból szavát s ezúttal a rendelkezésére álló legünnepélyesebb formában, külön enciklikában VI. Pál pápa. Körlevélét, amely *Mense Maio* — „Május havában” — szavakkal kezdődik, április 30-i keltezéssel május 1-én tette közzé.

Bevezetőben mindenekelőtt a katolikus hívők hódolatára emlékeztet a Szentatya a Boldogságos Szűz iránt, akinek ezt a hónapot hagyományosan szentelik, majd ezeket mondja: „Ha megfontoljuk az egyház időszerű szükségleteit és a béke jelenlegi feltételeit a világon, komoly okaink vannak arra, hogy a mostani órát különösen súlyosnak ítéljük. Sürgetőbb tehát, mint valaha, hogy együttes imára hívjuk fel az egész keresztény emberiséget.”

Ami a nemzetközi helyzetet illeti — emeli ki a pápa —, „ez zavarosabb és bizonytalanabb, mint bármikor: új veszedelmek fenyegetik a világ legfőbb javát, a békét”. Úgy tűnik fel, mintha annak a két nagy háborúnak tragikus tapasztalásaiból, amelyek vérbe borították ennek a századnak első felét, semmit sem tanultunk volna. „Tanúi vagyunk ugyanis az ellentétek ijesztő súlyosbodásának a népek között a világ bizonyos részeiben; látjuk újból azt a veszedelmes jelenséget, hogy a szembenálló felek vitáik megoldása végett fegyverhez és nem a tárgyalásokhoz folyamodnak. Ennek nyomán egész nemzetek lakosságát teszik ki mondhatatlan szenvedéseknek a rendbomlások, portyázó harcok és hadicselekmények; terjedelemben és hevességben növekednek ezek s egyik pillanatról a másikra kiválthatják azt a szikrát, amely új és minden eddiginél borzasztóbb világégést idézhet elő.”

Azoknak a fenyegetéseknek láttára, amelyek a nemzetközi életre nehezednek — jelenti ki a pápa —, legfőbb pásztori kötelességének tekinti, hogy nyilvánosságra hozza aggodását és félelmét. Attól kénytelen tartani, hogy amennyiben tovább mérgesednek az ellentétek, újabb véres háború robban ki. „Kérve kérjük tehát mindazokat, akik felelősek a közügyekért, ne maradjanak süketek annak az emberiségnek egyöntetű vágyakozása iránt, amely a békét akarja. Tegyenek meg mindent, ami tőlük függ, hogy megmentse a fenyegetett békét. Mozdítsák és segítsék elő az eszmecseréket és tárgyalásokat valamennyi szinten és minden időben, hogy megállítsák az erő veszélyes alkalmazását s elejét vegyék az abból eredhető összes sajnálatos anyagi, szellemi és erkölcsi következményeknek.”

Keserőséggel kell megállapítania — folytatja a pápa —, hogy ebben az annyira fájdalmas helyzetben oly gyakran felébrednek meg az emberi élet szent és sérthetetlen jellegének tartozó tiszteletről, és hogy olyan eljárásokat tesznek magukévá és olyan magatartást tanúsítanak, amelyek kirívó ellentmondásban vannak a civilizált nemzetek erkölcsi érzésével és szokásával. Ezzel kapcsolatban lehetetlen számára, hogy szót ne emeljen az emberi méltóság és a keresztény civilizáció védelmére, s föl ne panaszolja a terrorizmus cselekedeteit, túsok szedését, a fegyvertelen lakosság ellen foganatosisított megtorlásokat. „Mindmegannyi bűncselekmény, amely visszalépést jelez az igazságosság és emberségesség érzékének fejlődésében. Ezek mindig csak tovább élezik az ellenségeséget az ellenfelek között s elzárhatják az utakat, amelyek még nyitva maradnának a jó akaratok találkozására, vagy legalább is megnehezíthetik a tárgyalásokat, amelyeknek ésszerű megegyezéshez kell vezetniök.”

Hangsúlyozza a pápa, hogy felhívását semmiféle külön érdekeltség sem sugallja, kizárólag csak az összes népek igaz javát keresi és biztonságához kívánja juttatni azokat, akik ma annyit szenvednek. S mindjárt reményét is fejezi ki: lesz olyan erős az Isten és a történelem előtt való felelősség tudata, hogy rákényszerítse a kormányokat a béke fenntartására irányuló nemes erőfeszítések folytatására s azoknak az anyagi természetű vagy lélektani akadályoknak elhárítására, amelyek útjában állnak a kielégítő és őszinte megegyezésnek.

Minthogy azonban a béke nemcsak egyszerűen emberi erőfeszítéseink eredménye, hanem egyben és főleg Isten ajándéka is, a pápa azt óhajtja és arra buzdítja a papságot és a híveket, hogy egész május folyamán az összes templomokban külön imádkozzanak a békéért.

Mondjunk azonban májusban imákat a második vatikáni zsinat sikeres befejezéséért is, mert ennek rendelkezései „hosszú időre meg fogják határozni Krisztus jegyesének jövőjét és oly sok lélek sorsát”. „Barmeny-nyire jelentős ugyanis a munkának az a része, amellyel a zsinat máris szerencsésen megbirkózott, maradtak még igen súlyos feladatok a legközelebbi ülésszakra, amellyel lezárul a zsinat. Utána következik a zsinati határozatok végrehajtásának nem kevésbé fontos időszaka. A papság és a hívek összefogására, együttes törekvéseire lesz szükség, hogy abból a vetésből, amelyet a zsinaton elhintettek, jótékony gyümölcsök érlelődjének.” A Szentatyának mindenestre meggyőződése, hogy Isten áldása fogja kísérni a hatalmas munkát, annál is inkább, mert bizik annak a Szűz Máriának közbenjáró segítségével is, akit a legutóbbi ülésszak végén örömmel nyilvánított „az egyház anyjának”.

A *Mense Maio* enciklika, amely VI. Pál pápaságának második enciklikája, igen rövid, lényegesen rövidebb írás, mint az első, az *Ecclesiam Suam*. Kereken mindössze 1500 szóból áll. Hangvételésében és tartalmában is különbözik az eddigi enciklikáktól. Mondhatnám úgyis, hogy műfajilag elűt tőlük, mert nem nyújt a katolikus hívek számára új vagy további tanbeli eligazításokat. A pápa valójában csak összefoglalja és a legünnepelesebb formában a világ elé tárja azokat a meglátásait és gondolatait, amelyeket alkalmilag már eddig is kifejezésre juttatott.

Csak a legfontosabb megnyilatkozásokra utalva, már 1963. évi karácsonyi szózatában sürgette VI. Pál: „Úgy tekintsétek a béke kérdését, mint ami a legalapvetőbb kérdése az emberiségnek.” A rákövetkező év elején, amikor a Szentföldre zárandokolt, január 6-án Betlehemben hozzáfűzte: „Mi teljes erőnkből támogatjuk és egész szívünkkel megáldjuk azokat az üdvös kezdeményezéseket, amelyek a béke megszilárdítását célozzák.” Ugyanennek az évnek augusztus 26-án felhívással fordult az „összes jóakaratú” emberekhez: „Hallgassátok meg alázatos szavaimat, amelyek testvéri és atyai szívből fakadnak. Nem azért idéztem föl a két világháború kitörölhetetlen emlékeit, hogy elrettentő rémképeket vetítsek elétek, hanem hogy bölcs és felelősségteljes megfontolásokra készítsem az elméket. Arra szeretném kérni az összes tényezőket, hogy az emberi méltóságot és a testvéri egyetértést helyezték fölébe minden más érdeknek és értéknek. Öröm és jólét soha nem érhető el háború útján. Egyedül a béke hozhatja meg azt, őszinteségből és jó akaráttal.” Nem sokkal utána, december 12-én, amikor a nemzetközi eucharisztikus kongresszuson Bombayben beszélt, egyenesen a kormányokhoz szólt a pápa: „Esedezve kérjük mindazokat, akiknek döntő befolyásuk van az államok irányításában és a béke biztosításában, kövessenek el mindent, hogy elkerülhető legyen az újabb öszezsapás veszélye, mert ez olyan világégéssé nőheti ki magát,

amely pusztulásba vihetné az egész emberi nemet.” Ekkor foglalkozott — nem először — a pápa a leszerelés szükségével is: „Bárcsak eljutnánk oda, hogy a nemzetek véget vetnek a fegyverkezési versenynek s ekként felszabaduló javaikat és erőiket a fejlődésben levő népek testvéri megsegítésére használják föl.” Ehhez kapcsolódott az idei év január 7-én mondott beszéde is: „Nem az erőszak, nem a fegyverek bevetése, nem az onzo érdekek vak szolgálata vezethet az igazi leszereléshez, hanem az a mély testvériség, amely a tartós és szilárd béke záloga.”

Nem kétséges, hogy a vietnami helyzet készítette most VI. Pál pápát a *Mense Maio* enciklika kibocsátására. Különös hangsúlyt akart adni ezzel a világ békéjéért való aggodásának, tolmácsolva egyúttal mindazoknak „Megállj!” kiáltását, akik nem hajlandók beletörődni a már nemzetközi jelleget oltótt és nemzetközi méretekkel fenyegető konfliktus elnyúlásába. Mert ami a Távol-Keleten folyik, ma már egyik nagyhatalom számára sem közömbös, nem közömbös közvetve a föld egyetlen állama, egyetlen népe számára sem. Méltán kívánja, vagy inkább követeli a pápa — mert követelés rejlik az árnyalt szavak mögött —, hogy amíg nem késő, addig oldják meg tárgyalások útján a vietnami konfliktust. Ezért állítja a kormányférfiak elé felelősségüket is „Isten és a történelem előtt”.

Nincs még három éve annak, hogy a nagyemlékű XXIII. János pápa szinte könyörögve kérte az államférfiakat: hallgassák meg „az emberiség kiáltását”, amely a békét várja és követeli tőlük. A zsinat első időszakára idején, 1962. októberében történt ez. Akkor tört ki a kubai válság, amely azt a félelmet keltette a világon, hogy egyik napról a másikra általános háború támadhat. Most VI. Pál pápa ugyanilyen szorongó lélekkel és szinte ugyanazokkal a szavakkal foglalja felhívásába az emberiség egyetemes vágyakozását, amely a békére irányul.

Magától értetődik, hogy a pápa — akárcsak elődje — imára is szólítja a keresztény világot. Ésszerűen következik ez hitünknek abból a tanításából, hogy a béke „nemcsak egyszerűen emberi erőfeszítéseink eredménye, hanem egyben és főleg Isten ajándéka is”. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ne kelljen megtennünk a béke helyreállításának és megszilárdításának, a közvetlenül érintett népek gyötrelmei megszüntetésének érdekében mindazt, ami emberileg egyáltalán módunkban áll. Ahogyan már XXIII. János pápa figyelmeztetett 1959. évi karácsonyi szövegében: „Az egyház kötelességévé teszi híveinek, hogy cselekvően működjenek közre a béke megvalósításában. Semmiképpen nem szabad, hogy a katolikusok megelégedjenek a csupán szemlélődő magatartással. Ellenkezően: át kell érezniük, hogy ebben a vonatkozásban is küldetésük van, amelyet teljesíteni tartoznak”.

„Ha a béke mellett vagyok, akkor meg is kell tennem mindent a békéért — írta legutóbb *König* bécsi bíboros-érsek. — Pusztán szavakkal kiállni egy elv mellett, semmit sem ér. Együtt dolgozni a béke munkálói-val, életre szólóan elkötelezni magunkat erre a tevékenységre, ez a feladatunk!” Mert mi is a valóság? Az, amit oly élesen rögzített meg a minap pásztorlevelében *Guilhem* lavalai püspök: „Az atomfegyverkezés Damokles-kardként lebeg az egész földkerekség fölött és fenyegeti a három milliárd ember mindegyikét. A szörnyű elképzeléseket nem tolhatjuk egyszerűen félre, mint valami lidércnyomást. Nem érhetjük be papáink intéseivel sem. Az ő megöly szenvedélyes állásfoglalásaik is csak elvek pusztába kiáltó meghirdetése maradnak, ha nem sorakozunk föl melléjük. Ami ellen fel kell venni a harcot: a fásultság, a közömbösség, a tudatlanság ezen a téren. Küzdenünk kell azért, hogy a riadót mindenütt, városban és falun, milliók visszhangozzák.”

MAJD MONDOD RÓLAM:

Nem volt kényelmes könnyű társ.
Barátságot tartott a fellegekkel
pár virágját leste este-reggel:
hajtott-e új kocsányt.
A madaraknak köszönt mint más
ismerősnek utcán szokott
és sokszor neheztelt rám holott
soha meg nem aláztam
a napot imádta rögben kalászbán
és az árnyékot gyűlölte
meg a ködöt ami az ablakon lapult
ilyenkor irtózat ült két tágranyilt szemén
még akkor is amikor csitító szókkal én
ölelni akartam
s ha menekülön gyermekes félelemmel
mégis a karomba hullt
ölelni alig mertem
máskor kamaszos kedvvel naphosszat dalolt
de oly messzire üzent a hangja
engem elkerült kihagyott.
Az lehetett volna nekem
ami a szó a számon a fény a szememen
s szívemben a dobbanás...
de ő mindez lenni nem akart.
A rügyekkel élt a fákkal könnyezett
s csak egy kedves furcsa idegen maradt.

LÁZ

Idegpályákon rőt manó futkos
s mint tengelyen a vasutas: kalapál
lebukik a mélybe tucatnyit ellik
vagy ki ablak rácsán szökik be
azzal hál.
Rebbenő pilládat lefogná fájdalom
de fönnakad míg dől rád a rettenet:
égbebökött hegyről ömlik a láva
(tán kinoddal együtt eltemet) —
hasítja bőröd perzseli húsod
roppanó csontokban perceg a láng
üszkös csomó már csak a tested
de kigyózik egyre és görcsbe ráng...
Tüzes szög a lámpának gombja:
tétova ujjad még odáig elér
... nyelni nyelni míg szemed kigubbad...
egy kettő... négy tabletta fehér...
Még ömlik a láva a talpad alá
de halántéknál üteme lassúdik már
rendre elsimul rajtad a takaró
egy kettő... négy: ahogy az órainga jár.

AZ EGYHÁZ KÉPE A ZSINATI KONSTITUCIÓK UTÁN

A II. Vatikáni zsinat ebben az évben végetér. A szeptember 14-én megnyíló negyedik és utolsó szakasszal négy éves, eddig méreteiben csak ritkán látott belső reformmunka kezdete íródik az egyháztörténelem lapjaira. Négy év aránylag nagyon rövid idő. A zsinat megindulásakor a tennivaló súlyossága és sokoldalúsága hosszabb időre, talán egy évtizedre vagy talán még többre engedett következtetni. Ha ebben az évben a zsinati aula el is fog némulni tudnunk kell, hogy az egyház továbbra is „zsinatban” akar maradni, azaz az elindított reformtörekvések lefektetett alapelvei szerint bizottságok viszik tovább a munkát.

Az egyházi tanítóhivatal óhajának teszünk eleget, ha a zsinat célkitűzését, munkáját és főleg annak már életbeléptetett határozatait a hívők bevonásával is felmérjük és tudatosítjuk, hiszen a zsinat elsősorban az egyháznak önmagával folytatott dialógusa. A megállás és a körültekintés különösen két szempontból fontos. Mivel reformokról van szó, ezért szükséges a már elért eredmények pontos ismerete, továbbá a közös jóakarat tisztázása és állandó serkentése, másrészt itt is számolnunk kell minden közösségi munka velejárójával, nevezetesen a szélsőséges egyéni szemléletek kinővéseivel vagy a kisebbségek visszatartó erőivel. Ezekkel szemben higgadt, türelmes állásfoglalásra van szükség.

E sorokat a liturgikus reform kezdetének margójára szántam. Meggyőződésem, ameddig nem tudjuk, hogy az oly gyorsan követelt újítások mögött új egyházkép vagy egyházfogalom áll, bizonyos aggodalommal és bizonytalansággal telve nézünk a jövő elé.

Az egyetemesség törvényszerűsége

Ez a „modern” zsinat nemcsak a tárgyalás alá vett teológiai anyagánál fogva, hanem éppen a benne felszínre jutó emberközösségi vonatkozásai miatt élesen hozta előtérbe a középkorig lezajlott egyetemes zsinatok „egyetemességi törvényszerűségét”. A zsinati aulában bár a hivatalos egyházi hierarchia tárgyal, mégis meg kell állapítanunk, hogy a megnyilatkozások különös hangsúllyal az egész egyház szívéből fakadnak. Csak ezzel magyarázható meg az „egyetemesség felelősségtudata” is, amely jelen esetben a hivatali egyháztól vállalt reformakararon túl a hívők közösségének várakozásából és felelősségvállalásából is táplálkozik. Korunk embere meg akarja érteni önmagát, a mától követelt tennivalóját és jelen történelmét. Amikor a zsinat a hierarchia és a hívők egységét, egybe-forrotságát jobban elő akarja mozdítani, ez a programja sok tekintetben már kész talajból sarjadt ki, már bevált eredményekre hivatkozhatott. Gondoljunk például a liturgikus mozgalom, az Actio catholica és a laikus apostolkodás terén elért vívmányokra. Így szemlátomást állíthatjuk, hogy a zsinat tárgyaló termében láthatatlanul ugyan, de valóságosan jelen van a hívők serege, az Isten népe.

Az „egész”, a nép jelenléte azonban felveti a másik szempontra való felfigyelés szükségességét is. A hívők a közös felelősség vállalásával ugyan-annak a lélektani magatartásnak feszültségével és sokszínűségével állnak a zsinat légkörében, mint maguk a zsinati atyák. A püspökök túlnyomó többsége reformokat akar, a hívők nagy tömegei is nemcsak megértettek a kornak megfelelő „katolikusabb”, mélyebb és teljesebb egyház-

szemléletre, ezt egyúttal mint felemelő beteljesedést várják is. Nemcsak hazai viszonylatban, de világszerte is nagy próba elé állítja a papságot és a hívőket a liturgikus konstitúció végrehajtása, mégis az első nekifogásokból megnyugtató optimizmus csendül ki. De a zsinati munka egyéb velejárói is megtalálják vetületüket a hívők sokaságában. Így a zsinaton az egymással szembenálló és hullámzó többségi és kisebbségi törekvések a papság és a hívők véleménynyilvánításában is megismétlődnek. Sokszor egyoldalúan szubjektív, túlságosan merész vagy görcsösen merev nézetekről van szó, amelyek „bent és kint” is megérthetők ugyan, mert emberi kísérőjelenségek, de sohasem helyeselhethők. Az olyan végletek, hogy nem is érdemes a zsinati tudósításokat elolvasni, mert a viták és a döntések inkább zavart, mint áldást hoznak, vagy ennek rózsaszínű elmentője, hogy a zsinat egy csapással mindent meg fog oldani, újból igazolják az egyetemesség törvényszerűségét, nevezetesen annak a józan és szélesebb középútnak jogosságát, amelyet *XXIII. János* pápa nagy gondolata hat át: az egyházban szükség van a reformokra, és ha egyszer cselekvő akarattal ennek tudatára ébredünk, a reformtörekvések nem maradhatnak meddők. E valóság talajára álló középút éltetői és mozgatói az evangéliumi és apostoli egyház utáni vágy, a Krisztusban megvalósult kegyelmi megváltás tudata és természetfeletti ereje, amelyek a szentírás kinyilatkoztatott tanításával együtt a szeretet és szolgálat egyetemességében új embert és új emberi közösséget képesek teremteni, amelyben minden ember megtalálja élete értelmét: Krisztusban az embereket szolgálja.

Ennek előrebocsátásával, vagy ha akarjuk, a zsinat meddőségének határozott cáfolatával és időszerűségének és történelmi szükségességének igazolásával, tegyük fel a kérdést, mi történt eddig a zsinaton? Nem a napi események érdekességei vagy szürkéségei, kisebb-nagyobb port felvert szenzációi, emberi vonásai érdekelnek bennünket, hanem a zsinati munka hozadandó, későbbi kihatásaiban is biztosnak látszó eredményei. Azonnal hozzátehetjük, sők évnek vagy talán évtizednek kell elmúlnia, míg a döntések és határozatok többsége elevenen érezhetővé válik. Tétlenség merjük állítani: a zsinat leírelentősebb eredménnyel, hogy az egyházfogalom tartalma, legalapvetőbb vonásaiban felújult. Az eddigi zsinati munkából ezt a felújított egyházképet kell kielemeznünk, ezt kell állandóan ébren tartanunk, mert csak e kicsiny „mustármagból” nőhet ki minden más eredmény a jövőben. Hogy aztán e globális szemléletváltozáson belül az Isten népéről vagy a püspöki kollegiálitásról szóló új tartalmú tanítások, továbbá a hátralévő negyedik szakaszban tárgyalás alá kerülő, az egyház és a világ viszonyát érintő döntések mikor és hogyan öltik magukra a konkrét megvalósulás, a gyakorlat formáit, azt nehéz lenne előre megjósolni. Annyi bizonyos, reformokat nem betűkkel vagy dekrétumokkal hajtanak végre, hanem élő szellemmel. Ennek a szellemnek eleven forrásait a zsinat által kidolgozott új egyházkép felfakasztotta. Ezt az egyházképet fogjuk tanítani a teológiai főiskolákon és a szöszékekről, ennek gyümölcsei csak azután érhetnek be végérvényesen, de az érlelés megindulásáért mindannyian felelősek vagyunk.

A zsinat célkitűzései

A II. Vatikáni zsinat mindvégig ki akar tartani a *XXIII. János* pápától megadott hármas célkitűzése mellett. Ezek az egyház belső életének megújítása és felfrissítése, az elszakadt keresztény testvéreknek a krisztusi eredetében és szépségében felragyogtatott egyház vonzóerejével való

visszahívása és végül a mai világgal folytatott párbeszéd annak a tudatában, hogy az egyház erkölcsi erőinek és isteni küldetésének birtokában hívóin keresztül segítséget nyújthat az új történelmi szakaszába lépő emberiségnek.

A zsinat eddigi dokumentumokban megjelent eredményei két konstitúció és két dekrétum. Tartalmukat tekintve ezek a legszorosabb kapcsolatban állnak egymással, sőt, ha a zsinat alapvető célkitűzését, a belső reformot tartjuk szem előtt, egyetlen egészet alkotnak: megadják az egyház eszmei, dogmatikus tartalmának újabb tisztázását és mélyítését, s ennek megfelelően szolgálni akarják a gyakorlati egyházas magatartás kialakítását és ápolását, közelebbről az istentisztelet új rendjében, a keleti egyházakkal való kapcsolatunkban és az elszakadt testvérekkel való újraegyesülés kérdésében.

Amit a liturgiáról szóló konstitúció mint új istentiszteleti praxist egybefoglalt, azt az egyházra vonatkozó konstitúció elméletileg és tanítélesen megalapozta és igazolta. A két konstitúcióban az egyház közösségi mivoltának és misztériumának, közelebbről a hívők és Krisztus kapcsolatának mélyebb megértéséről és az ebből forrásozó megtisztultabb, igazibb istentiszteleti gyakorlatról van szó. A konstitúciók valósággal új „felfedezésként” vetítik eléink az egyház megújult képét, amelynek mondanivalója a hívőknek Krisztussal és Krisztuson keresztül egymással való kegyelmi egysége az egyház látható közösségében és a misztikus Krisztust természetfeletti életáramlásában. Ez az egyházkép, amelynek alapvonásait a „közösség és misztérium” kettőssége és egysége határozzák meg, nem fakadt szükségszerűen korunk közösségi gondolkodásának ihletettségéből. A dogmák alakulásának és fejlődésének megvan a saját törvényszerűsége. Bizonyos azonban, hogy a megújult egyházkép korunk várakozásának minden tekintetben megfelel. „Sajátos egyháztudat ébred fel a lelkekben és ma újra élmény erejével hat a lelkek közösségének felismerése Isten szeretetének misztériumában. Korunk egyháztana már kiszabadult az egyház hierarchikus szervezetét és lelki hatalmát védő és az ellenfelekkel vitázó iratok feszült légköréből. A művelt hívó ma már nemcsak papok által kormányzott üdvösségi intézményt lát az egyházban, hanem felfedezte a szentírás Isten országát és Isten népét kinyilatkoztató egyházképét: azt az istenemberi közösséget, ahol a krisztusi megváltás végbemegy a lelkekben és a megváltott emberiség újra egyesült teremtménye Istenével” (P. Gerhard). Kétségtelen, ezen a vonalon a kinyilatkoztatás értelme után kutató hívő elme ma talán mélyebbre mehet, mint valaha, mert korunk eddig nem sejtett gyökerekig lehatolva tárja eléink az emberi egység és közösség értékeit és lehetőségeit.

A liturgikus reform előtörténete

A zsinat a liturgia reformjával anyaszentegyházunk belső életét akarja megújítani, „a hívők között a krisztusi életet akarja napról-napra elmélyíteni”. A biblikus alapokon nyugvó és a keresztény őshagyományra építő „felújítások” nem jelentenek a régítől merően eltérő gyakorlatokat, több évszázados jelenlegi vagy eddigi liturgikus rendünk lényegét nem is változtatják meg, de a lényeg kiemelésével és új megvilágításával oly nagymérvű változást vezetnek be, hogy helyt kell adnunk annak a megállapításnak: ha a II. Vatikáni zsinat a liturgikus konstitúciónál többet nem eredményezett volna, már akkor is elérte volna célját. Maga a liturgikus reform tehát megért egy zsinatot. Megszületett az az intézkedés, amely „korunk szükségletéhez jobban alkalmazkodva elősegíti valamennyi

Krisztusban hívőnek egységét... az elszakadtak visszahívását az egyház karjaiba". A liturgiára vonatkozó konstitúció ugyanis megoldotta a belső reform gyakorlati oldalát, nemcsak az egyház mélyebb valósága felé fordította figyelmünket, hanem az egyházat mint Krisztus titokzatos testét és Isten népét beleállította a Krisztusban a mennyei Atya által létesített üdvösségi rend eleven kegyelmi áramkörébe.

A liturgikus konstitúció kimondja, hogy az elhanyagolt és megmerevedett liturgikus életet ismét elevenné és termékennyé kell tenni. Elhanyagoltságról beszélhetünk abban az értelemben, hogy a szent cselekmények szavai és szimbólumai mögött rejlő természetfeletti életvalóság sokszor megközelíthetetlen maradt, és valóban megmerevedés következett be ott, ahol bizonyos formák nem alkalmazkodtak többé az élethez és ennek következtében terméketlenek lettek. A liturgia külső szemléletét belső értékelésnek kellett felváltania. Csak így juthatunk el ismét a liturgia igazi fogalmához és valóságához. A liturgia több, mint szabályokba foglalt istentiszteleti rend, vagy e rend ceremoniális látványossága. A rubrikákon túl meg kell látnunk a teológiai tartalmat. Erre már az egyházszemléletünkben fordulóponthoz vezető *XII. Pius* „*Mystici corporis*” című enciklikája (1943) nyomtatékosan rámutatott: „A liturgia nem az istentisztelet külső formája vagy a szertartások tetszetős alakítása, hanem Krisztus titokzatos testének, a fejnek és a tagoknak, Krisztusnak és a hívőknek nyilvános kultusza, amelyben a belső szentség megteremtésének legteljesebb erőforrását kell látnunk.”

Hosszú és küzdelmes előtörténet áll a zsinat liturgikus rendelkezése mögött. A huszas években megindult „liturgikus mozgalom”, amely egyre erőteljesebb hangon követelte a liturgia elásott kincseinek feltárását, a szó és a cselekedet mondanivalójának megértését, csak nagyon bojtorjános ösvényeken keresztül tudott magának utat törni a szélesebb tömegek felé. Sok gyanúsítás, nyílt támadások és nem egyszer hivatalos helyekről történt rendreutasítások ellenére azonban lelkipásztorok, hívek és hittudósok mind hangosabban követelték a reformokat. Az 1947-ben megjelent „*Mediator Dei*” már „liturgikus enciklika”, ezért ma a liturgikus megújulás „magna chartájának” is nevezzük. A körlevél a liturgiát az egész egyház ügyének tekinti, mert „Krisztus titokzatos testének egész istentiszteletét foglalja magában, a fő és a tagok egységében”. A pápai írás óv a túlzásoktól, de mindvégig rámutat a liturgikus megújulás fontosságára és lefekteti ennek alapelveit: kívánatos, hogy a hívők a kereszt áldozatával a lelegevenebb kapcsolatba kerüljenek és a pappal együtt mutassák be a szent áldozatot, „tevékenyen és személyesen” vegyenek részt a szent cselekményekben, mert a megkeresztelték általános papsága reális tartalmú.

A liturgikus konstitúció egyházképe

A liturgikus reform legalapvetőbb forrása annak az egyházképnek tartalma, amely a konstitúció mögött nemcsak mint háttér, hanem mint a Szentháromság legbensőbb életéig lenyúló gyökér áll. A zsinat elindulásakor már az első napirendi vitákon felmerült a kérdés, vajon nem lenne-e célszerűbb előbb az egyházra vonatkozó új dogmatikus tételeket tárgyalni és ezzel a liturgikus felújítások számára tisztázott alapokat biztosítani. Mivel a már sok helyütt bevezetett liturgikus gyakorlat, mint az „imádság törvénye”, világosan látható irány felé mutatott, biztosabbnak látszott a már meglévőből a „lex credendi”, tehát a hittételes határozatok felé való továbbjutás útját keresni. Így is történt. A liturgikus kon-

stitúció a gyakorlati előírások előtt röviden és nagyon tömören felvázolja az egyházzal szembeni konstitúció egészét — tehát valóban még mielőtt megszületett volna —, azt a „közösség és misztérium” két pólusára építő ekklesiológiai tartalmat, amelyet aztán az egyházzal szembeni konstitúció tanácsosan ki is fejtett.

A liturgia a konstitúció szerint Krisztus és az egyház misztériumaihoz vezető legbiztosabb út. „A liturgia járul hozzá a legnagyobb mértékben, hogy a hívők élete megvalósítsa és mások számára is nyilvánvalóvá tegye Krisztus misztériumát és az igaz egyház lényegét.” Krisztus misztériuma abban áll, hogy mint Istenember közvetítő lett Isten és az emberek között. Az ő embersége volt ugyanis az Ige személyével egyesülten üdvösségünk eszköze. Így lett Krisztusban tökéletes a mi kibékülésünk a kegyelemben és így kaptuk meg benne az isteni szolgálat teljességét. „Halálával lerontotta mi halálunkat és feltámadásával visszaállította az életet” (Húsvéti prefáció). És a kereszten meghalt Krisztus oldalából született meg az egyház csodálatos misztériuma. „Ahogyan Krisztust küldte az Atya, úgy küldötte ő a Szentlélektől betöltött apostolokat, nemcsak azért, hogy az evangéliumot hirdessék, minden embernek tanúsítsák, hogy Isten Fia az ő halálával és feltámadásával megszabadított bennünket a Sátán hatalmából és a haláltól (Apcsel. 26, 18), és áthelyezett az Atya országába, hanem azért is, hogy az áldozat és a szentségek által megvalósítsák a megváltás művét, ahogyan azt hirdették... Így lesznek az emberek Krisztus húsvéti misztériumának részeseivé a keresztség által: amikor Krisztussal együtt elhunytak, vele eltemetettek és feltámasztottak lettek...”

A kép világos. Az egyház Krisztus misztériumának folytatója, az isteni emberrélevésnek és következményeinek térben és időben való kiterjesztője. Ezért az egyház a továbbélő misztikus Krisztus, mert Krisztus „mindenkor jelen van az egyházban... jelenlévő valóság a szentmise-áldozatban, mert ugyanaz mutatja be most az áldozatot a pap szolgálatával, aki egykor a kereszten mutatta be azt..., jelen van erejével a szentségekben, mert ő kereszttel..., jelen van a szavával, mert ő beszél, amikor a szentírást olvassák. Jelen van végül, amikor az egyház könyörög és imádkozik; ő ígérte meg, ahol ketten vagy hárman az én nevemben együtt vannak, én köztük vagyok (Mt. 18, 20)”. Az egyház Krisztus megváltási és megszentelési művét folytatja a jelenlévő Krisztus „által, vele és benne” a világ végezetéig. Éppen ezért az egyház nemcsak hasonlít Krisztushoz, hanem természetfeletti értelemben, misztikusan azonos is vele, éppen úgy isteni és emberi elemekből összetett valóság, isteni és emberi együttműködés színhelyét képező misztérium, mint maga Krisztus, az Istenember. Minden üdvösségi tette az isteni emberrélevésen nyugszik és az Istenember közvetítő áldozatából táplálkozik. Krisztus és az egyház egységét Szent Pál képe fejezi ki legáltalában: az egyház Krisztus titokzatos teste, Krisztus a test életető feje a Szentlélek által, ezért is nevezzük a Szentlelket az egyház lelkének, a megkeresztelt emberek pedig a test tagjai. Az egyház e képe eleven természetfeletti organizmust állít elénk, természetfeletti életközösséget, amelyben minden egyes tag kegyelmi életkapcsolatban van a test fejével, Krisztussal és a fej által ember-társaival.

A liturgikus konstitúció újításai valóban csak ebben a mélyebb dogmatikus egyházszemléletben kapnak értelmet. Csak így érthetjük meg, hogy „a liturgia Jézus Krisztus papi tevékenységének gyakorlását jelenti, amelyben érzékelhető jelek jelzik is, de egyszersmind mindegyik a maga

sajátos módja szerint meg is valósítja az ember szenttétevését, amikor a teljes közös istentiszteletet Jézus Krisztus misztikus teste, vagyis a fej és a tagok együtt mutatják be. Ebből következik, hogy minden liturgikus cselekmény egyszerre Krisztusnak mint papnak, és testének, azaz az egyháznak a műve. És így kiválóan szent cselekmény, amelynek hatékonyságát az egyháznak semmi más cselekedete rangban és mértékben el nem éri.” Az egyház minden más tevékenysége mellett „a liturgia marad a csúcspont, amely felé az egyház tevékenysége végső sorban irányul, és egyúttal a forrás, amelyből minden ereje fakad, mert az apostoli tevékenység legfőbb célja az, hogy mindazok, akik a hit és keresztség által Isten gyermekei lettek, összejöjjenek és az egyházzal közösségben Istent dicsérjék, az áldozatban résztvegyenek és az Úr vacsoráját vegyék”.

Az egyház misztériuma a közösség misztériuma, a lelkek közössége Krisztussal és egymással. A liturgikus konstitúció különös súlyt helyezett ennek kidomborítására. A hívők közössége mint Krisztustól megvaltott és az ő Szentlelke által megszentelt Isten népe alkotja Krisztus titkzatos testét. Az egyén az egyház egészén keresztül van kapcsolatban Krisztussal és Krisztus testvéreivel, az emberekkel. Az egyház az „egység szakramentuma”, mert a püspök alatt egyesült és rendezett szent népet alkot. „Ezért a liturgikus cselekmények az egyház egész misztikus testéhez tartoznak, azt teszik láthatóvá és arra vannak hatással. Egyes tagjai azonban rendjeik, a hivatal és a cselekvő részvétel különbözősége szerint különböző módon jutnak vele érintkezésbe.” Még nem régen többen is sikra szálltak ama újkori felfogás érdekében, amely szerint csak az egyéni belső ima és az aszkézis adhatnak lelki formálást és tehetik szentté az embert. Ma visszapillantva mindannyian elismerjük, hogy „elmondtuk vagy meghallgattuk” a szent misét és előtte vagy utána „imádkoztunk”. Pedig a liturgiából „árad felénk a kegyelem és általa valósul meg a legnagyobb hatóerővel az emberek szenttévése és Isten dicsőítése.” A konstitúció helyesen állapítja meg, hogy „a vallásos élet nem merülhet ki egyedül a szent liturgiában való részvételben. A krisztusi hívő arra hivatott ugyan, hogy a közösségben imádkozzék, de azért be kell térnie szobájába is, hogy az Atyát rejtékben imádjá (Mt. 6, 6). Sőt, amint az apostol int, szünet nélkül kell imádkoznunk. Ugyanaz az apostol tanít minket arra is, hogy Jézus szenvedését szüntelenül a saját testünkön hordozzuk, hogy ezáltal Jézus élete nyilvánvalóvá legyen a mi halandó testünkben. Ezért könyörgünk a szentmisében az Úrhoz, hogy jelképes áldozati adományunkat elfogadva „minket magunkat tegyen teljes és tökéletes áldozattá”.

A liturgikus konstitúció tehát helyet ad az egyéni imának, a magánájtatosságnak; ezek semmit sem veszítettek értékükből, de mindenkor alá kell ezeket rendelni a közösségi istentiszteletnek. A liturgia a Krisztus teste, az Isten népe istendicsőítése, rangban és értékben a „csúcspont” és egyúttal a legnagyobb közösségépítő erő az egyházban. Minthogy a liturgia azokat, akik az egyházban élnek, napról-napra építi szent templommá az Úrban, Isten lakhelyévé a lélekben (Ef. 2, 21–22), amíg eljutnak Krisztusban a nagykorúsáig (Ef. 4, 13), ezért ugyanakkor csodálatos módon megerősíti őket, hogy Krisztust hirdessék. Így lesz az egyház azok számára, akik kívül állnak, a népek között felállított jellé (1z. 11, 12), amely alatt Isten szétszórt gyermekeinek egyesülniök kell (Jn. 11, 52), amíg meg nem lesz az egy akol és egy pásztor (Jn. 10, 16). Ezért szorgalmazza a konstitúció „az egész hívősercegnek ahhoz a teljes, tudatos és cselekvő részvételhez való vezetését, amit magának a liturgiá-

nak a természete is megkövetel". De minderre a krisztusi nép „mint választott nemzetség, mint királyi papság, mint szent nemzet, mint tulajdonul megszerzett nép" (1 Péter 8, 9; 2, 4—5) a keresztség által nemcsak jogot kapott, hanem mint Krisztus papságának a részese „papi” megbízást is. A mai reformokhoz szükséges liturgikus szellemet csak Krisztus és az egyház misztériumainak megéltése táplálhatja.

Az egyházkép tisztább megfogalmazása

Az egyházzól szóló konstitúció, mint már említettük, tantételes kifejtésben foglalja egybe a zsinattól felújított egyházképet. A zsinat nem óhajtott teljes, minden egyes részletre kiterjedő ekkleziológiát kidolgozni, hanem éppen az egyházkép kiegyensúlyozása érdekében csupán a lényeges elemek tisztább megfogalmazására fordította figyelmét. Az egyház-fogalom fentebb már érintett négy alapelemét kellett egymásba építeni. Ezek a „misztérium és az üdvösségi intézmény, a hierarchia és a hívők közössége” egységében és ellentétes feszültségében állnak. Az egyház legbensőbb valóságában Krisztus isten-emberi misztériumára épülő, belőle forrásozó és azt térben és időben kiterjesztő hittitok; az egyház külső történelmi megjelenésében, mint az ószövetségi üdvösségi nép örököse, a Krisztustól megváltott és megszentelt újszövetségi Isten népe; az Isten népe látható egyházi közösségében a hierarchia és a hívők egysége és tagoltsága határozza meg az egyház közösségi, szociális szerkezetét.

Az egyház misztériuma a Szentháromságból ered, a Fiú Istennek a világba küldésére és emberrélevésére épül, Krisztus áldozatából és a Szentlélek Isten kegyelmi tevékenységéből táplálkozik. A konstitúció az egyháznak e belső tartalmát a „misztikus test” képével fejt ki. Mivel hittitokról van szó, nem adhatunk az egyházzól egyértelmű fogalmi meghatározást. A természetfeletti nem szorítható maradéktalanul általánosító és megkülönböztető fogalmakba. Azért fordulunk a szentírás képes kifejezéseihez. Az akol, a nyáj, a szántóföld, az Isten háza, Isten temploma, Isten családja képei mind azt jelzik, hogy az egyházban Isten tevékenykedik, hasonlóan a pásztorhoz, a szőlőműveshez, az építőhöz, a családfőhöz. A legteljesebb kép a Szent Páltól alkalmazott „Krisztus teste” kifejezés. Az Istenember halálával legyőzte a halált és a bűnt, az embereket megváltva új teremtéssé tette (Gal. 6, 12; 2 Kor. 5, 17), az őt követő testvéreknek elküldi a Szentlelket, hogy saját magával egyetlen egységgé, organikus egésszé, saját misztikus testévé tegye őket. Krisztus e természetfeletti életközösség feje, a Szentlélek e test lelke, aki a fej életét, az istengyermeki kegyelmi életet közvetíti a tagok felé. Ezek így Krisztust öltik magukra és Krisztus életét élik. Ezt a láthatatlanul tevékeny természetfeletti életközösséget Krisztus az apostolokra és azok utódjaira, a püspökökre épült látható egyházi szervezettel egybeötvtözte. Krisztus Urunk csak egyetlen egyházat alapított, amely egyszerre isteni és emberi, láthatatlan és látható, belső és külső.

A konstitúció második fejezete az egyház leírását az Isten népe fogalmával folytatja. Egészen új szemlélet alkalmazása került ezzel előtérbe. A fogalmat eddig is ismertük az ószövetségből, különösképpen újszövetségi értelmében a liturgiából, de eléggé kiaknázatlan maradt egyházias tartalma, amelyet csak a legújabb exegetikai és patrisztikus kutatások hoztak felszínre. Az ószövetségi szentírás Isten népének nevezi a választott népnek Jahve előtt egybegyűlt istentiszteleti vagy kultusz-egységét. A fogalom az újszövetségben a Krisztustól megváltott egész emberiséget jelentő tágabb értelemben, leszűkített konkrét jelentésében pedig az egy-

házban a hívők és a papság egységét, a Krisztust követő nép közösségi egészében a vezetők és vezetettek fölé- és alárendeltségi viszonyát és szociális szerkezetét. A régi szövetség népe Krisztus vére által új szövetség népévé lett, más szóval Krisztus, aki a „sokakért” halt meg, a föld minden népét és minden idők emberét magában foglaló egyetemes és a végső eszkatológikus beteljesedés felé menetelő „új Izraelt” teremtett. Yves Congar állapítja meg, az Isten népe kifejezés már önmagában is oly tömény és erőteljes tartalommal rendelkezik, hogy az egyházra való alkalmazása elkerülhetetlenül bizonyos gondolatsort indít meg, amelytől nem lehet többé eltekinteni. Először is rámutat arra, hogyan épül fel az egyház emberi történetében és kibontakozásában, hogyan viszonyul az egyház az összemberiséghez, továbbá felhívja a figyelmet arra is, hogy az egyház tagjai még a rendi és hivatalok szerinti tagolódás előtt „egyformák” a nép közösségében, vagyis a „keresztény egzisztencia”, a keresztény mivolt, a krisztusi élet alapértékei tekintetében a hívők és a papság nem különböznek egymástól. Az egyház a régi Izrael üdvösségi népével a folytonosság kapcsolatában áll és habár „új Izrael”, mégis a teljes üdvösségtörténet hordozója. Krisztus Izraelnek hirdette meg az Isten országát, amely itt a földön csak kezdeti megvalósulás stádiumában létezik és csak a világ végén bontakozik ki a maga teljességében, mégis ehhez a lassan alakuló eszkatológikus országhoz minden népnek csatlakoznia kell. Így lesz az egyház eszkatológikus elrendeltségében és ugyanakkor „földi misztériumában” létező, a történelmen át vándorló Isten népévé.

Az Isten népe fogalom alkalmazásának döntő jelentősége abban áll, hogy ezzel biztosítható legjobban egyházképünk alapvető „azonossági struktúrája”. Minden megkeresztelt ember, pap vagy hívő abban egyenlő, hogy Krisztus tanítványa és követője és mint ilyen, Krisztussal kegyelmi kapcsolatban van. A legfelsőbb értékelési szempont tehát az egyházban nem a hierarchikus struktúra, vagyis az egyházi hivatalok és funkciók szerinti tagolás, hanem a kereszttség révén és a szentségek segítségével kifejtett kegyelmi életközösség Krisztussal, vagyis a „krisztustagság” az istengyermekség kegyelmi tényében. Krisztus Urunk az egyház alapításánál ezt az utat választotta. Először tanítványokat gyűjtött maga köré, azután kiválasztott tizenkettőt közülük és ezek közül ismét Pétert választotta ki, hogy az apostolkollégium és az egyház fejévé tegye. Így építette fel Krisztus az egyház látható szervezetét, amelynek alapgyökere a kegyelmi meghívás és kiválasztás. Minden megkeresztelt hívő Krisztus egész megváltási művének, de elsősorban Isten és ember közötti közvetítésének, tehát papságának részese. „A hívek általános papsága és a szolgálat hierarchikus papsága egymáshoz vannak rendelve; mindegyik a maga sajátos módja szerint részesedik Krisztus egyetlen papságából.”

A dogmatikus elemek egyensúlya

A zsinati konstitúciótól alapul vett két kép vagy fogalom az egyház eszmei vagy dogmatikus tartalmának kifejtésében egymást szükségszerűen és szerencsésen kiegészíti. A Krisztustól szerzett népnek közelebbi meghatározására, mint „Krisztus titokzatos teste”, azért van szükség, hogy ezzel az újszövetségi nép Krisztus által történt lelki újjáteremtését, Krisztushoz mint forráshoz, életető középpontjához, a fejéhez való tartozását is meghatározzuk. Továbbá, hogy külső alakját is a kereszttség révén szerzett egyháztagság fogalmával együtt világosan körülhatároljuk és ugyanakkor belső életelvét, a Szentlelket, valamint a szeretetben kinyilvánuló és az eucharisztia ünneplésében látható lényegét is megjelöljük. Az Isten népe

tehát az átfogóbb, a Krisztus titokzatos teste a közelebből meghatározó fogalom. „Az egyház Jézus Krisztus által alapított, hierarchikusan rendezett, Isten lelki uralmát biztosító, az emberek üdvösségének szolgáló újszövetségi Isten népe, amely mint Krisztus titokzatos teste létezik” (M. Schmaus).

A konstitúció harmadik fejezete az egyházi hierarchiáról tárgyal különös tekintettel a püspöki hivatal kollegiálítására. A negyedik fejezet a laikusok, a hívők helyzetét és szerepét vizsgálja. Egyházképünk e két fejezetben nem gazdagodik új vonásokkal, azonban nyomatékos hangsúlyt kap az egyház strukturális tagoltságának mélyebb dogmatikus értelme. Az Isten népének egésze, tehát a papság és a hívők egysége, Isten és egymás szolgálatában áll. Az egyház egészének és egységének a szolgálat ad célt és értelmet. Ennek természetes velejárója, hogy egyes tagok az egyházban funkcionális vezető szerepet töltenek be, amely azonban sohasem lehet uralkodás, hanem mindenkor a szolgáló Krisztus példájának követésében felelősségteljes szolgálatvállalás az egésznek érdekében. A hívőknek is általános papságuk folytán egymás terhére kell viselniük, hogy „így teljesítsék Krisztus törvényét”. Tehát a hierarchikus struktúrálságnak is van egy legfelsőbb kategóriája és ez a szolgálat.

A konstitúció többi fejezete (5—8.) a mi szempontunkból már kevésbé érdekes, úgyszintén mellőzhettük a püspöki kollegialitás és a laikus apostolkodás ott bőven kifejtett részlegeit. Azt akartuk bemutatni, ami a két zsinati konstitúcióban új és maradandó. Ez pedig a sokirányú gyakorlati útmutatás mellett elsősorban az egyház felújított és felfrissített dogmatikus tartalma. Ki kell hangsúlyoznunk, egyetlen olyan tanítás vagy utalás nem szerepel a konstitúciókban, amelyekről eddig nem tudtunk volna. Mint már aláhúztuk, inkább az egyház dogmatikus tartalmát képező elemek mélyebb elemzéséről és főleg ezek egyensúlybaállításáról van szó. Az egyház üdvösségtörténeti valósága isteni és emberi, láthatatlan és látható, belső és külső elemekből tevődik össze. A konstitúciók az összetevő elemek helyes elrendezését, illetve egyensúlybaállítását akarták megteremteni.

Négy egyensúlybaállítás történt a következő párhuzamokban: 1. Az egyház láthatóan társadalmi vagy közösségi képletben jelenik meg. Vezetőkkel, törvényekkel, jogi alkotmánnyal felruházott üdvösségi intézmény. Belső mivoltában azonban természetfeletti szervezet, Krisztusban megvalósult kegyelmi életközösség, „Krisztus titokzatos teste”. A tartalmi hangsúlyt a zsinat az utóbbira helyezte. 2. Az egyház hierarchikus intézmény. Krisztus lelki hatalmában, tanítói, papi és főpásztori megbízatásában részesedő papság vezeti és kormányozza. Ugyanakkor az egyház testét elsődlegesen a hívők közössége alkotja. A tagság, mint ilyen, általánosabb, mint a különleges feladatokkal megbízott szervek, tehát a hierarchikus tagozódás fogalma. Így előtérbe került a laikusok, a hívők szerepe és feladata az egyházban. Az egyház nem egyoldalúan „klérus-egyház”, hanem Krisztus tagjainak közössége. 3. Magában a hierarchiában is kiegyensúlyozás látszott szükségesnek. A pápa az egész egyház és a hierarchia feje, a legfőbb hatalom az egyházban, „a hívők és a püspökök püspöke”. Minden püspök a legteljesebb egyházirendi fokot jelentő szentelés révén az apostoloknak adott lelki hatalomban részesedik. Maga a püspöki testület az apostolkollégium utódja és örököse. Így a püspökök Krisztustól akart tanítói, papi és kormányzó egységben vannak egymással és a pápával. A püspöki kollegiálítás új megfogalmazása a püspöki jogkör kiterjesztését jelenti anélkül, hogy a pápa egyházfői jogköre a legcsekélyebb mértékben is csor-

bát szenvedne. Ilyen értelemben beszél H. Küng a II. Vatikáni zsinatról mint az első vatikánumtól igényelt természetes „kontrapunktról” ellenpontról; ott a pápa jogkörét tisztázták, itt a püspöki hivatalt írták körül. 4. Kiegyensúlyozásnak tekinthető végül a római katolikus egyháznak és a többi egyháznak vagy keresztény felekezetnek viszonyrendezése is. Krisztus egyháza a római egyházban „mintegy szubzisztál”, vagyis itt valósul meg biblikus és tradicionális tartalmában a „legteljesebben”. De a többi egyház is, ahol érvényesen keresztelnek és a hívők megszentelésére törek-szenek, Krisztus örökségét őrzi. A krisztusi tartalmat ezekben felkutatva és elismerve mindent el kell követni, hogy visszatérhessenek az atyai ház-ba, mert ők is az istengyermekséget kapták örökségül.

Az egyház megújult képe a zsinat eddigi munkájának legnagyobb és legbiztatóbb eredménye. Ha ezt elfogadjuk, akkor a liturgikus konstitúció is több lesz, mint rubrikák egyszerű megváltoztatása. Minden további alakulás és fejlődés az egyház üdvösségtörténeti küldetésében attól függ, hogy milyen mélyen vernek majd gyökeret a papság és a hívők gondolkodásában az evangélium és az apostolok egyházának újból felelevenített alap-elemei.

SZÉP VOLT

Szép volt nagyon.

*A nagyapám, szegény, még elmesélte,
hogy lány korában szemet szűrt a grófnak.
„Bolond volt bizony, hogy nem ment vele” !
— incselkedett, és anyám elpirulva
verte a hátát, mert úgy kacagott,
hogy már görcs rázta szikár, öreg testét.
Söpört, vasalt, fejt, rongyot foltozott,
s az ajakáról csobogott az ének,
ingyen mosásért vacsorát hozott.
Szívesen vállalt öt síró porontyot,
markos apámmal napszámban arattak,
gömbölyű vállát tartotta a napnak,
búzamag-színben gyöngyözött a bőre.
Emlékszem, a kepe tövében ült,
izzadó kinban a hűgomat várta,
s apám a fáradságtól összeroskadott.*

Szép volt nagyon...

*Ötfelé szabta a testét,
minden darabba lélek is jutott.
Szépsége, szíve, lelke szertefoszlott,
éhesen szívunk minden szépet róla,
mégis mindig több maradt,
minden kincse megmaradt,
fehér fényben tündökölve
raktuk koporsóba...*

Babos Ferenc

JEAN-CLAUDE RENARD

Toulon-ban született, 1922-ben (az „És a szigetek elnémulnak” egyik versében szereplő Méjean egy keskeny touloni partvidék neve); Párizsban végzett egyetemet, irodalom-szakot, s ott is él, a Casterman kiadó lektora. 1945-től jelennek meg verseskötetei — eddig összesen hat; a hetedik most készül, s előkészületben van a Seghers kiadó híres „Mai költők” sorozatának Jean-Claude Renard kötete is, antológiával verseiből, és André Alter róla szóló tanulmányával.

Úgy tartják számon, mint a vallásos ihletésű költők egyik legjelentősebbikét a mai francia irodalomban. Műve „a Teremtő, a teremtett világ és az ember himnusza” — írják róla a chicagói „Poetry” folyóiratnak abban az új francia lírát bemutató számában, mely Pierre Jean Jouve, René Char és Jean Grosjean mellett az ő verseit közli. Egy francia kritikus, Yves Vadé pedig így jellemezte 1952-ben, mikor legutóbbi kötete megjelent: „Igen nagy eredetisége a keresztény költészetben, ami teljesen elkülöníti például egy Claudeltől, hogy sajátos szabadságot ad a nyelvnek, a véletlen szavaknak és az önként adódó képeknek, legalábbis egyes verseiben... Keresztény szürrealizmust, onirikus — (álom-ihletű) — kereszténységet lehetne emlegetni vele kapcsolatban. Szavai, melyeket mindig a hit víziója irányít, olyasformán érintik szellemét, mint valami földalatti forrás vize... Egyre inkább sikerül neki összebékíteni képek iránt való szürrealista izlését egy olyan lelki valóság közlésének szándékával, amely nem tetszés szerint hajlítható. A dogma által meghatározott világfölfogás, meg a nagy szürrealista képek közt hidat vet, amely közvetlenül köti össze a költészetet a hittel... Amit Saint-John Perse a nagy természeti valóságokkal, azt valósítja meg J. C. Renard szemünk láttára a természetfölöttiekkel... Műve azt mutatja, hogy hívő embernél a tudat alatti épp úgy dicsérheti Istent, mint a tiszta értelem... Ez a költészet azt az egyetemes szimbolizmust példázza, mellyel a keresztény költő újra rátalál az ősi orfizmus intuícióira, és úgy teszi magáévá, hogy kiágítja őket.”

Mindez nemcsak J.-C. Renard „helyét” jelzi a mai költészetben, hanem némi tanácsot foglal magában arra vonatkozólag is, hogyan kell olvasnunk a verseit. Egészítsük ki mindezt magának a költőnek a szavaival; ezek még határozottabban tájékoztatnak mind lírája jellegéről, mind megközelítésének módjairól. A „L’VII” folyóirat 1964. novemberi száma közli „A nyár jelei” című ciklusát; ez előtt írja bevezetőként: „A költészet áldozati cselekmény ünneplése, az áttetszetőség szertartása, amikor megnevezi a fényt, mely a valóság pólusai közt áramlik, s amikor a teremtett dolgok sokféleségében megéreztetni a teremtés egységét. De miközben arra törekszik — mint a hasonlóság törvényének primitíven mágikus szimbolizmusában történik — hogy a lehető leglényegibb vonatkozásokat állapítsa meg a jelölő és a jelölt dolog között: formálisan mégsem tudhatja azonosítani és egységgé tenni a jelet és a jel tárgyát. Mint-hogy szava nem a kezdet és nem a vég, természeténél fogva nem más, mint pusztán médium, mágneses tér, melyben a vas első rezdülése megy végbe, mielőtt a mágnes magához rántaná. Amit megmutat, amit leleplez, sőt, amit bizonyít, annak nem biztosítja egyben a birtoklását is. Csak olvasatát adja annak, ami többet foglal magában annál, amit látunk, és többet nyújt, mint amennyit kimondunk belőle. Ezért marad mindig háttérben valami távolság és csönd, tartósan és fájdalmasan, még legerőteljesebb megragadásaiban is. De a tekintet — (a szemlélet) — megváltozik tőle.”

Vagyis: szerinte a költészet legmélyebb és legmagasabb „mélységében és magasságában” is csak „megközelítése” valaminek, ami a világ lényegéből szavakkal nem ragadható meg. De a „szónak”, a versnek mégis mindent meg kell tennie, hogy megragadja a megragadhatatlant. Jean-Claude Renard lírájának ezt a szó sajátos értelmében „szürrealista” jellegét kell szemünk előtt tartanunk, ha verseit olvassuk. (r. gy.)

A MAGASSÁG ÉS A MÉLYSÉG

La hauteur et la profondeur

*Mélyebb a létnél és a semminél — aranyló királyom.
Magasabb mint az öröklét neve királyom az éjben.
Ősibb az egynél, tüzek átjárta tüzeknél újabb.
S aranyánál fénylőbb a képek mélyén képe-nincs királyom.*

*Fehér Igére táru! csend a fekete Igében!
Erős nap izzik a föld-titokban, semmi-titokban.
Egy a szeretet fönti tengerben, lenti tengerben.
S a húsban él egy elvarázsolt test, mely a halált fölváltja.*

*A világ-áldozat az anya-lakta fényben megy végbe.
S a följánlott s visszanyert föld alatt ott a való föld.
S a kenyér alatt, kezek és só alatt ott van a fény.
S a nap alatt a csontokban a király — aranyló királyom.*

*S te vagy értelmem s én a tiéd a nászok közepette.
Te vagy erőm és én a tiéd a nászok közepette.
És szerelmemben magadtól hozzád szerelmed árad.
Akár az élő ember mélysége és magassága!*

*De szerelmedben olyan szerelmem, mint sóska íze.
Mint összement tej, fanyar almabor lényem közepében.
Szerelmem szereti, amit nem szeret — s mit a pokol kiürit.
S nem szereti, mit szeretne szeretni — s hideg a gyapjú.*

*És pusztá vagyok, ha nem vagy bennem városod s néped.
Hatalmam halott, ha nem vagy bennem a szeretet hatalma.
Értelmem elvész, ha nem vagy bennem az értelem hatalma.
S az arany elhamvad, ha a mese nem vagy és az aranyfa.*

*Aranyló királyom — holtod vezessen ki az üres halálból
Vezessen szomjám a holt kecskéből fejt tejen túlra.
Vezessen tested a fiúi és föltámadt testbe.
Vak szerelmem váljék ama szerelemmé, mellyel kiégetted!*

ÉS A SZIGETEK ELNÉMULNAK

Et les îles feront silence

(Részletek)

*A testek ősie! a keserű esőben,
S vérük nem szölleim véréből vétetett.
Halat készítettem és kenyeret,
Melytől a világ ámulatba hull:
Ki eszi, egyesül velem s átalakul.*

Köveim közt külön létébe zárva
 Megmaradt-e nedv, rózsza, patakok árja?
 Fajomnak ünnepe izzó éjeken érik.
 Szűz állatok planétáim dicsérik.
 Csupán pontos földekről van legendám.
 Minden remény bátran építhetett rám.
 Bennem teljesülnek a jóslatok.
 Átváltoztat a víz, mely kutamból buzog.
 Csillagaim értelme fenn ragyog.
 Az idők halálának való létet adok,
 S edzem idők szerelmét, oly időtlenre váltva,
 Amelynek háza szépségem lakása.
 De szépségem nem ég, csak éjek éjszakáin !

ooo

Hű hamvukkal a gyász-sziklán leölt bikáim
 Ha megtermékenyítik a barlangok sötétjét:
 Ánizst lehell, hol a lélek telel, a mélység.
 Pomagránát-iz s alma-elevenség,
 e g y az ember igazi neve: szentség.

ooo

Az est moszatjai partot értek Méjean-ban.
 Asztalukon fügek csillogtak, tengeri
 Sün, kagylók, s a boroskancsó kvarc-szemei.
 Halk széna-sejtelem suhant a házon át.
 Ritusunk tiszta volt — szép, mint rejtett szobák
 Mélyén a paprikák, holdtól exorcizálva.
 Közös lelkekkel átszótt rejtelem vigyázta
 Vérünket, az meg a prófétákat, akik
 Virrasztva nézik a július sikjait.

ooo

Jertek, szigetek ! Étkem és erőm:
 Mint hús cseresznye lombok sűrűjében.
 Saját fényem keresem a tiédben.
 Karszt az anyának otthont jobban ad,
 Mint friss pataknak szikkadt iszapágy.
 Városom érett, levendula-szélben,
 A mély áldozat bunda-melegében.
 Szeretet nélkül minden zendülés
 Meddő — csak az ember ellen merész
 Torony. Arany s bőr agyag: szét a víz
 Nem nyílik, csak ha tudok halni is
 Az egyetlen föltámasztó halállal.

ooo

Nyulaimat a sötét fűben valaki űzi.
Nyomomban egy friss eb, egy tiszta kánya.

Bokor, bozót ha bújtat is: hiába.
Szigeteim körül üveg-menhir falak.

Vad fény! gyökeret vernék — s száműzöm magamat.
Egy tüztől futnék, s máris elemésztt.

Vérem fogoly. Bár még zsákmány-pecsétet
Nem tűr, élete már csak a halál.

Ne próbálj látni, hallani, aranyat tární már:
A gyermekkor ködét csodák rozsdája marja.

A NYÁR JELEI

Les signes de l'été
(Részlet)

O! tartson ébren a szorongó szeretet a nagy parúzia
Fehér rajzásáig — kén és bór szigetek világán Ázsia
Monzunja! Ez a május kenyérének lisztje, ez a por,
Melyben makacsul tanyát űtve a szellem rostokol:
Afonyabogyó, kék rovar, befagyva borostyán kövébe.
E hideg, ízetlen testet fűszerezze nap gyömbére végre,
S kösse meg a véred a vérén keresztül! A villám türelmes.
De ne legyen ágy, se nyugalom a fűvő szeretetchez,
Ameddig nem lesz az ember az emberben s Krisztusban: akárcsak
Az Úr lehellete a balzsamvirágon s lombjain a fáknak.
És ne legyen a balsors előtt, melyben csupasszá lesz minden,
Bennünk se oltalom, se föloldozás, se biztonság, mígnem
A Vigasztaló forró teje végigárad égen-földön,
S mígnem a fekete-málna és hélium és kőszén-mezőkön
Az egyes olyan lesz, mint a többes, és a többes mint az egy:
Közös oltáron, áldozat-dicséret a teremtetett
Világ, akár a nyár miséje. S nem lesz ideje szünetnek
Ama nagy napig, mely megfagyasztja majd a nitrogént s a nedvet
Az almák törzsében, és fagya lecsap a sóska-, kárhfor-, ámbra-
És eukaliptusz-illatú tenger bő szirup-árvára; —
Sem egyezségnek gólemokkal, puhány álmokkal, melyek
Közönyösebbek, akár a bőr- és kéreg-totemek
Kikötőim körül — a királyi szóig: amikor a föld,
Melyet az Ige, akár egy szentélyt, fölszentel s betölt,
(Ha kontyvirág is — vagy bármilyen lignit, tengerisün-telér
Rőt verejtékben, ammóniákban, ha ember már nem él,
Csak embertelen szomjába zárva, a Péntek Est
Halálkínjában) — mikor a föld végre élet földje lesz,
Az Örök Föld: másik s ugyanaz mégis a Húsvét hajnalán.

Rónay György fordításai

EINSTEIN TUDOMÁNYOS ÉS EMBERI NAGYSÁGA

Tíz esztendeje, hogy Albert *Einstein* meghalt és hatvan éve, hogy a relativitáselméletet megfogalmazta. Einstein rendkívül népszerű volt és nagyon szerették nemcsak mint tudóst, de mint embert is. E két minőségéről, a tudósról és az emberről szeretnénk itt képet adni.

Az első világháború utáni években történt, hogy Einstein egyszeribe világhírű lett. Egy napfogyatkozás alkalmával ugyanis angol tudósok Délamerikában és Afrikában csillagászati felvételeket készítettek és ennek alapján kísérletileg bebizonyosodott Einstein előzetes állítása, miszerint a Nap gravitációs terében a fénysugarak elgörbülnek, és így a Nap közelében napfogyatkozásokor készült felvételeknek különbözniük kell az ugyanerről az égi részletről készült más felvételektől. Ez a bizonyítás keltette fel az emberek érdeklődését. A rendkívül nagy lelkesedést a háború utáni lelkiállapot is magyarázza. Végre megfélekezhetnek a romokról és a sírokról és a csillagok titkaiba tekinthetnek. Annál is inkább reményteljes volt a lelkesedés, mert egy német tudós eredményeit a velük még nemrégien ellenséges angolok igazolták és így egyben az áhított nemzetközi béke csillagát vélték felragyogni.

A relativitás elmélete

A relativitás, a viszonylagosság kérdése nem új a fizikában. A *Newton* által felismert törvényeket nemcsak abban a környezetben, rendszerben tartjuk érvényesnek, amiben lejátszódnak, hanem minden más, az előzőhöz képest egyenletes mozgású rendszerben is. Hiszen a mozgó hajón vagy vonaton (amelyek eszményi esetben egyenes, egyenletes mozgású rendszerek) is mérhető a billiárd golyó útja, sebessége, óránk mozgása, tárgyak esése, és nem szoktunk különbséget tenni az ilyen és a nyugvó rendszerben mért adatok között.

De vizsgáljuk meg közelebbről is a mozgásjelenségeket. Ha egy hajó egyenes irányban és egyenletesen mozog, mérhető sebessége mondjuk V . Felette repül egy madár C sebességgel. Ha a hajó utasa a madár sebességét méri, nem az igazi sebesség értékét kapja, hanem csak azt a különbséget, ami a madár és a hajó sebessége között az időegység alatt mutatkozik, feltéve, hogy a madár a hajóval egy irányban repült. A madár sebességének az utas által mért értéke tehát $C - V$; ha pedig a madár a hajóval ellenkező irányba repül, $C + V$. Az utas tehát relatív sebességet számol, az abszolút sebességet nem tudja meg. A mozgás értékelése ezek szerint attól függ, milyen rendszerben mérjük. Sőt fordítva is mondhatjuk: az egy rendszeren belül végzett észlelések alapján nem tudjuk eldönteni, hogy a rendszer nyugvó vagy egyenletesen mozgó. Amikor ennek ellenére a föld mozgását el akarták dönteni, az elektromosság vagy a fény jelenségét vették segítségül. Feltételezték, a sebességek összetevésének fenti példája szerint, hogy a fény sebessége a földön, mint mozgó rendszeren a forgás irányában $C - V$, az ellenkező irányban $C + V$. De bármilyen ötletet kísérleteket eszelt ki tükrözéssel és interferenciajelenséggel *Michelson* és *Morlay*, a két chicagói fizikus, eredményük nemleges lett. Végül arra a meggyőződésre kellett jutniuk, hogy a fény terjedési sebessége független a rendszer sebességétől, amelyben mérik. Erre az akkor meglehetősen adottságnak számító választ *Einstein* az idő relati-

vitásának magyarázatával. A fény másodpercenként 300 000 km-t tesz meg, ennek értéke C . A föld V sebessége 30 km másodpercenként. A mérési eredmény azonban mindkét irányban mindig C . Ez pedig csak úgy lehet, hogy a föld mozgó rendszerében 1 másodperc nem ugyanannyi, mint egy elképzelt nyugvó rendszerben. Az idő nagysága a rendszer sebességétől függ, amelyben az időt mérjük, tehát az idő is relatív.

Az idő viszonylagosságát a gyakorlati életben is elgondolhatjuk. Amikor azt mondjuk, hogy a vonat hét órákor érkezik, akkor ez azt jelenti, hogy az órák kismutatójának a hetes számon kell lennie, amikor a vonat az állomásra érkezik. Azt azonban senki sem gondolta végig, hogy a mozgó vonaton — azaz egy mozgó rendszerben — az óra mozgása megváltozik. Pedig mérések bizonyítják, hogy az egyik rendszerben mért egyidejű események nem egyidejűek a másikban. Ez annyit jelent, hogy a vonaton lévő ember órája és a reá várakozó ember órája az állomáson nem mutat azonos időt. Az így mérhető adatok értéke azonban a mi sebességeink világában olyan kicsiny eltérést mutat, hogy a klasszikus mechanika felfogása a gyakorlatban megmaradhat. Az új szemlélet az atomi szerkezet vizsgálatánál vált jelentőssé, ahol a részecskék sebessége megközelítheti a fény sebességét.

Ezek azok az első forradalmi elvek, amelyeken a speciális relativitás elmélet alapszik, természetesen számunkra elvont matematikai bizonyításokkal. Einstein ezt közölte az *Annalen der Physik* 1905-ben megjelenő kötetében „A mozgó testek elektrodinamikája” címmel, és innen keletkezik a relativitáselmélet történetét. A fizikusok egy ideig nem értették meg őt, majd később hevesen tiltakoztak ellene. Hiszen módszerében, új alapállásban és főleg következményeiben gyökeresen megváltoztatta a Newton — Galilei szemléletet, de egyben annak hibáit kiküszöbölte és általánosított megoldásokat adott.

1. Feleslegessé vált az éter fogalma. Az addig használatos hullámelmélet feltételezett valami mechanikai közeget, amelyben a hullámok — a vízhullám megfigyelése alapján — terjednek. Az elektromágneses és fényhullámok számára ilyenre nincs szükség, hiszen a fény a csillagközi tereken is áthatol, ahol levegő sincs. A bebizonyíthatatlan éter-fogalom, amely eddig a térelméletet a mechanikai elmélettel összekötötte, feleslegessé vált.

2. A tömeg és az energia a klasszikus fizikában egymástól teljesen független fogalom volt. A relativitás elmélete bebizonyítja, hogy az energia nem súlytalan, hanem meghatározott tömege van, a tömegnek viszont energiája van. Ha az energia mennyisége változik, megváltozik a tömege is. Nincs tehát két megmaradási elv, amely vagy az anyagra vagy az energiára vonatkozik. De az energiaváltozással együttjáró tömegfogyatkozás olyan kicsiny, hogy a makrofizikában a tudomány nem vehette észre. Nagy jelentősége lett azonban ennek az utána következő évtizedek atomkutatásaiban. A két mennyiség átszámítására meg is adta Einstein az egyszerű képletet: $E = m \cdot c^2$, ahol E az energia, m a tömeg és c a fénysebesség értéke. A relativitás elmélet ezek szerint elveti a tömeg és az energia közötti megkülönböztetést: minden tömeg óriási energiakészletet rejt magában és minden energia-egység csekély tömeggel rendelkezik. A tömeg-energia viszonyból még egy meglepő tény derült ki. A tömeg a maga nemében nem változatlan, hanem függ a sebességtől. A relativitás elmélet kimutatja, hogy a fény sebességénél nagyobb sebesség nem létezik. Hogy egy testet nem lehet a fénysebességet meghaladó sebességre felgyorsítani, ezt csak azzal magyarázhatjuk, hogy külsőleg

Közölt energia hatására nem a mozgás sebessége növekedik korlátlanul, hanem a test tömege gyarapodik a sebesség fokozódásával. Ha a test sebessége megközelítené a fény sebességét, a tömegnek végtelen nagyra kellene lennie. Ha viszont egy test saját tömege alakul át energiává és ezzel növekedő sebességű mozgást nyer, akkor a fénysebesség közelében a test tömege eltűnik.

3. A tömeg relativitásával együtt a hosszúság is relatív. Ha egy autóbusz a fénysebesség felével haladna, 15%-kal megrövidülne, ha pedig a sebessége elérné a fény sebességét, az autóbusz méretei a tömegével együtt a mozgás irányában eltűnnének.

A relativitás szerint a körülöttünk lefolyó jelenségek mikéntje — melyben világunkat matematikailag jellemezzük — független a rendszer mozgásától, ha ez a mozgás egyenesvonalú és egyenletes. Ha azonban nem ilyen a rendszer, akkor más megismerési képet mutat, ahol nem érvényes a jelen világunkat leíró euklidesi geometria. Tehát a geometria, mint a világ matematikai leírásának mérési rendszere is relatív, azaz a mozgási rendszertől függő.

Az einsteini feltevést a mozgó óra járásáról, azaz az idő relativitásáról, Ives ragyogóan bebizonyította. Hidrogénatommal hajtotta végre, amelyet olyan természetes órának fogott fel, amelynek „ketyegése” az atom szabályos rezgése volt, és a rezgésszámait a színképvonalak mutatták. Valóban kitűnt, hogy a mozgó hidrogénatom megváltoztatja a rezgésszámait a relativitás elmélete szerint.

Az einsteini relativitást Herman Minkowski öntötte geometrikus formába. Az ő meghatározása az, hogy „az idő a negyedik dimenzió”. A világban történő eseményeket fizikailag tehát négy szám jellemzi: három a helyre, egy pedig az időre vonatkozik. Minkowski kimutatta, hogy célszerűbb, ha az események hátterének nem a „teret”, hanem a „tér-időt” tekintjük.

Amíg a speciális relativitás elmélet a mozgásban a tehetlenséggel dolgozik, addig az általános relativitás elmélet kiterjed a fizika minden kérdésére, mert szemléletébe bevonja a gravitációt, a nehézségi gyorsulást is.

Einstein elméletei tudvalevőleg nem a kísérletek tömegéből születtek. Így gyökeresen eltér a korabeli és a mai fizikusok eljárásától. Gyermekded módon szokott egyszerű dolgokon csodálkozni és ötleteiből úgynevezett „gondolatkísérleteket” szerkesztett. Így elmélkedett az esés természetén is. A következőt képzelte: Egy liftet igen nagy magasságból szabadon ejtünk, miközben a benne lévők és a külsők egyaránt megfigyelést tesznek. A két rendszer, a földé és a mozgó felvonóé most nem egyenletesen mozgó, hanem gyorsuló. Ha a liftes nő menet közben elejtené például a púdentartóját, az a liftben láthatólag egy helyben maradna, mert ha minden test egyenlő gyorsulással esik a föld felé, akkor egymáshoz viszonyítva nyugvó állapotban van. Ha viszont a dobozt meglöki, akkor egyenletes mozgásba kezd, míg a padlóra nem érkezik. Tehát ebben a rendszerben minden test vagy nyugalmi állapotban van, vagy egyenesvonalú egyenletes mozgást végez, amíg valami erő mozgásában meg nem változtatja. Most tehát nem történt más, mint hogy a newtoni tehetlenségi törvényt kiterjeszti úgy, hogy a nyugalmi állapotot vagy az egyenletes mozgást a gravitáció befolyásolja. Vagy úgy is mondhatjuk, hogy a rendszer mozgási állapota létesíti a gravitációs teret és ebben úgy viselkedik a test, mintha a tehetlensége szerint mozogna. Einstein ezért számúzi a gravitációs erőt és helyébe a „világ” — azaz a tér-időből álló

négydimenziós sokaság — mozgási állapotát helyezi. A gravitációs teret és minden olyan erőteret, mely a testekre hat, úgy fogja fel, mintha a rendszer mozgási állapota létesítette volna és a test ebben a rendszerben tehetetlensége folytán mozogna. Ezzel olyan általánosításhoz jutott, mely-lyel az egyik rendszerből a másikba léphetett át, ahol a mozgás az elő-zőhöz képest nem is egyenletes. Nagyon érdekes a fénysugár viselkedése ilyen gravitációs térben értelmezve. Ha abban a bizonyos liftben egy külső valaki két szemben lévő oldalon lyukat fúr és azon fénysugarat bocsát be a gravitációs értékkel zuhanó liftbe, akkor az nem a vele egyenlő magasságban lévő lyukon hagyja el a felvonót, hanem alacsonyabb helyen. A fénysugárnak megvan az energiája, az energiának tö-mege van és ez lefelé, elhajlik a gravitációs térben. Természetesen a lift-ben az elhajlás értéke egészen jelentéktelen, de a csillagok fénye a Nap közelében már jól mérhető adatot mutat. A fénysugár előre kiszámított görbülésének fentemlített kísérletes bizonyítása az egész civilizált világ képzeletét megragadta.

Igénytelen jóság

Az einsteini tudományos gondolatok megfontolása után érdekel min-ket, hogy hogyan viselkedett ez a magányosan elmélkedő ember — aki sohasem kereste a nyilvánosságot —, amikor hirtelenül a világ leghire-sebb emberévé vált, akit felmagasztaltak és kinevettek egyszerre. Mindez különös volt számára. Hirtelen támadt hírnevének ő volt legkevésbé tu-datában, még akkor is, ha saját vitalitása ezt nagyban elősegítette. Meg-érezhetjük ezt fényképein látható tekintetéből is. Magával ragadó volt szemének tündöklő csillogása, viselkedésének megkapó lágy-sága, üdítő humora, mellyel a közhelyeket is súlyos bölcsességgé változtatta. Jellemző volt minden magatartására, hogy az saját egyéni gondolkodásának ered-ménye, ami nem befolyásolható, bármit is mondanak kortársai. Környe-zetéhez való viszonyát saját maga így jellemzi: „Szenvedélyes érdeklődé-sem a szociális igazság és a szociális felelősség iránt számomra megfogha-tatlan ellentétben állt azzal, hogy sohasem igényeltem a férfiakhoz és a nők-höz fűződő személyes kapcsolatot. Egyedül járom az utamat, nem ter-mettem közösségi munkára. Teljes szívemből sohasem tartoztam egy or-szághoz vagy államhoz vagy baráti körhöz, de még saját családomhoz sem. Ezeket a kapcsolatokat mindig valamilyen bizonytalan érzés kí-sérte: felszabadítani magam minden kötöttség alól, és az az óhajom, hogy magamba visszavonulhassak — az évek során csak fokozódott. Néha ke-serű ez az elszigeteltség, de mégsem sajnálom, hogy nem élvezem a kör-nyező világ megértését és rokonszenvét. Tudatában vagyok annak, hogy ez bizonyos fajtájú veszteséget jelent, de ezért a veszteségért kárpótol az a tudat, hogy függetleníteni tudtam magam mások szokásaitól, vélemé-nyétől és előítéleteitől és így nem esem kísértésbe, hogy belső békémet ilyen bizonytalan alapokra helyezzem.” (*Mein Weltbild*, 1934.)

Külső megjelenése árasztotta benső életének gazdagságát. Ha be-szélt vele az ember, prófétára vagy művészre emlékeztető arca és főleg mindig sugárzó szeme meghatotta. De szemének sugárzása sohasem kö-zelre, hanem távolra, talán a csillagokra irányult. Bár személyes prob-lémák nem érdekelték, ennek ellenére hűségesen megírt például egy aján-lólevelet és azt valamilyen szellemes megjegyzés és vidám nevetés kere-tében nyújtotta át, ha csak nem volt biztos tudomása arról, hogy az il-lető szélhámos. Könnyen elhítte, amit mondtak neki, mert ő jó volt és jó.

is akart lenni, és mert sokkal egyszerűbb hinni a jóban, mint bizalmatlankodni.

Ha vele megismerkedni könnyű is volt, igazában megismerni nehéz feladat lett volna. Annak ellenére, hogy sok emberrel tartott kapcsolatot, mégis megmaradt magányosnak. Számára a magány, az elszigeteltség, az élet egyszerűsége a munka lehetőségét jelentette. Mindenütt segített, ahol csak jót tehetett. Ezrével írta az ajánlóleveleket, mert nevének varázsos hatása volt. Százakat látott el jótanáccsal, nagy türelemmel foglalkozott például egy örülttel is, akin a család véleménye szerint csak ő tudott segíteni. De mindezek után nagy örömmel ragadta meg azt a pilanatot, amikor visszatérhetett munkájához.

Amikor a londoni Albert Hallban beszédet mondott a hitleristák által elűdőzött tudósok ügyében, a tiltakozás után egy helyen azzal vigasztalta őket, hogy egy tudós számos munkakörben jól elhelyezkedhet anélkül, hogy tudományos elmélkedéseiről és kutatásairól lemondana. Így példának hozta a világítótorony órének a munkáját. Ezt a példát a közönség gúnyolódásnak vette, pedig ő halálos komolyan gondolta, hiszen úttörő gondolatait ő is, mint a svájci Szövetségi Szabadalmi Hivatal alkalmazottja fogalmazta meg. Sok ember életművét azonban a külső formák határozzák meg.

Mindig igénytelen volt és boldognak tudta magát azért, mert soha életében nem kellett a mindennapi kenyérért harcolnia. A fizikát azonban soha nem használta anyagi alapnak, azt szinte egy középkori tudós áhitatával olyan szent dolognak tartotta, amit a mindennapi érdekektől óvni kell.

Sokan nem tudták egyszerű emberségét azokkal a „különbségekkel” összeegyeztetni, amiket külsőleg tapasztaltak rajta. „Miért visel hosszú haját, nevetséges viharkabátot, miért jár nadrágtartó, harisnyatartó, öv nélkül, miért nincsen gallér az ingén, miért nem köt nyakkendőt?” A választ egyszerűen fogalmazza meg Leopold *Infeld*, aki évekig közvetlen munkatársa volt és atyai barátjaként tisztelte: „Az egyszerű, magányos életből következik, hogy szükségleteit a minimumra csökkentse. A hosszú haj feleslegessé teszi a gyakori nyíratkozást, harisnyatartó nélkül jól megvan az ember. Az egyetlen bőr viharkabát hosszú évekig megoldja a zakó problémáját. Nadrágtartó sem feltétlenül szükséges, mint ahogy a hálóging vagy a pizsama sem. Így minimálisra csökkentette igényeit: elég volt a cipő, alsónadrág, nadrág, ing és a viharkabát, mert ezek valóban szükségesekek. A készlet további csökkentése már nehézségekbe ütközött volna.”

Az élete így láthatóan elszigetelt volt a társadalma életétől. Hogy magányában mégis az emberszeretet izzott, azt nagyfokú természetes jószágának és alázatosságának köszönhette.

„Legtöbbet a fizikán kívül az emberi jóságról tanultam tőle — vallja *Infeld* visszaemlékezésében. — A világ legjobb embere volt. Jóságának forrása a magányos ember benső kötelességérzete. Ez irányította belülről kifelé a jósághoz és a közösségérzéshez. Ilyen erényeknek kettős forrása lehet: szívből és fejből eredhet. Az ő jósága a világos gondolkodásból forrászik és elszakad minden érzelmi talajtól.”

Természetes alázatosságát jól kifejezi, hogy semmi jelentőséget sem tulajdonított a hírnévnek, sőt egyszerűen nemkíváncsi volt tartotta. Ha csak körülményei engedték, nem vett tudomást hírnevéről, s az elért dicsőség egy szemernyit sem változtatta meg. Bizonyos fokig restellte is ezt: „Csalónak érzem magam a személyem körüli nagy reklám miatt, hi-

szen nincs rá semmi ok.” Népszerűségének nagy részét — főként ott ahol elméletét nem ismerték — emberi jóságának köszönhette. Csak nagy nehézségek árán tudott felfogni olyan indítékokat, melyeket saját életében nem tapasztalt. Így képtelen volt megérteni, hogyan lehet különbséget tenni ember és ember között. „Én mindenkiel egyformán beszélek, a szemetessel ugyanúgy, mint az egyetem elnökével.”

Az atomerővel való visszaélés ellen

Mindebből nyilvánvaló, hogy tanítása nemcsak nagy hatást gyakorolt a tudósok és a közvélemény felfogására, de súlyos erkölcsi-politikai kérdéseket is vetett fel. Az atomenergia története a tömeg-energia kapcsolatoknak problémájával kezdődött, megoldását pedig Einstein nyújtotta. Ennek felelősségét maga is tudta és az elsők közé tartozott, aki az urán meghasadásának felfedezése után figyelte arra a veszélyre, amit az atomerővel való visszaélés jelent. 1939 augusztus 2-án Roosevelt elnökhöz intézett levelében annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy „az urán elem a legközelebbi jövőben egy új és fontos energiaforrássá alakítható át”, és hangsúlyozta, mekkora veszélyt hozhat az egész világra egy atombomba Hitler kezében. Évekig folytatta Einstein szenvedélyes harcát az atomenergiával való visszaélés ellen és a világbéke fenntartásáért.

A háború után üzenetet küldött az amerikai népnek, melyben többek között a következőket mondja: „Rajtunk, tudósokon, akik ezt a szörnyű erőt felszabadították, rajtunk áll, parancsolóan bennünket terhel a felelősség az atomenergia irányításáért, azért, hogy ez az emberiség jólétét szolgálja és ne a megsemmisítését idézze elő... A tudomány idézte fel azt a fenyegetést, de a tulajdonképpeni probléma az emberek agyában és szívében rejlik. Meg kell változtatni kortársaink szívét, de nem mechanikus úton, hanem azzal, hogy megváltoztatjuk saját szívünket és bátran kiállunk... Csak ha szívünkben és szellemünkben megtisztultunk, csak akkor lesz meg a bátorságunk, hogy legyőzzük azt a félelmet, amely most a világot próbára teszi...”

A társadalom mai válságáért a kapitalista rendszert tette felelőssé Einstein. „Ennek a bajnak az elhárítására csak egyetlen módszer van: a gazdaságot szocialista alapokra kell felépíteni, az embereket erre kell nevelni, erre kell érettekké tenni... A nevelés feladata lesz az emberek veleszületett képessége mellett kifejleszteni az egyes emberben embertársaival szembeni felelősségét, ahelyett, hogy — mint ezt ma teszik — a hatalmat és a sikert dicsőítsék.”

Tudomány és élet

Einstein nemcsak nagy tudós, nagy ember, de nagy filozófus is volt, aki a tér-időben és a geometriában folytatott meddő spekulációknak véget vetett és az összefüggés világos kérdésfeltevésével új utat mutatott a megismerésben. Az idealizmus felfogásával szemben, amely szerint az emberi értelem nem képes a valóságot megismerni, mindig élesen a valóság fennállását és megismerhetőségét vallotta. Einstein hitt az emberi szellem ama képességében, hogy a természetet nemcsak megfigyelheti, de meg is ismerheti. Sommerfeld professzor mesélte: „Megkérdeztem egyszer Einstein, akit a legnagyobb mai filozófusnak tartok: Létezik-e reális világ a tudatunkon kívül? — Igen, én hiszek benne — volt a válasza.” Az akkor divatos Berkeley-féle fenomenológiai és pozitivisták felfogással

nem értett egyet. *Clausius*, *Boltzmann* és *Gibbs* át is törte a fenomenológiai fizika korlátait és az atomoknak már reális létet tulajdonítottak, pedig akkor még alig tudtak bizonyítékokat találni.

Mégis sok helyen Einsteint idealistának tartják, pedig éppen realista voltát bizonyítja, amikor óvatosságra int abban a vonatkozásban, hogy egyszerű megfigyeléseinket még ne azonosítsuk a valósággal. A jelenségek csak alapul szolgálnak a lényeg kutatására. Az emberi ész a tapasztalatból szüntelen elvonások útján jut el az általános ismeretig. A fizikai megismerésről mondja híres fejtegetésében: „A fizikai fogalmak az emberi elme szabad találmányai és ezeket — mint azt esetleg hihetnénk — a külső világ nem írhatja körül egyértelműen. (A „freie Erfindungen” — szabad találmányok — kifejezésben a „frei”-szót nem olyan értelemben használja Einstein, hogy valaki kénye-kedve szerint önhatalmúan felállít egy tételt, hanem olyan értelemben, hogy a tapasztalatot absztrahálja abból a célból, hogy a tapasztalatból eljusson az elvont megismerésig — jegyzi meg magyarázatul Infeld.) Amikor a valóság megismerésén fáradozunk, olyasfajta helyzetben vagyunk, mint az az ember, aki meg akarja érteni a tokba zárt óra mechanizmusát. Látja az óralapot, a mozgó mutatókat, sőt hallja a szerkezet ketyegését is, de nem tudja kinyitni a tokot. Ha ötletes, akkor megfigyeléseivel mindenben megfelelő képet alkothat magának a mechanizmusról; sohasem lehet azonban biztos abban, hogy az ő képe-e az egyetlen, amely megfigyeléseire magyarázatul szolgál. Sohasem hasonlíthatja viszont össze a maga alkotta képet a valóságos mechanizmussal, sőt az ilyen összehasonlításnak még a lehetőségét sem tudja elgondolni. Mégis bizonyosan hisz abban, hogy tudásanyaga gyarapodásának eredményeként a valóság képe állandóan egyszerűbbé válik és érzékszervei útján nyert benyomásaiból az mind többet tartalmaz. Hihet ugyanúgy a tudás eszményi határában, sőt abban is, hogy az emberi értelem már közeledik ehhez az eszményi határhoz. Odáig is elmeget, hogy a tudásnak ezt a bizonyos eszményi határát tárgyi igazságnak nevezze.” (Einstein-Infeld közös művének: *Evolution of Physics*, 1939, „A mozgás rejtélye” című fejezetéből.)

Mindezzel Einstein úgy gondolja, hogy a megismerésnek nincsenek alapvető korlátai és hogy az ember az állandóan gazdagabbá és sokoldalúbbá váló tapasztalatokat belső összefüggéseikben is meg fogja érteni egy olyan elmélet útján, mely egyre jobban kielégíti az egységre és a logikai zártaságra vonatkozó kíváncsiságot. Ha további filozófia megfontolásait vizsgáljuk, azt látjuk, hogy azok túlmennek a fizikai megismerhetőség problémáin. Minden vallási és világnézeti elkötelezettség nélkül, a természetes ész kutatásaival fogalmazza meg életelveit és igazságait.

Kutatja az emberi életnek értelmét, célját: „Milyen különös is a mi helyzetünk, a föld gyermekei! Mindenki egy rövid látogatásra van itt. Nem tudjuk, hogy milyen célból, néha mégis azt gondoljuk, hogy megsejtjük ezt. A mindennapi élet szempontjából mélyebb reflexió nélkül is tudjuk azonban: másokért vagyunk itt! Először azokért, akiknek mosolyától vagy jólététől függ saját boldogságunk is, azután azokért is, akik ismeretlenek és akiknek sorsával az együttérzés kapcsol össze. Minden nap számtalanszor gondolok arra, hogy az én külső és belső életem még élő vagy már elhalt emberek munkáján nyugszik, és hogy meg kell feszítenem magam, hogy ugyanolyan mértékben adjak, amilyenben kaptam vagy még kapok! Van bennem egy törekvés a megelégedettség és mégis sokszor megül az a tudat, hogy embertársaim munkájából többet igényelek a kelleténél. A társadalmi osztálykülönbségeket nem találom jogosul-

taknak és végső fokon erőszakoltaknak tartom. Azután úgy gondolom, hogy egy egyszerű és igénytelen külsejű élet mindenkinek jó, testnek és léleknek egyaránt... Saját létünk és a teremtmények értelmét és célját keresni tárgyilagossá nézőpontból mindig haszontalan dolognak tűnt nekem. Másrészt minden embernek vannak bizonyos eszményei, amelyek törekvéseit és ítéleteit irányítják. Ilyen értelemben a kényelmet és a szerencsés életet sohasem éreztem öncélúnak (ezt a fajta etikai alapot úgy is nevezem, mint a „sertéscsorda eszménye”). Az én eszményeim, melyek előttem ragyogtak, mindig boldog életörömmel töltöttek el: ezek a jószág, szépség, igazság. Mindig üresnek tűnt volna számomra az élet, ha nem éreztem volna, hogy a hasonló felfogásúakkal egyezem, azután, ha nem foglalkoztam volna az Objektívvel, a mindenkor Elérhetetlennel a művészet és a tudományos kutatás terén. Az emberi törekvések köznapi céljait: a vagyont, külső sikert, fényűzést, fiatal éveim óta megvetendőnek éreztem.”

„Kozmikus” vallásosság

Einstein vallásos beállítottságú, vallásossága azonban kissé panteista ízű. Azokra a lelki szükségletekre utal, amelyek a vallásos érzést nélkülözhetetlenné teszik az ember számára.

„A legszebb, amit megélhetünk: a titokteljesség — írja *Mein Weltbild* című könyvében. — Ez az az alapérzés, amely az igazi művészet és tudomány bölcsőjénél áll. Aki ezt nem ismeri és már nem tud csodálni és csodálkozni, az szinte halott és szemei kialudtak. A titokzatosság élménye — még ha félelemmel keveredve is — hozta létre az emberi vallásosságot. A számunkra áthatolhatatlan Létezőnek a tudata, a legmélyebb Értelem és a legragyogóbb Szépség számunkra bár csak a legprimitívebb módon hozzáférhetők, ez a tudás és érzés teszi a vallásosságot. Ilyen értelemben és csak ilyen értelemben tartozom a mélyen vallásos emberek közé...”

„Mi az életünk értelme és mi az élet értelme általában? Feleletet erre a kérdésre adni, annyit jelent, mint vallásosnak lenni. Te kérdezed, van annak egyáltalán értelme, hogy ezt a kérdést feltegyük? Aki a saját életét és embertársai életét értelmetlennek találja, az nemcsak szerencsétlen, hanem alig életképes... Mind az, amit az ember tesz vagy kigondol, azért történik, hogy bizonyos igényeit kielégítse és, hogy fájdalmait csillapítsa. Ezt mindig szem előtt kell tartani, ha az ember a szellemi irányzatok fejlődését meg akarja tartani. Mert az érzés és vágyódás a mozgatója minden emberi törekvésnek és alkotásnak. Melyek azok az érzések és igények tehát, melyek az embereket a vallásos gondolkodásra és a legtagabb értelemben vett hitre vezették? Ha ennek utána nézünk, hamarosan látjuk, hogy a vallásos élet bölcsőjénél különféle érzések állnak...”

„Minthogy a létnek ezen a fokán még kicsi szokott lenni az okozati összefüggések belátása, az emberi szellem többé-kevésbé analóg létezőket vetít elibé és hatásától függnek azok a dolgok, amiktől félünk (éhség, betegség, halál iránti félelem)... Ilyen értelemben születik meg a félelem vallása. A vallásos ténykedés második forrása a szociális érzés. A vezetés, a szeretet, a támasz utáni vágy adja az ösztönzést a szociális és a morális Isten-fogalom kialakítására. A gondviselés Istene az, aki védelmez, meghatároz, jutalmaz és büntet... A zsidó nép szentírásában jól megfigyelhető ez a fejlődés a félelem vallásosságából a morális vallásosság felé. A folytatása pedig az Újszövetségben található. Az összes kul-

turnépek vallásossága, a keletieké is, főleg morális vallásosság... Mindezek mellett van azonban egy harmadik foka a vallásos élménynek, még ha ritka is tiszta változatban. Úgy akarom nevezni, hogy kozmikus vallásosság. Ezt egy olyan ember számára, aki semmit sem tud arról, nehéz értethetővé tenni, mert nem felel meg neki semmi emberszerű Isten-fogalom. Az egyed érzi az emberi vágyak és célok semmisségét és azt a fönséget és csodálatos rendet, amely a természetben és a gondolkodás világában megnyilvánul. Úgy találja az egyedi létet, mint a fogságnak egy fajtáját, és a lét együttesét, mint egységeset és értelemmel teljeseget akarja megélni. Ilyen kozmikus vallásosságra mutató ösztönzések találhatók korai fejlettségi fokon némely Dávid zsoltárban és még néhány prófétánál... Kérdés, hogyan közölhető ez a kozmikus vallásosság embertől emberig? Úgy tűnik nekem, hogy a művészetnek és a tudománynak a legfontosabb funkciója volna, hogy ezt az érzést a felfogásra képesek körében felébressze és életben tartsa. Így eljutunk a tudomány és a vallás közti vonatkozás olyan felfogásához, amely igen különbözik a megszokottól. Az ember ugyanis a történeti szemlélet alapján hajlamos arra, hogy a tudományt és a vallást, mint kibékíthetetlen ellentéteket tekintsé, és pedig igen könnyen érthető okból... Azonban állítom, hogy a kozmikus vallásosság a tudományos kutatásnak a legerősebb és legnemesebb ösztönzője. Csak aki fel tudja mérni azt a véghetetlen odaadást és megerőltetést, amely nélkül tudományos teremítő gondolatok nem jöhettek volna létre — csak az tudja annak az érzésnek erősségét felfogni, amelyből egyedül nőhet ki a közvetlen gyakorlati élettől elvonatkoztatott munka. Milyen mélységes hit kellett a világot felépítő Értelemben és milyen vágyakozás megértéséhez, hacsak ennek egy kis visszatükröződése is megvolt Keplerben és Newtonban, akik ki tudták bontakoztatni a sok év magányos munkájával az égi működések mechanizmusát... Csak annak, aki életét hasonló céloknak szentelte, van eleven elképzelése arról, hogy mi lelkesítette ezeket az embereket és mi adott nekik erőt számtalan sikertelenség ellenére, hogy céljukhoz hűségesek maradjanak. Ez a kozmikus vallásosság az, amely ilyen erőt ad. Egy kortárs nem igazságtalanul mondta, hogy a mi általában materialisztikusan beállított korunkban a komoly kutatók az egyedül mélyen vallásos emberek... A kutató minden történésnek az okságától van áthatva. Az ő vallásossága a természettörvények harmóniájának elragadtatott csodálatában rejlik, amelyben egy olyan megfontolt Értelem nyilatkozik meg, hogy a legbölcsebb emberi elgondolás és elrendezés ezzel szemben teljesen értéktelen visszatükröződés csupán. Ez az érzés az ő életének és törekvésének vezető motívuma, amelyre ezzel felül tud emelkedni az önző kívánságok szolgasága fölé. Kétségkívül ez az érzés rokon azzal, amely minden idők vallásos teremítő egyéniségeit eltöltötte."

Mindezek a gondolatok mélyen áthatották Einsteint. Tudta és vállalta élete célját és ezzel a teljes étellel nyugodtan várta a halált: „Az élet elragadó, pompás színjáték. Tetszik nekem. Ha azonban közölnék velem, hogy három óra múlva meg kell halnom, ez igen kis hatást tenne rám. Megfontolnám, miként hasznosítanám legjobban hátralévő három órámat. Elrendezném papírjaimat és nyugodtan lefeküdném, hogy meghaljak."

„1955. április 18-án valóban meghalt Einstein — emlékezik vissza Infeld. Meghalt minden időknél valószínűleg legnagyobb fizikusa. Meghalt a kimondhatatlan jószágú ember, aki a világ lelkiismerete volt, aki szavát mindenkor az elnyomottakért, mindenkor a zsarnokság ellen hallatta... és aki a természet titkain át jutott el Istenhez."

RÉGI IDŐK MOZIJA

A beavatottak.

Irtta Mándy Iván

Egy üveg víz és egy pohár a tálcán. Mintha valaki odatolta volna a fiú elé. De nem éppen most, hanem már régebben. Homályos üveg, szürke és fáradt víz. A terítő is szürke. Szürke terítő, furcsa sárga mintákkal.

A fiú keze elindult a mintákon. végtelen utazásra indult a sárga vonalakon.

Hány óra lehet?

Apa azt mondta, hogy talán ma elmennek a Capitolba. A vikingeket adják a Capitolban.

A fiú, ahogy kijött az iskolából, a mozi elé futott, a mozi képeihez. Szakállas, hegyes sisakos harcosok, csónakokban. De azok talán már nem is csónakok, hanem hajók. Távoli, idegen földrészek felé mennek a hajók, távoli, idegen földrészeket akarnak meghódítani a szakállas harcosok.

Reccsenés. Valaki megállt az ajtó előtt. Apa? Nem, ő mindjárt jön. A portás? Tegnap itt volt. „Nézze, szerkesztő úr, ez így nem mehet tovább.” Apa az ágyon feküdt, szivarozott. A portás levette a sapkáját, tenyerével a homlokát masszírozta. „Barna úr a leghatározottabban megmondta... egyszerűen, ezek a tartozások... és semmi biztosítékunk a jövőre nézve, egyáltalán semmi biztosítékunk.” Biztosíték... ezt többször is említette, ahogy a sapka helyét nyomogatta. Apa szivarozott, és a végén három pengőt kért. „Átmeneti időre, hiszen tudja.” A portás a fejébe nyomta a sapkáját. „Hiszen tudom.” Leszúrta a három pengőt, és elment. Most meg itt áll az ajtó előtt.

A fiú valósággal megmerevedett. Előtte a pohár, a kancsó, a fal. Csörömpölés, lentről, az étteremből. Húslevest visznek valakinek. Vendéglőben mindig húslevest kap a vendég, húslevest tésztával. Az apró tésztakockák, akár az amerikai katonák. A fiúnak ezekről a kockákról mindig az amerikai katonák jutottak az eszébe.

És ha most ebédelnek, akkor még nem lehet olyan késő. Akkor még vígan elcsíphetnek egy mozit. Tim Mc. Coyt is meg kéne nézni. Nem, azért mégis inkább a vikingek. Miért olyan dühösek a vikingek? Az egyik hajón egy lányt is lehetett látni. Magas, székehajú lány, előtte egy öreg harcos, sisakkal a kezében. Úgy tartja a sisakot, mintha a következő pillanatban a lány fejére akarná tenni. A vikingeknél a nők is harcolnak. A vikingeknél a nők még vadabbak, mint a férfiak. — Felvonul a viking hajóhad, és valahol már zúgnak a harangok. A vikingek! Jönnek a vikingek!

Szék az asztal és a mosdó között. Takács ült ott tegnap. Kövér, barnáspiros arcú férfi. „Az édesapja? Persze, mindjárt jön.” Kezét összefon-ta hasán, kibámult az esős délutánba. „Szép, borús időnk van.” Ez mondta Takács. Meghogya apa pénzt vett fel tőle valami mezőgazdasági lapra. Takács apát várta, és közben elaludt a széken.

A fiú megigazította a székét, mintha Takács még most is ott ülne. Aztán az ablakhoz ment. Fénytelen az utca. Most már el se lehet kép-zelni, hogy valakinek még húslevest visznek. Nem, odalent az étterem-ben már leszedték az asztalokat.

Az utca kis boltjaiban még nem égett a villany. A körúton se gyuladtak fel a reklámok. Ha felgyulladnak a fények, akkor vége a napnak. Akkor apa már nagyon későn jön haza, és nem mennek el sehova.

Leengedte a rollót, majd fölrántotta. Ezt megismételte egypárszor.

Kivett a szekrényből egy *Mozi Életet*, végigheveredett vele az ágyon. Lily Damita a címlapon. Lily Damitát még egy filmben se látta, de a képét annál többször.

Mi van George K. Arthurral? Összeveszett Karl Danevval, akivel pedig annyi filmben neveltették meg a közönséget. Min veszhetek össze? Lehet, hogy többé már ki se békülnek?

A majomképű, kis George K. Arthur ahhoz a férfihez hasonlított, akivel apa a cirkusztól tárgyalt. Egyszer volt itt az a majomképű, és akkor egy nagy nemzetközi cirkusztól tárgyaltak. „Csak olasz bohócokkal vagyok hajlandó dolgozni” — mondta apa, és le-föl járkált a szobában.

Greta Garbo hallani se akar többé Nils Astherről.

A fiú följebb húzódkodott az ágyon. Mi történt? Mindenki összevész mindenkivel?

Megkezdődtek a Mockery felvételei. Aha, ez valami új film, és most megkezdődtek a felvételei. Ben Christianson rendező utasítást ad Lon Chaneynek és Huszár Puffynak. Egy lépcsőn állnak. Puffy a lépcső aljáról figyel a rendezőre. Puffyt apa cipelte el Nagy Endréhez. „Addig nem szálltam le Nagy Endre nyakáról, amíg nem szerződött Puffyt a kabaréjába.” Puffy most kint van Hollywoodban, és Ben Christianson utasítást ad neki. És mennyit írnak róla!

A lap megzörrent a takarón, a fiú pedig olvasni kezdte.

Lon Chaney és Huszár Puffy együtt filmeznek a Metro új produkciójában Ben Christianson, a Metro dán rendezője, megkezdte a Mockery című film forgatását. Lon egy hűséges, öreg szolgát alakít. Huszár Puffy a másik nagy férfi főszereplő. Puffy ebben a szerepben, a beavatottak szerint, karrierjének jelentős és kimagasló állomásához érkezett. A női főszerepet Benda Bredford játssza, és Ricardo Cortez is pompás alakításhoz jutott.

De azért mégiscsak Puffy a másik nagy férfi főszereplő. Ricardo többször is odamegy Ben Christiansonhoz, a Metro dán rendezőjéhez. — Elnyom engem ez a Puffy! — Ben széttárja a karját. — Öregem! Puffy olyan egyéniség...

Puffy ebben a szerepben karrierjének jelentős és kimagasló állomásához érkezett. A beavatottak szerint.

A fiú a térdét kaparta. Mindig újabb és újabb repedéseket lehetett a térdén felfedezni.

De most nem törődött a térdével. Újra elolvasta: A beavatottak szerint...

A beavatottak.

Az ő nevüket nem írják ki a film plakátjára, de azért mégis mindenhol ott vannak. Klubokban, a gyár környékén, és egyáltalán mindenhol. Keménykalapban járnak és mellényben. Szivaroznak. Örökké hallgatnak. Pedig mindenki csak az ő arcukat figyeli. Pedig mindenki csak az ő véleményükre kíváncsi.

A Nagy Beavatott a szivarját rágja, és bólogat. — Úgy, szóval, maguk azt mondják, hogy ez egy nagy film? Azt mondja, Goldwyn úr, hogy monstre produkció? Hm... lehet. Tessék? Nem, nem szóltam semmit.

A Metro vezérkara a Nagy Beavatott körül táncol.

— Valami baj van a filmmel? A színészekkel? A rendezővel?

Ő meg a vállát vonogatja. — A rendezővel? Ugyan, mi baj lenne a rendezővel? Hogy is hívják?

— Christianson! — vágja rá a Metro kórusa. — Ben Christianson!

— Persze, a maguk dánja.

— Nagy reményeket fűzünk hozzá.

— Persze, nagy reményeket fűznek hozzá.

A Metro emberei döbbsen összenéznek. Mi az? Valami baj van Bennel? Nem tetszik a Nagy Beavatottnak? A Nagy Fiúnak?

Csakhogy most már hiába minden. A Nagy Fiúból többé egy szót se lehet kihúzni. Kínálhatják szivarral, kínálhatják itallal: reménytelen! A Nagy Fiú hüvelykujját a hóna alá illeszti. Sarkon fordul és faképnél hagyja a társaságot.

Még szerencse, hogy vannak kis beavatottak. A Metro emberei elcsípnek egy ilyen kis beavatottat. Etetik, itatják, aztán szivart dugnak a szájába.

— Csak azt az egyet áruld el, hogy a Nagy Fiúnak mi a baja Bennel!?

Hanem azért a Kis Beavatottat se lehet egykönnyen levenni a lábáról.

— Semmi, semmi, a múltkor összeakadtam a Nagy Fiúval, mondhatom hosszan elbeszélgettünk, de Bent egy árva szóval se említette.

— A produkciónkat se? A Mockeryt?

— Hát, úgy futólag. Inkább ő kérdezgetett. Mondhatom, nagyon érdekelte a véleményem.

— Na és?! Na és?!

— Abban megegyeztünk, hogy Huszár Puffy ebben a filmben karrierjének jelentős és kimagasló állomásához érkezett. Meg aztán a Bredford lány is egész kedves, ez a kis Benda.

— Na ugye?! Na ugye?! — Metroék újabb italokat döntenek a Kis Beavatottba.

— Csakhogy éppen a főszereplő! — A Kis Beavatott olyan képet vág, mint aki citromba harapott.

— Lon Chaney? Mi van Lon Chaneyvel? Ember, beszéljen!

— Minek, uraim, minek, ha maguk nem vesznek észre semmit. Abban is megegyeztünk a Nagy Fiúval, hogy maguk az utóbbi időben egyszerűen semmit se vesznek észre. Mi ez, uraim? Fáradtság?

A Metro urai elnémulnak.

A Kis Beavatott fölhalt még egy pohárral. — Lon talán jó volt, mint Notre Damei toronyőr, talán jó volt, mint Drakula, elismerem, elismerem! De a Mockeryben? Mint hűséges, öreg szolga? Nevetséges! És az a rendező, aki ezt nem látja... — Bosszús mozdulattal félbeszakítja önmagát. Igazán kár annyit beszélni, hiszen a Metroék úgyse értenek meg semmit. Ott is hagyja őket.

A Metroék haditanácsra vonulnak vissza. Többször is levetítették maguknak a Mockeryt. Minden vetítés után újabb tanácskozás, zárt ajtók mögött.

Ben Christianson, a Metro dán rendezője, nem tudja, miért fagynak meg körülötte a mosolyok. Alig szólnak hozzá. Jóformán a köszönését se fogadják. Pedig már elkezdte legújabb filmjének forgatását, főszerepben Norma Shearerrel. Éppen megbeszél egy jelenetet Norma

Shearerrel, amikor egyszerre csak megjelennek a Metro urai. Integetnek, hogy csak folytassa, kedves Ben, csak folytassa! De ő érzi, hogy valami baj van.

— Szóval, amikor várja a hadnagyot a háborúból és tudja, hogy már nem jön, ezt valahogy úgy kéne... — Elakad.

Norma ránéz, és vár. Türelmesen vár. Mégis, hogy kéne megcsinálni azt a jelenetet.

— ... hogy a fejéhez kap! — nevet fel a Metro elnöke. Félelmetes ez a nevetés.

— De elnök úr — védekezik Ben Christianson — én csak azért kaptam a fejemhez...

— ... hogy tönkre tegye Norma játékát! Hogy tönkre tegye a filmet! Mit gondol! A film őskorában kapkodtak a szereplők a fejükhöz.

Ben Christianson erre már szólni se tud. Norma Shearer pedig mosolyog. Kedvesen és megnyugtatóan.

Norma mosolyog, Ben dermedten áll, a Metro emberei ordítanak.

— Elcsépett ostobaság az egész film!

— Ez már az ötödik filmünk, ahol egy hadnagyot hazavárnak.

— Mit gondol, a közönség meddig tűri még ezeket a hadnagyokat?!

— Tönkre akarja tenni a gyárat? Tönkre akarja tenni a Metrot?!

A Metro emberei ordítanak, hogy le kell állítani a filmet, megilyesmi. Ben Christianson elnémult. Norma Shearer ráteszi kezét a rendező vállára.

— Ne törődjön vele, Ben. Most nem volt szerencséje.

Az a mosoly!

Minden eltűnt a fiú elől. Eltűnt a filmgyár műterme a kiabáló, hadonászó alakokkal, az összetört Ben Christianson rendezővel. Nem volt semmi más, csak Norma Shearer mosolya. Mindent betöltött ez a mosoly.

A fiú megpillantotta a térdét, a lecsúszott zoknival. Az asztalt érezte maga mögött, a terítővel, a vízes pohárral. Csak meg ne forduljon! Csak ne kelljen látnia azt a terítőt!

Lentről zajok, mintha egyszerre többen is beszélnének. Talán egy vidám társaság indul fölfelé, talán apa is köztük van. Mindenféle csomagot hoz. Vagy nem hoz semmit, és csak annyit mond. — Indulás, öreg! — Aztán benéznek egy tisztességes vendéglőbe, és persze a moziról se feledkeznek meg.

Csönd lett odalent. Mintha még a portás is elment volna a portáról.

Felhúzott térd, a paplan gyűrődése és a moziújság.

Puffy ebben a szerepben a beavatottak szerint...

Már alig látta a betűket, de azért nem gyújtotta fel a villanyt. Talán inkább fel kéne állni, hogy ha apa jön, mindjárt indulhassanak. Vagy ha kimenne apa elé a folyosóra, esetleg a szállóba elé...

Végighasalt az ágyon. A párnát nyomkodta, és közben ismét megjelentek előtte a beavatottak.

A beavatottak együtt ülnek a klubban. Isznak és szivaroznak. A Nagy Fiú körül ülnek a mindent tudók, a kis beavatottak és azok, akik még éppen csak, hogy be voltak avatva. Az utóbbiak bizony még csak a szájukat se táthatják ki.

— Valaki a napokban hajójegyet váltott. — A Kis Beavatott a kezét dörzsöli. Ugyan ki váltott hajójegyet Dánia felé?!

A Nagy Fiú hallgat. Éppen csak a szemével hunyorít egyet.

A másik meg folytatja. — Talán már meg is érkezett a hazájába Ben Christianson, a Metro dán rendezője.

Erre aztán kitör a nevetés. — A Metro dán rendezője! Ben Christian-son, a Metro dán rendezője!

Később valaki megjegyzi. — Norma Shearer levelet írt neki. Ez már akkor volt, amikor a gyár felbontotta a szerződést. Norma azt írta, hogy ne adja fel a harcot, ha most nem is sikerült, de majd egyszer máskor. Ó, mármint Norma, változatlanul hisz benne, mármint Christiansonban.

Ez az a pillanat, amikor a Nagy Fiú megszólal. — Norma Shearer mindenkinek tud valamit mondani. Képzeljék el, hogy Ben, odahaza, Dániában hányszor veszi majd elő ezt a levelet, Ó, Norma csodálatos!

Mindenki tud valamit Norma Shearer-ről. Hol egy lecsúszott színészen segített, hol egy filmírón. Lehet, hogy éppen csak pár szava volt ahhoz az emberhez, de az mégis boldog lett.

Igazán nem lehet mondani, hogy a beavatottak lágyszívű alakok, de most, hogy Norma Shearer szóbakerült...

A Nagy Fiú, a beavatottak főnöke, magasra emeli a poharat.

— Fiúk! Sokáig éljen Norma Shearer!

A poharak összecsendülnek.

A fiú az ágyon térdelt. Olyan hirtelen térdelt fel, mintha valaki szólította volna. A szembenlevő ablak világos kockájára bámult.

Ott, szemben, égett a villany. Az utcán is felgyulladtak a fények, és a körúton.

Az ágyon térdelt. Legjobb, ha előveszi a spirituszfőzőt, és felteszi a teát. Tea és vajaskenyér. Apa nem szeret beszélni, ha későn jön haza. Lassan kortyolja a teát, a kenyeret pedig úgy rágja, mint a fadarabot.

Szemben égett a villany.

Maga a szoba sötétben maradt. Külön lehetett érezni mindent. A mosdót, a tükröt a mosdó fölött, az asztalt, a vizespohárral.

A fiú levágta magát az ágyra. Lehúnyta a szemét, kezét pedig bedugta a párna alá, beljebb, egyre beljebb. Befúrta magát, akárcsak valami sötét alagútba.

Közben lassan nyílt az ajtó, és beléptek a beavatottak. Azok, akik még éppen hogy csak beavatottak voltak, aztán a kis beavatottak, a mindent tudók, végül pedig a Nagy Fiú.

Bejöttek a szobába, majd félreálltak, hogy utat engedjenek — magának Norma Shearernek.

HAZAÉRÉS (papszentelés napján)

*Hull a fehérség csendesen,
öltözteti a fákat.*

*Fehér árnyékkal diszlcnek
A göthös, görbe ágak.*

*A habzókedvű március
mit minden ágra rárak,
jelképezze most énnekem
mennyezős, új ruhámat.*

*Görbe ág, korhadt is talán
a lelkem. Így ne járjak!*

*A fehér alba eltemet,
mint gyászolót a bánat.*

*Boldogság ez, mit Kedvesem
szelíd kezével rám ad.
S megül a béke csendesen,
miként a hó a fákat.*

Babbs Ferenc

Széles tömegek elkéreszténytelenedésének okait kutatva legutóbb, oda következtettem, hogy alapvető módon két mozzanatot kell szemügyre vennünk. Az egyik a modern természet-tudományok előrehaladása, ami sokakban azt a nézetet kelti, hogy a mindenség újabb szemlélete nem fér össze a keresztény tanítással. A másik az a feltevés, hogy a keresztény vallás is elmúlásra ítelt ideológiai „felépítmény”, mert azt a társadalmi szerkezetet, amely születésében elősegítette és intézményességében hordozza, máris tekintélyes földterületeken megdöntötte a társadalmi haladás erősödő igénye. Ami az első mozzanatot illeti, annak cáfolására hoztam fel a múltkor *Pierre Teilhard de Chardin* életművét és vallomásait, hangsúlyozva, hogy az ő meglátásai és eszméi uralkodnak el mindinkább a mai katolikus gondolkodásban. A másik mozzanatot, mint ugyanakkor jeleztem, lényegében a keresztény vallás „elidegenítő” hatásának és szerepének kérdését veti fel. S nem kétséges, hogy valójában ez a kényesebb probléma, mert az ellenoldal számára is elfogadható tisztázása éppen a mi részünkről kívánja meg a szokásosnál jóval nagyobb őszinteséget és tárgyilagos-
ságot.

Katolikus kortársaink közül, sajnos, még mindig sokan nem értették meg, hogy mit jelent voltaképpen a marxisták ellenségessége a vallás irányában. Marx azért bírálta a vallásosságot és fordult ellene, mert megítélése szerint megakadályozza az embert a maga nyomorúságának gyökereikig menő felismerésében és a gyökerek irtásának szorgalmazása helyett egy olyan túlvilággal vigasztalja, amely e földi lét minden gyötrelméért kárpótolni fogja. A vallás tehát Istenre bizza azt, ami tulajdonképpen magának az embernek feladatkörébe tartozik. Összefoglalata így a vallás — jelenti ki Marx — annak az „elidegenedésnek”, amely az emberi élet minden területén megfigyelhető: a legtisztább alakban jeleníti meg az ember tényleges elidegenedését abban a világban, amelyet ő maga terem a munkájával, de amelytől — kisajátítva jótéményeit — távoltartja a magántulajdon.

Némelyek bizonynál azt felelnék erre, hogy Marx egy olyan vallásosságot talált maga előtt, amelyre a kiterjedtebb kapitalizmus kora, a XIX. század nyomta rá bélyegét. Részben igaz is ez. Ma már például aligha jutna eszükbe keresztény gondolkodóknak, hogy védelmezzék azt a sok visszasságot, amit a múlt század nagy „láza-dói”, köztük *Kierkegaard* és *Nietzsche* is, az akkori vallásosságban és az egyházak akkori magatartásában kárhoztattak. Viszont továbbra is valóság marad, hogy amilyen mértékben szentesíti vagy szentesíteni látszik a vallás a szociális nyomorúságot, abban a mértékben szövetségese azoknak az erőknek, amelyek elidegenítik önmaguktól az embereket. Ebből következik annak szükségse, hogy keresztény vallásunk minél teljesebben mentesüljön az idők során rátapadt, konkrét hatalmi és társadalmi helyzeteket tükröző ideológikus elemektől. S hála annak a szellemi megújulásnak, amely a katolikus gondolkodásban megindult, ma már örömdetesen tapasztaljuk is ezt.

Bizonyságul hozom fel erre azt a vezető cikket is, amelyet *Herbert-Jose de Souza* tollából nemrégiben tett közre a *Pax Romana* nemzetközi katolikus békemozgalomnak ugyanilyen címmel megjelenő fröbourgi folyóirata. „Hogyan nyugodhatnak bele abba — írja a brazil szerző —, hogy keresztények nyíltan védjék a kapitalizmust? Vagy ha el is ítélik, ők maguk kényelmesen éljenek benne? Hiszik-e vajon ezek, hogy a kereszténység az üdvösség üzenete és az összes emberekhez szól? Mert ha igen, akkor hogyan fogadhatnak el egy olyan osztályokra tagozódott társadalmat, ahol egy kisebbség rendelkezik a többség sorsáról, kizsákmányolva ennek munkáját, életét és mindazokat az értékeit, amelyeket sohasem lehet pénzben vagy termelt javakban felmérni? Hogyan törődhetnek bele abba, hogy katolikusok, akik latifundiumok birtokában kizsarolnak nálunk mintegy hatvan millió parasztot, nyugodtan ott haladjanak annak a Krisztusnak körmenetében, aki az összes emberek üdvözítésére és megváltására jött erre a világra? És hogyan vehetjük tudomá-

sul mi, akik tisztában vagyunk az ember méltóságával és örök rendeltetésével, hogy az emberiség kétharmada éheznek és a szociális élet olyan formáinak van alávetve, ahol a verseny és az uralkodás elve meggátolja a szeretetviszonyt, az egyetlen igazán keresztény viszonyt kialakulását? Hiszen nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt a valóságot anélkül, hogy el ne árulnók az embereket. Nekünk mindent meg kell tennünk, hogy ez a világ a boldogság eszköze legyen kivétel nélkül minden ember számára. Nem tekinthetjük hívő katolikusoknak azokat, akik megtagadva a szeretet cselekvő jellegét, a kapitalista szellemmel kompromittálják magukat, s miközben kiváltságaikat élvezik, csupán alamizsnát adnak a szegényeknek igazságosság helyett, fölületes atyáskodást az igazi szeretet helyett, vagy, mint némely költők, magasztosan elmélkednek a szegénység értelméről. Számunkra kereszténynek lenni annyi, mint elkötelezni magunkat az étellel, a történettel, amely az egész emberiség sorsát foglalja magában.”

*

A keresztény valláshoz tapadt s egyáltalán nem az evangéliumi tanításból folyó ideológikus elemek marxista kritikája nekünk magunknak is javunkra válik — állapította meg legutóbb az *Orientierung*-ban Armin Wildermuth, a baseli filozófiai társaság elnöke —, mert „ami lényegeset mondanak közben a marxisták az emberi létről, az sokkal közelebb áll a kereszténységhez, mint az átlagos keresztény hívek vagy a kereszténység ellenfelei sejtették”.

Vonatkozik ez egyebek mellett a magántulajdonra is, amelynek fogalmát — mint Karl Rahner, a nagyhirű katolikus teológus jelentette ki most az április 29—május 2-án Salzburgban rendezett marxista-katolikus találkozón — katolikus részről revízió alá kellene venni és — a saját kifejezését idézve — „mitosztalanítani” kellene. Gondolom, ez tovább is elemezhető válasz arra a kérdésre, amelyet a *Világosság* 1965. februári számában a dialógus lehetőségeiről írva Varga Iván tett szövé: „A katolikus szociális doktrína... a magántulajdon a tozizmussal egyik alapelveként szolgáló természetjogból kiindulva természetfölötti elemekkel telíti. Ilyen

módon... ez a doktrinális megkötöttség lényegesen korlátozza az egyháznak a társadalmi problematikában való állásfoglalását.” S talán hozzáfűzhetném, hogy azt a „mitosztalanítást”, amelyet Rahner a magántulajdonra vonatkozóan mondott szükségesnek, bizvást kiterjeszthetnők olyan fogalmakra is, mint a társadalmi osztály és az osztályon kívüli társadalom.

Nem tudnék azonban egyetértetni azazal a felfogással, amelyet a marxisták általában magából a keresztény vallásból folyó „elidegenedés” tekintetében képviselnek. Roger Garaudy, aki egyébként Salzburgban is beszélt erről, a *Világosság* 1964. decemberi számában azt fejtette ki, hogy a „transzcendencia”, vagyis egy tapasztalatlan felüli valóság állítása magában foglalja az ember felelősségének minimumát. Mert — úgy mond — „lehetőséges-e, hogy az ember teljes felelősséget viseljen cselekedeteiért, ha egyszerű lemond a maga törvényeiről az isteni törvényekkel szemben?” Ez a probléma mindenesetre bővebb megvilágítást igényel. Hadd utaljak tehát megint csak arra, hogy éppen a felelősséget illetően miként látja és látatja velünk Isten, a mindenség és az ember kapcsolatát Teilhard de Chardin.

*

„Vallásos világhoz-fordulás” — így jellemzi igen találóan Ladislaus Boros az *Orientierung* által közölt tanulmányában Teilhard lelki beállítottságát, amely már hét éves korában jelentkezni nála. A *Coeur de la Matière* (Az anyag szíve) című önéletrajz-kísérletében írja Teilhard: „Biztosan nem voltam több, mint hat vagy hét éves, amikor már éreztem, hogy vonz magához az anyag, pontosabban mondva valami, ami az anyag szívéből sugárzik. Már mint gyermek bámulatos titkokat sejtettem az anyagi világban.” Egy későbbi írásában szinte koltói lendület ragadja magával: „Áldott légy te, veszedelmekkel teljes anyag, megfékezhetetlen tenger, megszelídíthetetlen szenvedély. Áldott légy te, hatalmas anyag, fel nem tartóztatható fejlődés, mindig levésben levő valóság. Áldott légy te, mindeneket átfogó anyag, tartam korlátok nélkül, éter partok nélkül, amely túladsz a mi szűk tapasztalásainkon s kinyilvánítod nekünk Isten méreteit. Köszöntelek téged, isteni lakóhely, amelyet te-

remtő erő telít. Köszöntelek téged, szellemtől mozgatott óceán, meggyűrt agyag, amelybe a testté lett Ige életet lehelt...” (*Himnusz az anyaghoz.*)

Jól példázzák ezek a sorok, mennyire nem választja szét Teilhard tudata a világ anyagi valóságát és a vallásiak körét. „Egy ember van előttünk — emeli ki Boros —, aki évszázadok után végre ismét vallási elragadtatással tudja szemlélni és átélni a világot, aki számára a valóság ismét az istenit tükrözi, aki egyszerűen nem tud válaszfalat húzni imádás és kutatás közé; egy ember, aki előtt minden szent és semmi sem szentetlen a világban, aki nem hajlandó kizárni egyetemes rokonszenvéből a valóság semmiféle részét és az emberek egyikét sem, aki barátot lát a mindenségben és minden teremtményben.” Teilhard — miként Boros mondja — „kihozta a keresztény gondolkodást a történet halott szögletéből.” Hogy az út, amelyet ehhez használt, minden szakaszában helyesnek ítéltető-e, arról továbbra is vitatkozhatunk. A részletek azonban végül is másodrangúak. A fő dolog az, hogy rajta keresztül és az ő útmutatásával a katolikus szemléiségben ismét egymásra talál a nyugati történet két meghatározó áramlata s évszázadok után ismét kialakul az a világkép, amelyről oly sok keresztény gondolkodó álmodott: „szerves összekapcsolódása a két szerzetnek és a két szolgáltnak, amelyek egyike Istennek, másika a világnak szól”. Ez volt Teilhard lényeges cselekedete. Vagy ahogyan N. M. Wildiers szövegezi meg: a „kohézió”, az összetartozás és összetartás tényének s egyben szükségének kifejtése és átéreztetése az ember és a világ, a mindenség és a Teremtő viszonyában.

*

„Teilhard pontosan abban az órában jött, amikor az emberiség tudatára ébredt annak, hogy közös a sorsa” — hangoztatja *La pensée religieuse du Père Teilhard de Chardin* (T. d. Ch. vallási eszmevilága) című könyvében Henri de Lubac. Közös ez a sors, mert egységesülöben van a földkerekség, s ma már ami jó vagy rossz adódik az egyik sarkában, kihat az egészre is. Ugyanakkor azonban saját sorsának is egyre inkább ura az ember. Mert minél erősebben bontakozik ki a „nooszféra”, a földet körülvevő „szel-

lemi burok”, azaz minél nagyobb szerepet visz az emberi tudat a tapasztalati mindenség életében, annál hátrább szorulnak a fejlődés egyéb tényezői. A fejlődés már nem folytatódik önműködően, hanem a szabad egyének, tehát az emberek döntésétől függ. Másként kifejezve: hogy miként alakul a jövő s közelebbről az emberiség sorsa, egyre inkább egyedül azon múlik, hogy az emberek alávetik-e magukat vagy sem az egységesülés nagy törvényének.

Innen az ember növekvő felelőssége. De nem is egyszerűen csak „növekvő”, hanem mind teljesebb felelőssége. „Isten — mondja Teilhard tanítását értelmezve *Le Blond az Etudes* számára írt tanulmányában — az emberre bízta a feladatot, hogy befejezze magát és befejezze a világot, mint-hogy a fejlődés most már az ő kezén át történik, munkája és erőfeszítései útján. Innen a szabadsága és a felelőssége is.” S magától értetődik, hogy a hívó embernek is át kell éreznie, vállalnia kell a teljes felelősséget. Annak ellenére, hogy hisz egy „abszolút jövőben” is, az emberiség földi sorsáért, ennek a sorsnak minél kedvezőbb formálásaért nem háríthatja Istenre a parányát sem a saját teljes emberi felelősségének. Szabó Ferenc méltán emeli ki Teilhard de Chardinról szóló könyvében, amely az idén jelent meg Párizsban, Teilhardnak azt a sokszor megismételt tételt, hogy „Isten csináltatja a dolgokat”. Azt jelenti ez, hogy Isten nem lép a teremtmények helyébe, nem cselekszik helyettük, hanem cselekvőkké, aktivakká teszi őket. Azért szabad a legmagasabb folokban az ember, mert a legnagyobb szabadság az önmeghatározó képesség. Ehhez mérten legmagasabb fokú a felelőssége is.

Vannak teológusok, akik főleg azért kifogásolják Teilhard fejlődési elméletét, mert Teilhard az ember bármiféle evillági pozitív tevékenységét egyben vallási értéknek is tekintti, egyenes útnak az Omega pont, a Krisztusban való beteljesedés felé. Ilyen teológus Leo Scheffczyk is, akinek könyvéről múltkorai cikkemben szoltam. Ezzel kapcsolatban azonban — úgy vélem — helyesen száll szembe Szabó Ferenc azzal az egyoldalú felfogással, amely a tevékenységet kizárólag csak a mögöttes meghúzó szándék alapján

értékeli. Teilhard joggal ítélte el azt a „keresztény” magatartást, amely közbömbös maga a létrehozott mű iránt, és csupán a szándékot kutatja. Teilhard egyenesen a kereszténység „paródiáját” látja a „világ megvetésének” abban az értelmezésében, amikor a keresztény ember hitére hivatkozva tartja magát távol a közös emberi erőfeszítésektől, vagy „csak a kisujjával” segíti a haladást. Hiszen ha él bennünk a hit, akkor nagyon is meggyőződésünknek kell lennie, hogy minden természetes közreműködés, még a nem-hívók munkája is előkészíti a világot a nagy átváltozásra, a Krisztusban való beteljesedésre.

Teilhard egyik első tanulmányából, amely a „kozmosz életről” szól, idézi Szabó ezeket a sorokat: „A „szent fejlődést” dicsóítom, azt a tényt hangsúlyozom, hogy a Megtestesülés által a kozmosz megszentelődött és megújult, éppen a fejlődése alapján; és a keresztény egyik sarkalatos kötelessége az, hogy közreműködjek — természetesen az értékrend megőrzésével — minden dolog megérlelésében, még a természetes síkon is. A természetes fejlődés bizonyos értelemben Isten országának tengelyét — vagy egyik tengelyét — képezi; és az új föld a régi föld beteljesedéséből születik meg.”

*

A valóban helyes keresztény magatartásra ragyogó példát ad Teilhard abban a dolgozatában, amelynek címe *La planétisation humaine* (csak körülírással fordítható: az emberfajok és civilizációk egységesülése a földgömbön). „Az emberek közösségében — úgymond — egy új, rendkívül fontos elem bukkant föl. Nevezhetnők „homo progressivus”-nak (haladó embernek), azaz olyan embernek, akinek a jövő inkább a szívében fekszik, mint a jelen. Ennek az embertípusnak első képviselői már köztünk élnek. Világosan észlelhető vonzódás feszül köztük, ezek között a ma még szétszórótt elemek között, s folyvást közelebb hozza őket egymáshoz. A kölcsönös vonzódást nem köthetik le sorompók, nincsenek áthatolhatatlan társadalmi, faji vagy vallási korlátok. Százszor tapasztaltam és mindenki tapasztalhatja: bárhol legyen hazája, bármilyen legyen világnézete vagy hitvallása, ha olyan emberrel találkozom, akiben a várokozásnak ugyanaz a lángja lobog,

nyomban létrejön köztem és közte egy — mély és egyesítő kapcsolat. Egészen lényegtelen, hogy miként szövegezzük meg reményeinket, a neveltetés és képzettség különbözősége szerint. Egyszerűen rokonnak érezzük egymást. Ugyanolyan veretű emberek vagyunk. Mi több, még arra is rájövünk, hogy maguk az ellentéteink is összekötnek minket. Mintha az élet új távlatát nyílnék meg előttünk és lenne híd köztünk, szívőtől a szívig. Erre a jelenségre nem látok más magyarázatot, csak azt, hogy a szellemi és társadalmi megrázkódtatások nyomán, amelyek másfél százada remegtetik a világot, gyökeres fordulat következett be az emberi állag bensejében. Tudatunkba emelkedik mindaz, ami előre mutat, ellenállhatatlanul növekszenek és összegeződnek bennünk azok az erők, amelyekben a jövő szelleme ébred magára. Ezek a világ egységesülésének valódi hatóerői. Ezek fogják alakítani és előbbre vinni holnap az emberi nemet.”

Kötelességünk együtt dolgozni tennel, aki a világban tevékenykedik. Ez Teilhard központi gondolata. *La Vision de Teilhard de Chardin* (T. d. Ch. eszmevilága) című könyvében Smulders hozzáfűzi: „A keresztény ember odakapcsolódik a világhoz, mert miután Istenhez kapcsolódik, felismeri és magához öleli Isten szándékát a világban.” Mert haladhat ilyen vagy olyan módon a fejlődés, végső értelmét Teilhard szerint — hitünkkel egyezően — úgyis csak a személyes halhatatlanság és a személyes Végtelennel, az Istennel való egybeforrás adhatja meg. Ez biztosít egyedül „abszolút” értéket az emberi erőfeszítéseknek s ezért érezheti az ember, hogy eredeti és elpusztíthatatlan értékkel bír a mindenségben. S lehet-e vajon az ebből fakadónál nagyobb életkedvvel és életlendülettel talítani az emberi lelket?

Teilhard kétségkívül „personalista”. Olyan lénynek tekinti az embert, aki a folyvást növekvő társadalmasodásban és átszellemülésben is kell, hogy személynek, vagyis önértéknek számítsa. A személyiség azonban nem „individualizmust”, önző becsukódást jelent. Ellenkezően. Annak, hogy a személy teljes szabadságában, színészségében és alkotóképességében kibontakozzék, elengedhetetlen feltétele a

kitárlkozás a másik ember, a többiek felé. Az ember társas lény, s a személy csak más személyekkel való közösségben létezhet, mint személy.

*

„Kozmikus optimizmus” az, amit Teilhard képvisel — rögzíti meg Karl Pfleger a *Christlicher Sonntag* számára írt, már múltkor is szóba hozott tanulmányában. S ez a „kozmos optimizmus” kell, hogy minket is emeljen. „Sokan, talán nagyon sokan a legjobb akarátú keresztények között is súlyosan szenvednek az élet terhe alatt, egyszerűen azért, mert bíráló és realisztikus szemmel nézik az életet és Isten hallgatásának visszahatásaként elvesztették bizalmukat a gondviselésben. Úgy találják, hogy nem észlelünk semmit a gondviselésből a mindennapi életben. Aki azonban józanul gondolkodik, az tisztában van azzal, hogy a „gondviselés” nem tapasztalati megállapítás eredménye, hanem hit-tétel. Teilhard gondviselés-élménye azonban ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy amit nem láthatunk a pillanat vagy egy életszakasz, vagy akár egy egész emberi élet kis hori-

zontjában, azt meglátjuk a világ és az emberi lét egészében, azt igenis meglátjuk a kozmikus horizontban.”

Mindig előre, mindig fölfelé — ezt a mottót választotta Teilhard élete és műve számára. Legyen a miénk is ez a mottó. Nem arról van szó, hogy valami „új kereszténységről” ábrándozunk, hanem arról, hogy higgyük: semmi sem lehet közömbös előttünk és egyházunk előtt, ami az emberrel kapcsolatos. Mert bizonytalanságok és kétértelműségek, hibák, sőt bűnök ellenére is, amik bőven fordulnak elő a történelemben, az emberek és a népek végső soron arra törekcszenek, ami hitünk szerint az idők beteljesedésekor adatik meg nekik: a tökéletes boldogságra és békességre.

A keresztény hívó egyidejűen gyermeke az egyháznak és tagja a társadalomnak. Nemcsak az a teendője tehát, hogy hitelesen tanúsítsa az evangéliumi szeretetet, hanem az is, hogy teljes emberi felelősség vállalásával együtt dolgozzék az összes jóakarátú emberekkel az e világi rendnek és az emberi közösségnek egyre boldogabbá és békességesebbé való alakításán.

A KIS ÚT

Az orvosok értésemre adták: testvérem gyógyíthatatlan rákbetegségben szenved. Azon a véleményen vagyok, hogy kötelességem volna ezt a körülményt a betegnek is tudomására hoznom. Családunk tagjai azonban mindekképpen le akarnak beszélni, többen közülük kegyetlenségnek, lelkiismeretlenségnek tekintenék...

Kevés az az ember, aki ne lett volna már hasonló helyzetben s fel ne tette volna magának a kérdést, hogy mikor cselekszik jót embertársaival: ha feltárja előtte az igazságot, vagy pedig a reménytelen gyógyulással biztatja. Lehet, vagy kell-e az olyan beteget, akit az orvostudomány jelenlegi állása szerint az életnek nem tudunk már megmenteni, állapotának súlyosságáról felvilágosítani? El kell-e hangzania előtte is a kemény szavaknak, amelyeket Izaiás próféta mondott a beteg Ezekiasznak: „Intézkedjél házad felől, mert meghalsz!”

Egy orvos-ismerősöm beszélt el társaságban, hogy rákbeteg testvére előtt ismételtelen a gyógyulás reményét csil-

lantotta meg, s nem szólva állapotának súlyosságáról, fájdalomcsillapítók és biztató szavak segítségével sikerült is egyensúlyban tartania a beteg kedélyállapotát. Pap-testvérünk azonban — megtudva a valóságot — sürgős feladatának tartotta, hogy a beteget felvilágosítsa. Eljárását azzal indokolta, hogy kötelessége testvérét a jó halálra előkészíteni. »Mint az előrelátható volt — fűzte hozzá az orvos —, a beteg állapota rohamosan romlott s nemsokára meg is halt.« Vajon melyiküknek volt igaza? Erről indult vita. Az én nézetem az volt, hogy bizonyos értelemben mind a kettőnek, hiszen egyképpen legjobb lelkiismeretüket követték.

A neves orvosprofesszor, *Billroth* mondja el, hogy egy alkalommal bátorágáról, hősiességéről közismert magasrangú katona kereste fel. Nyelv-fájdalmakról panaszzkodott s kérte a professzort, hogy csakis az igazságot közölje vele, hozzátevé. hogy a háborúban úgyis sokat nézett már szembe a halállal. *Billroth* feltárta tehát előtte, hogy betegsége rákos természetű. A katonatiszt megköszönte az őszinteséget, elhagyta a rendelőt s nyomban levetette magát az emeletről. Nem volt képes a kemény igazságot elviselni...

Kétségtelen, hogy bárminő betegségről essék is szó, az orvos segítőkészségén túl a betegnek is meg kell tennie a magáét a gyógyulás érdekében. Az a beteg, aki nem akarja az életet, aki önként lemond a gyógyulásnak még lehetőségéről is, önmaga elől zárja el annak útját. Aki lelkében „feladja a küzdelmet”, testi, fizikai erejében is elsorvad. Az élnivágás szándéka nem egy súlyos betegség — jöllehet tudatában volt állapotának — hosszabbította meg életét. S ezt a gyógyulási szándékot nem feltétlenül a „szükséghezugság”, a kíméletes elhallgatás támogatja. Sőt, épp ezek túlhalmozásának, nem egyszer ellenmondásos voltának szomorú „eredménye”, hogy a beteg bizalmatlan lesz, a bizonytalanság miatt idegei lassan felmondják a szolálatot s már egyenesen megváltásként könyveli el a biztos rossznak nyugalmat hozó ismeretét. Mindannyian hallottunk már oly szármalasan mosolykeltő esetekről, amidőn a beteg a hozzátartozók iránti tapintatból színlelte a tudatlanságot s a kényszeres színészkedés saját lelki erejét is felőrölte.

Keresztény embernek azonban sohasem szabad megfélekednie arról, hogy az isteni gondviselésben a súlyos betegségnek is megvan a maga rendeltetése. Figyelmeztető intés ugyanis, hogy a földi élet előbb, vagy utóbb, de egyszer föltétlenül véget ér s akkor kezdetét veszi az a „másik”, amelyre egész földi életünkben, de különösen annak utolsó — olykor nagyon is rövid szakaszában fel kell készülnünk. Ebben a vonatkozásban tehát igazat kell adnunk annak a paptestvérnek, aki abból indult ki, hogy minél tudatosabban helyezi valaki Isten kezébe földi életének sorsát, an-

nál biztosabban remélheti a boldog örök életet is. A keresztény lelki erősség és, bátorság épp az életnek utolsó, legnehezebb óráiban kell, hogy a lelket felvértezzék.

Az éremnek azonban másik oldala is van. Sem az orvos, sem a családtagok nem vehetik teljesen bizonyosra, hogy a beteg az igazság elviselésére kellő lelki erővel rendelkezik. A kétségbeesés pedig elkeseredésbe, esetleg eszeveszett öngyilkosságba kergetheti, következesképp a test halála mellett a lelket is veszélybe, esetleg örök halálba döntheti. Ennek a magyarázatnak hangzatosásával nem kívánunk az „így is lehet, úgy is” magatartás mellett foglalni állást s nem szeretnénk sem a beteg, sem a hozzátartozók számára egyaránt súlyos problémákat rejtő „majd lesz valahogy” álláspontnak szöszölvőivá szegődni. Az azonban már a fentebb mondottakból is világosan kitűnik, hogy az „agyonhallgatás”, illetőleg az „fejfel a falnak menő” kíméletlenül őszinte magatartás a beteg lelke és teste számára egyaránt nagy veszedelmet jelenthet. A bölcs, mindkét vonatkozásban kielégítő magatartásra egy neves orvosprofesszor, *Arthur Jores* nyomán szeretnénk rámutatni. *Jores* szerint a családtagok, az orvos és lekipásztor együttes feladata, hogy a súlyos beteg lelkiismeretes körültekintéssel készítsék fel a halálra. Nagy praxisára hivatkozással vallja, hogy a szeretetből fakadó, helyesen értelmezett tapintat sokkal eredményesebb és könnyebb feladat elé állítja az érdekelteket, mint azt általában gondolják.

Első szabályként hozza fel, hogy az orvos csakis az emberileg biztos igazság tudatában nyilatkozzék a családtagok előtt a beteg súlyos állapotáról, az esetleges életveszélyről. Másodikként említi, hogy amint az orvos az előrelátható életveszélyről meggyőződött, a családtagokkal együtt fokozatosan adja a beteg tudtára állapotának komolyságát. Az az elbagatellizáló, felületes beszédmodor, mellyel olykor az orvosok, főleg azonban a hozzátartozók a szó szoros értelmében megtevesztik a beteget, mindenképpen felelőtlen, lelkiismeretlen, nagyon is kényelmes magatartás. Az ilyen beállítottság — írja *Jores* — teljességgel méltatlan az élet egyik legkomolyabb helyzetéhez. Végezetül a harmadik:

szabály: olyan válaszokat kell a beteg esetleges kérdéseire adni, amelyek ébren tartják benne a gyógyulás reményét — tévedni emberi dolog! —, ugyanakkor azonban állapotja komolyságát, esetleges veszélyes voltát is érzékeltetik vele.

Valóban, nagy különbség van a között a két magatartás között, amelyek egyike „kegyes” hazugságot hazugságra halmozva áltatja, félrevezeti a beteget, és aközött, amely „nem ront ajtóstól a házba”, vagyis nem tárja fel ugyan a teljes igazságot, de fokozatosan megmond minden szükségességet a betegnek. A feltétlen erkölcsi követelmény mindenesetre az, hogy a beteg észrevegye: földi és örök életének rendezhető problémáit idejekorán el kell rendeznie.

Nemrég egy súlyos betegségből — minden emberi remény ellenére — felgyógyult férfi mondotta el, mennyire hálás annak a jóbarátjának, aki kritikus óráiban így figyelmeztette: „Nem vagy közvetlen életveszélyben, efelől nyugodt lehetsz. Állapotod azonban komoly, azért szükség van minden testi és lelki energiádra, hogy úrrá légy a betegségen. Tedd meg, amit az orvosok előírnak és akarj meggyógyulni. Bizonyos azonban, hogy minden beteg annál ellenállóképesebb, minél nyugodtabban és rendezettebben látja földi és örök sorsát. Ezért számodra is bizonyára jót tenne, ha környezetben mindent rendbehoznál,

amit rendezettebben szeretnél látni, s a szentségek vételével az örök dolgok felé is nyugodtabban tekintenél.” S nincs kétségem afelől — folytatta elbeszélését a felgyógyult beteg —, hogy testi erőm egyenes arányban gyarapodott lelkem békéjének növekedésével.

A mi keresztény szemléletünkben csakis felelőtlen mulasztásként lehet elkönyvelni azt a felfogást, mely meg kívánja várni, hogy a beteg úgyszólván eszméletét veszítse, amely elodáz mindent addig, mígnem késő lesz, hogy a beteg elrendezhesse a rendezendőt. Az ilyen magatartás sugalmazója sem a kímélet, sem pedig a részvét, hanem a nehéz percektől irtózó kényelmesség és szeretetlenség.

Jusson mindig eszünkbe, hogy a betegség elsősorban magának a betegnek legszemélyesebb ügye. Az ember egészének ügye, testének és lelkének egyaránt. Fizikai ellenállóképességét erősíti, vagy éppen gyógyulását segíti elő, ha lélekben megerősödik — akár önnön kezdeményezésére, akár hozzátartozói segítőkészsége nyomán. Lehet, hogy ezt a felfogásunkat a kizárólag természetesen módon gondolkodó „lózan ész” csak nehezen, esetleg egyáltalán nem tudja méltányolni. Nekünk azonban, akik hívő keresztények vagyunk, a hit szemével kell látnunk ezt a dolgot is.

Szennay András

NAPLÓ

MEGEMLEKEZÉSEK — JÓKÍVÁNSÁGOK. Katolikus szellemi és közéletünk három kiemelkedő személyisége érkezett el az idei év májusában életének olyan állomásához, amikor a szűkebb családi körön kívül a szélesebb baráti kör és a tisztelők még számosabb serege is örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy ragaszkodásának és nagyrabecsülésének a nyilvánosság előtt is kifejezést adva, jókívánságait tolmácsolja.

Beresztóczy Miklós pápai kamarás, c. prépost, az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának főtítkára, az országgyűlés alelnöke hatvanadik, **Erdey Ferenc** pápai kamarás, c. kanonok és **Kecskés Pál** pápai prelátus, mindketten a Hittudományi Akadémia professzorai, hetvenedik születésnapjukat ünnepelték.

Beresztóczy Miklós főleg a Közélet fórumán tevékenykedve érkezett el a szép évfordulóhoz. Egyházi pályafutása, rövid lelkészkedés után, az esztergomi érseki aulából indult el, ahol **Serédi Jusztinián**, akkori hercegprímás volt felettese és tanító mestere. Ettől az egyszerű és okos főpaptól sajátította el azt a valóságok iránti érzékét, amely azóta is mindenkor jellemezte. Előbb érseki szertartó, majd szentszéki jegyző és primási titkár volt, majd 1936-ban miniszteri tanácsosként a kultuszminisztérium katolikus ügyosztályának élére

került. A felszabadulás után 1946-ban az esztergomi székesfőkapitán kano-
nokja és ugyanakkor a fővárosi Actio Catholica igazgatója lett; 1950-ben
káptalani helynök, később pedig, amikor Hamvas András csanádi
püspök az esztergomi főegyházmegye irányítását is átvette, mellette ő az esz-
tergomi általános helynök. Mindezekben az állásokban annak a széles látó-
körű, mélyen szociális érzésű, a tényeket a társadalmi haladás irányában elem-
ző és értékelő katolikus egyéniségnak bizonyult Beresztóczy Miklós, akit mind
teológiai és írói felkészültsége, mind lelkiülete és szellemisége arra rendelt,
hogy nagyhatású és sikeres munkálója legyen államunk és egyházunk békés
együttélésének, egyre jobb viszonyának. Mondhatni, életét tette rá erre a
munkára, amelyet nemcsak nagy okossággal, de szívvel és szeretettel végez. Ki-
vánjuk, hogy töretlen egészségből folytathassa még sokáig eredményekben gaz-
dag tevékenységét.

Másik két jubilánsunk, a hetven éves Erdey Ferenc és Kecskés Pál
működési területe inkább a tudós magános cellája, amelyet szerencsésen egészít
ki az új papi nemzedékek nevelését szolgáló katedra.

Erdey Ferenc, a Hittudományi Akadémián az I. Bölcséleti Tanszék pro-
fesszora, még az első világháború idején szerezte meg teológiai doktorátusát
a svájci Fribourgbán, majd egyházmegyéjében, Kalocsán lett teológiai tanár.
Később a budapesti hittudományi kar magántanára, 1939-ben a Központi Sze-
minárium lelki igazgatója, végül akadémiai professzor. Oktatói munkájának
kiemelkedő voltát jelzi, hogy legutóbb az Országos Teológiai Tanári Munka-
község elnökének választották meg. Kitérült és fogékony elme a mai kor
minden rendű követelményei irányában. Példája ennek két kötetes sportöl-
cselete is, amelyet eszperantó nyelven írt, s amelyben a modern idők legha-
talmasabb tömegmozgalmát méri fel etikai szempontból.

Kecskés Pál a Hittudományi Akadémiának szenior professzora, hiszen
idestova negyven esztendeje birtokosa a II. Bölcséleti Tanszéknek, amelyet
1928-ban mindössze 33 éves korában vett át a nagyérdemű Kis Jánostól. Sok
kötetnyi mű hirdeti elmélyült tudományos munkásságát, amely jóval mesz-
szebre nyúlik, mint a szoros értelemben vett filozófia. Egyik legjelentősebb
alkotása a keresztény szociálétika rendszere, amely annakidején sok tekin-
tetben úttörő jelleggel bírt. A tudományos és társadalmi haladás keresése, a
nyitottság az új felismerések és irányok előtt, ugyanakkor nagy kritikai érzék
és bölcs mérséklet jellemzik mennyiségben és minőségben egyaránt gazdag
munkálkodását.

Mindketten, Erdey és Kecskés professzor is készségesen segítik érté-
kes dolgozataikkal folyóiratunkat abban, hogy amennyire csak erőnköből és
képességeinktől telik, megfelelően hivatásának. Erdey Ferenc mellett folyóira-
tunk hivatalosan megbízott egyházi cenzora, akinek most, hogy alkalma adó-
dott, nyilvánosan is köszönetet mondunk mindig helyes észrevételeiért és sze-
retetteljes eligazításáért. Nekik is jó egészséget, további munkájukra Isten bő-
séges áldását kérjük.

SZENT TAMÁS AZ OLTÁRISZENTSÉGRŐL. Aquinói Szent Tamás egyik
kisebb műve az Oltáriszentségről szól, amelynek Úrnapja az ünnepe. Hasznos
és érdekes kérdéseket világít meg benne. Különösen tanulságos az a fejtege-
tése, hogy miért elrejtve adja az Úr az ő testét, vagyis miért a szentségi fá-
tyol? A rejtettség magyarázatára több okot sorol fel.

„Az én testem bizonylalt étel és az én vérem bizonylalt ital” — jelentette
ki Jézus (Ján. 6, 56). Ezekre a szavakra azonban „sokan visszavonultak az ő
tanítványai közül, és már nem jártak vele” — olvassuk mindjárt utána. Meg-
borzadtak a gondolatától, hogy emberi testet kell enniök. Szent Ambrus írja:
„Hogy még többen meg ne botránkozzanak és ne irtózzanak az emberi test-
től, hanem a Megváltó dicsősége még inkább növekedjék, azért kapod a szent-
séget külső színekben, de mégis igazi természetének dicsőségét és erejét ve-
szed.”

Jézus rejtve van — folytatja Szent Tamás — a jóknak a hite miatt is, és
pedig a hit igazsága miatt. „A hit a remélt dolgok valósága, meggyőződés a

nem szemléletekről” (Zsid. 11, 1), amihez Szent Ágoston hozzáteszi: hinni anyny, mint igaznak tartani (szavakat) olyan rejtett dologról, amely igaz, de szemmel nem látható; amit látunk, arról már inkább tudásunk van, mint hitünk. Illy is — jelenti ki Szent Tamás — hogy a megmentésre szorulókre hite a Megváltó szavai nyomán kezdődjék, aki olyan ételt ajánl, amely igazi életet rejt magában. Érzékeink az Oltáriszentségnél a hallás kivételével csalódnak. Mint ahogy helyes is, hogy a hit ne látásból fakadjon, hanem egyedül hallomásból, a hallomás pedig Krisztus szavából.

Mindezt — Szent Tamás szerint — szépen jelképezi az ószövetségi Jákob áldása, amelyről Mózes könyvének 27. fejezetében olvashatunk. Izsák megöregszik és elsőszülött fiának, Ézsauinak át akarja adni az elsőszülöttségi áldást. Rebekka tanácsára azonban Jákob szerzi meg csellel az áldást. Mikor megjelent Izsák előtt Jákob az áldásért és Ézsauinak adta ki magát, akkor csalódtak Izsák érzelmei, azt gondolta, hogy Ézsau van előtte, holott Ézsau külsejében Jákob volt elrejtve. Szent Tamás ezt az áldástörténetet oltáriszentségi előképnek veszi és a négy szereplő személyt is vonatkozásba hozza az Oltáriszentséggel. Az első Izsák, a férfi, a második Rebekka, az asszony. A férfi, aki általában a nyilvánosság előtt él és jobbra külső munkát végez, jelenti a külső embert, a testet az érzelmeivel. Az asszony, aki többnyire a háznál a családi munkát végzi, jelenti a belső embert, a lelket, amely gondját viseli saját és mások lelki üdvösségének. A harmadik személy a sátorban lakó Jákob, akit Rebekka, azaz a hívő lélek szeret, Krisztusnak testét jelképezi. A negyedik személy Ézsau, akit Izsák, azaz a test szeret, mert eledelével táplálkozott, ő a kenyeret jelenti járulékaival: színével, ízével stb. együtt. Amikor a pap a kenyeret átváltoztatja, Ézsau, azaz a kenyér lényege eltávozik, de Ézsau külseje, t. i. a ruha a maga illatával, a gödölyék körülakott bőrcsékéi, az étel a maga ízével, azaz a kenyér járuléka, vagyis külseje, szín, íz, illat, alak, keménység maradnak Jákob, azaz Krisztus teste körül. Tehát az érzelmei csalódnak. Csalódott Izsák homályos látása. Úgy látja, hogy Ézsau áll előtte, de csak ruhája volt az, benne Jákob rejtőzött. A mi testünk gyenge látása is csalódik az Oltáriszentségben, úgy látjuk, hogy kenyér van előttünk, de csak a kenyér, színe az, benne valójában Krisztus teste rejtőzik. Csalódott Izsák ízlése. Azt gondolja, hogy Ézsau ételéből eszik, de csak látszólagosan abból, valójában Jákob étkeiből evett. A mi ízlésünk is csalódik a szentségben. Azt gondoljuk, hogy kenyeret eszünk, de csak látszólagosan azt. Valójában Krisztus testét vesszük. Csalódott Izsák szaglása. Úgy véli, hogy Ézsau illatát érzi, de csak ruhájának illata volt. Ő valójában nem volt jelen a ruhában. A mi szaglásunk is csalódik, mert kenyérillatot érzünk, de a kenyér valójában már nincs jelen, csak a kenyér külseje, amely mintegy Krisztus testét takarja. Izsák okos volt különben, de ítélete Ézsau megismerésében csalódott. Így csalódik a mi külső emberségünk az oltár kenyerében, a hallás kivételével. Azért mondja Izsák: „Jer ide, hadd tapogassalak meg, s hadd győződjem meg, te vagy-e az Ézsau fiam, vagy sem. Ő oda méne atyjához és Izsák megtapogató és mondá: A hang ugyan Jákob hangja, de a kéz Ézsau keze” (Móz. I. 27, 21-22). Nincs annál hamisabb, mint amit Izsák mond: a kéz Ézsau keze. De nincs annál igazabb, mint amit mond: a hang Jákob hangja Hasonlóképpen az Oltáriszentségnél: amit érintek, az a kenyér lényege, ez az állítás hamis. De Krisztus szava: ez az én testem, ez az állítás igaz. Érzékeink Izsák módjára csalódnak az áldás és élet eledelében, úgy azonban, hogy Rebekka, azaz a lélek a maga hitében mégsem csalódik.

A továbbiakban arra mutat rá Szent Tamás, hogy a hit érdemszerző volta is megkívánja, hogy Krisztus elrejtse testét. Szent Gergelytől való az a mondas, hogy a hit nem érdemszerző, ha az emberi értelem elegendő tapasztalatainak alapján áll. Az Úr tehát azért is akarta elrejtve adni az ő testét, mert nagy érdem az, ha inkább hiszünk szavainak, mint érzelmeinknek. „Balogok, akik nem láttak és hittek” (Ján. 20, 29). A hitnek ez a nagy érdemszerző gyümölcse lelki javak teljes gazdagságát jelenti. „Aki hisz énbenem, mint az írás mondja: élővíz folyói fakadnak majd belőle” (Ján. 7, 38). Jézus amikor önmagát szentségi fátyolba rejtette, tekintettel volt a mi emberi gyengesé-

günkre is, „Áron és fiai meglátták, hogy sugárzik Mózes arca s azért félének a közelébe menni” (Móz. II. 34, 30). Eppen azért Mózes eltakarta arcát, mikor hozzájuk szólott. Így vagyunk mi Krisztus testével is. A feltámadásban megdicsőült és átszellemült isteni testre semmiféle halandó szem nem képes ránézni, ha csak valamiképpen nincs eltakarva.

Krisztus rejtettségére rávilágít az is, ami Szűz Máriával történt. Ő sem tudta volna elviselni Fiának dicsőségét és fényét, ha nem lett volna elrejtve. A Szentlélek közreműködése folytán a Szűztől vett test eltakarta Krisztus dicsőségét. Csak így tudta szemlélni anyja és csak így tudjuk mi is. Ez a test azonban a szenvedés után a feltámadásban megdicsőült és isteni fényességet kapott. Eppen azért lehetetlen, hogy halandó szem Krisztust a maga látható alakjában szemlélje. Csak akkor képes reá tekinteni, ha valahogyan el van rejtve. „Az arcomat nem láthatod, mert nem láthat engem ember, úgyhogy életben maradjon” (Móz. II. 33, 20).

A mi gyengeségünk és Krisztus testének nagy, egészen a halhatatlanságba dicsőült fényessége miatt nem tudjuk meglátni szemtől-szembe az Úr testének fényét és nem tudunk benne gyönyörködni — fejezi be Szent Tamás. Azért legalább lelki szemmel, azaz a szív tiszta szándékával kell nézni őt. „Tested világa szemed, ha szemed jó,” azaz ha szíved szándéka tiszta,” egész tested világos lesz,” t. i. Krisztus fényének látására (Mt. 6, 22). „Tudjuk, hogy amikor meg fog jelenni, hasonlók leszünk hozzá, mert látni fogjuk őt, amint van” (Ján. I. 3, 2). S ez a látás lesz az örök élet. (Jurányi György)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. A szonett régi, kedvelt európai versforma, és bár némely „zord kritikusok” nem szívelhették s ócsárolták mint „mesterkelt” és mint „kicsiny” formát: a költők szerették, s nem is a legkisebbek. Ismeretes Wordsworth szép szonettja, melyet a szonett „méltóságáról” írt; így hangzik Fodor András fordításában:

“ Zord kritikus, a szonett érdemét
ne nézd le! — kulcsként ez nyitotta fel
Shakespeare szívét, e kis lant volt, amely
Petrarca kínját enyhítette rég;
Tasso ezerszer szolt e fuvalán,
ettől vidult Camoes, a száműzött;
s mirtuszként csillant ciprusok között
a szonett Dante látnok-homlokán;
ez óvta jánosbogár mécsként
jó Spensert, aki Tündérhon után
sötétben küzdött, — s midőn ködbe tért
élete útja, Milton ajakán
ez lett a kürt, mely dalt zengett, szabad,
lélekröpítő dalt, — haj, nem sokat!

Szép névsor, és egy kis költészettörténeti tájékozottsággal bárki folytathatja. Szonettban sírta el „a háza könnyeit” a német barokk nagy költője, Andreas Gryphius; ebben örökitette meg Kasszandra, Marie és Heléna szépségét Ronsard; ebben mondta el római évei „száműzetésének” panaszait Du Bellay; ebben vallott a hadfi „poskaporszagú” szerelméről D’Aubigné; Isten, Halál, metafizika titkai is belefértek, ha olyan költők szoltak róluk, mint a tizenhatodik-tizenhetedik század fordulójának csak nemrég fölfedezett három nagyszerű költője, La Ceppède, Sponde és Chassignet; az öregség legmegrázóbb vallomásai is szonettok: Michelangelóié. De elég ennyi: — nyilvánvaló, hogy a „kicsiny”, kecses, Berzsenyi szerint „alak” szonett nagy forma. A legnagyobbak egyike.

Nálunk elég későn honosodott meg. Régi irodalmunkban ketten voltak, akik költészettörténeti helyzetük szerint művelhették volna: Balassi és Rímay, s kivált Balassi, hiszen benne állt az európai reneszánszban, s a nemzeti nyelv-

vű reneszánsz költészeteknek, franciának, olasznak a szonett kedvelt formája, épp úgy, mint utána, s belőle kinőve, manierizmusnak is, barokknak is, (és így végtére harmadikul a régebbi időkben Zrínyihez is eljuthatott volna); — de egyikük sem művelte. Az első magyar „sonnet”, 1677-ben, egy zavaros és gyarló üdvözlő költemény bizonyos Miklós deák tollából a legjobb akarattal is csak fele a szonettnek: első két négysorosa. Mint jelenség mégis érdekes: ez a Miklós deák valamit sejtett a szonetról, és az első volt, aki legalább „azt hitte magáról, hogy szonettet ír”, mint Kunszery Gyula mondja.*

Munkája igen alapos, nagy szorgalommal készült, minden adatot összegyűjt és földolgoz, és valóságos „fehér holló” az efajta formatörténeti művekben csöppet sem bővelkedő magyar irodalomtudományban. Címéhez híven csupán a kezdetekről szól; e kezdetek kora azonban költészetünk egyik izgalmas időszaka; pezsgő kor, és ha csak egy kanálnyit merítünk is belőle: ebben a kanálnyiban is érezni valamit az egésznek a pezsgéséből. Érezni a szonett történetében is.

Igazában Kazinczy nevéhez fűződik a meghonosítása, noha írtak szonettet már előtte is: Faludi, Csokonai, sőt egy Farkas Károly nevű korán elhunyt ifjú is, elég gyarlón. Kazinczy féltékeny volt elsőségére, meg — joggal — büszke is: „kecses, filigrán remeke” (Horváth János szavai), *A szonett műzsája* tanúsítja; a műzsa örök hírt ígér Tokaj vidéki Tibullusának, meg hölgyének, amiért „megdicsőítette”, magyarul megszólaltatta. Valóban szép, megérdemli, hogy emlékezetben maradjon:

*Mint a szerelmes járja táncosával
menüettje keccsel teljes lépteit
s igézi a szála torlott rendeit
enyelgő vissza- s visszafordultával:*

*Honom-Ausonia narancsgallyával
körülövedzve fém szög fűrtjeit,
úgy járom én a dal lejtéseit,
a négyest összefűzve hármásával.*

*Borág köríti mostan homlokom;
ott, hol Tokaj nyújt nektárt istenének,
víg szárnyakon kél a nem-hallott ének.*

*E szép vidék lőn kedves birtokom;
egy új Tibull itt megdicsőített engem,
s én őtet és hölgyét örökre zengem.*

Kazinczy után Szemere; aztán a huszas években egy heveny szonett-áradat, persze az egykorú németnél jóval mérsékeltebb; aztán az „ár” visz-szahúzódik, „meddő” korszak következik, az egész tizenkilencedik század; ebben az időszakban — Kunszery Gyulát idézem — „a magyar szonett-kultúra folyamatosságát a műfordítók biztosítják... Ők teszik alkalmassá a hazai talajt a harmadik nagy világirodalmi szonett-hullám befogadására, mely a francia parnasszistáktól és szimbolistáktól kiindulóan a századforduló táján érkezik el hozzánk és a nagy Nyugat-nemzedék költői — Babits, Juhász, Kosztolányi, Tóth Árpád — majd József Attila és Szabó Lőrinc európai szintű szonett-költészetében tetőződik, a Kazinczy-félénél jóval változatosabb, szabadabb, egyénibb formában.” Ez a korszak, mondja végszóként Kunszery Gyula, „szonett-költészetünknek egy még ezután megírandó, egészen önálló, új fejezetét alkotja”, — reméljük, hogy a kezdetek után a „megírandó” folytatást valóban meg is fogja írni.

Visszatérve Kazinczyra: Kunszery-idézte nyilatkozataiból tudjuk, hogy a szonett-formát nemcsak ékszerként becsülte-szerette, hanem a saját szonett-

*A magyar szonett kezdetei. Akadémiai Kiadó, 1965. (Irodalomtörténeti Füzetek 47.)

jai csiszolásával rengeteget fáradozott is, néha bizony „vért” verejtékezve”, mint a Mailáth János gróf német szonettjának magyarra fordításakor is. „Őn el sem tud képzelni nagyobb kint, mint aminő az enyém, mikor egy dalt vagy szonettet magyarul írok.” Érthető: nyelvünk pallérozása éppen csak elkezdődött, s nehezen hajlott a szonett szigorú formai igényeire: kötött rímelés, kötött ritmus, kötött még ráadásul a belső szerkezet is. Ez okozta a legtöbb kedvetlenséget. Berzsenyi, aki 1809-ben még lelkes versben ünnepelte Kazinczy kezdeményét („Vaucluse s Laura leend Széphalom s angyla”), később valóságos „háborút” indít a szonett ellen, igaz, bár a Kölcsey bírálata okozta hagymázban, s valamikor 1817 után dühös-gúnyos epigrammát költ rá: „Csen-gőkkel tele van füle, orra, kalapja, bokája, — s mely csuda: a táncost kötelén a pózna vezérli!”. Szemere vénája elapad; Kölcsey pár kísérlet után kiábrándul és a német Voss ellenséges hangját visszhangozza: „Versíróink — idézi őt Kunszery Gyula — jól tudják, hogy nyelvünk is a valóságos rímekben mely szegény! S ez az oka, amiért recensens — (mert mindezt Szemere szonettjeiről szóló bírálatában mondja) — mindig csudálkozott, ha valaki a rímeket akadályait még azzal is kívánta halmozni, hogy gondolatait a szonett szűk rá-májára feszítgette...”

Voss, akit ez ügyben sokszor idézgettek (többek közt Töltényi Szaniszló, akire mindjárt rátérünk), ezt írta: „Miért s mi célból kell a szonettban éppen kétszer négy sor és két rím megszabott elhelyezéssel, és utána éppen kétszer három, önkényesen rakott és megszabott kettős rímeléssel, az a legfigyelme-sebb vizsgálat ellenére is oly érthetetlen marad előttem, mint a kinyilatkoztatás állatának misztikus számai.” Persze nem mondhatni, hogy Voss különös elmeéllel vizsgálta volna ezt a kérdést: hiszen ugyanezt lehet kérdezni a világ valamennyi kötött formájával kapcsolatban: miért olyan a rondó, amilyen, miért olyan a ballada (a francia ballada-forma), amilyen? Választ adni a kérdésre nyilván lehet, és a formatörténetek meg is vannak a maga többé-kevésbé hiteles válaszai, de nem ezek a fontosak. A fontos az, hogy bizonyos formák, többek között a szonett, egyszerűen *vannak*, és nem is kell „értelmüket” kutatni; végtére senkire sem kötelező, hogy szonettet írjon, ha egyszer utálja a szonettet. Egy szonett tizennégy sora, a gondolat szonett-szerű poentirozásával, a rímek kötött elhelyezésével semmivel sem „misztikusabb”, mint az, hogy a magyar felező tizenkettes éppen kétszer hat szótagból áll, vagy hogy a francia alexandrinus olyan, amilyen, vagy hogy a disztichon egy hexameter meg egy pentameter.

Valéry írt 1920-ban egy nagyon szép tanulmányt La Fontaine *Adonis*áról, s ebben a forma „kényszeréről” is szólt, a művészet bizonyos törvényeiről és szabályairól; ma sem lehet többet mondani. „E régi törvények szigora ma már minden kötelező erőt s minden álszükségességet levetkezett — írta (a fordítás Strém Gézáé, a *Változatok*-ban) — ma már nincs más hatása, mint hogy egész egyszerűen a kifejezés egy tökéletes világára mutasson... Elhatároztuk, hogy a természetet — ebben az esetben a nyelvet — néhány egyéb olyan szabálynak vetjük alá, mint a tulajdon szabályai, amelyek nem szükségesek ugyan, de a mi magunk szabályai; s eltökéltségünk odáig terjed, hogy nem is mi találjuk ki őket: elfogadjuk úgy, ahogyan ránk maradtak.” Végtére ez is játék, és „a játékok valósága tisztán az emberben van”. Végül: „A szótagok kötelező száma, a rímek, a megszabott formák: mindezek önkényességek, de mihielyt egyszer s mindenkorra elfogadtuk s magunkkal szembe tartjuk őket, egy bizonyos ön-álló s filozófiai szépséggel bírnak.” Ez áll a szonettira is, és egyben válasz arra az aggodalomra, amit Voss hangoztatott, nem egyedül, és nem utóljára. Leg-alábbis alaptalan aggodalom. Goethe sokkal művészből gondolkodott, noha nem érezte magát otthon a szonett-formában, mert, mondta, „én egész fából szeretek faragni, — nem úgy, hogy közben az ember ragasztgat” (bár csak az ragasztgat, aki nem otthonos benne); ő tudta, s nem egyszer elmondta: „Korlát alatt legszebb betörni, formni, — hogyha a szellemek lobogva égnék; — ránt-sák a gyeplőt bárhova, a vég egy: — a mestermű tökéletesre forr ki.” Így írja szonettjában a szonettrol; egy másikban a *Természet és művészet* címűben pedig ugyanezt a gondolatot így fejezi ki (mindkét idézet Jánossy István fordí-

tása): „Ki nagyot akar, magát zabolázza, — korlátozásban tűnik ki a mester, — s csak törvény adhat szabadságot nekünk.”

* * *

1821-ben jelent meg az első önálló magyar szonett-kötet, *Töltényi Sonetjei* címmel. Ez a Töltényi Szaniszló nem sok helyet kapott irodalomtörténeteinkben. 1904-ben írtak róla egy tanulmányt az Egyetemes Philológiai Közlönyben; akkor még megvolt kilenc kötetnyi kéziratot hagyatéka, melynek 1935-ben Horváth János szerint „már nem találni nyomát”. Nagy kár, mert valószínűleg nem volt érdektelen.

Egyébként a Horváth János két lapnyi méltatása *Kisfaludy Károly évtizede* című, utóbb könyvben is megjelent egyetemi előadásában; ez a legtöbb, amit Töltényi az utókortól kapott. Szonett-kötetét annak idején egy rivális szonett-író, Balla Károly bírálta, a Tudományos Gyűjteményben epésen, értetlenül, ezt a szigort, mint Kunszery Gyula rámutat, még Kazinczy sem helyeselte. Balla a száz szonett közt, „melyeket ugyanazon szempontból ítélt, mint a szerző eleibe szabta — tudniillik kötete elé írt tanulmányában a szonett-ről — egyetlen egyet sem kapott olyat, mely a szonett névnek mind külső, mind belső formájára nézve megfeleljen”. Mintha ez az igazságtalan bírálat máig némi árnyékot vetne Töltényire. Úgy érzem, még Kunszery Gyulánál is. „Egy szonett-monográfia keretén belül Töltényi Szaniszló neve és költészete el nem hanyagolható” — mondja, de azért „kissé elnézőnek” tartja Horváth János bírálatát: „Versei elmés rokokó-játékok a szerelem körül, némi anakreoni ízzel, olykor eredeti képes beszéddel, a női test szépségeinek érzékletes festéseivel, de bizony sokszor elég lanyha csattanóval...”

Megvallom, ezúttal még Horváth János „kissé elnéző” méltatásához is szeretnék egyet-mást hozzátenni. Töltényi kötetének egy szonett-esztétikai tanulmány a bevezetése, végén pedig jegyzetek olvashatók egyes szonettjeihez. Ezek, mind a tanulmány, mind a jegyzetek — mint Horváth János mondja — „igen tanult főnek mutatják, a német, olasz, francia és angol nyelv és költészet ismerőjének”, ami nem csekélység. Amellett ezekből az írásaiból meglehetősen határozott ízlés bontakozik ki: nagyon okosan indokolt ellenszenv a versek agyonmitologizálása iránt, bizonyos megértése a népköltészetnek; amellett minden sora elárulja, hogy a szerző ért a költészet dolgaihoz. Bizonyára kár, hogy — Horváth Jánost idézem — „pályája elszakadt Magyarországtól; Bécsben lett előbb a katonasorvisi akadémia, azután az egyetem tanára, kiváló tudományos munkásságot fejtve ki, miért 1842-ben a magyar nemességet is megkapta. 48-ban váratlanul nyugdíjazták.” (1795-ben született Veszprémben, 1852-ben halt meg Grácban.)

Abban a bizonyos bevezetésben, mely a szonett történetét és elméletét tárgyalja, Töltényi előhoz egy sereg nevet, azokét, akik jeles szonettírók voltak: az olaszok közt Petrarca mellett említi többek közt Tibaldeo-t, Varchit, a franciákból Gombault-t, Mainard-t, Malleville-t, Saint-Gelais-t, Du Bellayt, Ronsard-t, a németek közül Bürgert és Schillert; nem említi viszont az angolokat, se Shakespeare-t, se Milont, se mást, sőt, megjegyzi, hogy a „bárdolatlan” angol nyelv erre a formára nem is alkalmas. A nevek felsorolása önmagában még nem sokat jelent: végtére máshonnét is vehette a névsorait. Úgy látszik azonban, hogy az említettek közül ha nem is mindenkit, de sokat ismer. Goethét idézi (szonett-szonettjének két terzináját), Schlegelt is (egy szonett-ről szóló szonettjének hat sorát, majd saját *Pia desideria* című verse mintájául a jegyzetben Schlegel *Der färr durch's Leben* kezdetű szonettjét); — alighanem az első, aki nálunk Ronsard egy versét közli, franciául; mint *Vanitatum vanitas* című szonettja ihletőjét a híres *Mignonne allons voir si la Rose*-t. De utalásain és idézetein túl is: egész kötete alapos irodalmi-esztétikai ismeretekről tanúskodik, és valóban szervesen kapcsolódik — a maga módján és arányai közt — a szonett európai hagyományaiba és történetébe. Csak akkor érthetjük meg őt, mint jelenséget, és kellően méltányolni is csak úgy méltányolhatjuk, ha ezekben a kapcsolataiban látjuk, és értékeljük. Természetesen nem akarom túlértékelni; meggyőződése azonban, hogy kevesebbet kapott, mint amennyit érdemel, vagy

legalábbis — Horváth János lapjaira gondolva — némileg talán mást kapott, mint amit érdemel.

Mindjárt a „rokokó játék a szerelem körül, némi anakreoni ízzel” megállapítás kibillenti egy kicsit arról a helyről, ahová valójában tartozik. A szonett egyébként sem jellegzetesen rokokó tünet; a rokokó, Kunszery Gyula kifejezését használva, a szonett történetében inkább „árapály”; bonyolultabb, nehezebb, fegyvermezeibbe és szabályozottabb forma, semhogy a rokokónak igazán megfeleltethetett volna. Töltényi nem is abba kapcsolódik; játéka nem annyira „rokokó játékok”, mint inkább a szonett-forma és műfaj sokszázados stilisztikai és poétikai hagyományának, *concettóinak*, „versszerző találmányainak”, fordulatainak és sablonjainak tudatos alkalmazásai, mégpedig ahhoz képest, hogy nálunk teljesen előzménytelen, nem is rosszul. Lássunk néhány igazoló példát.

„A *sonet* című verse tulajdonkép verstan versben — írja Horváth János — kissé tanszerűleg szedi össze benne a szonett hagyományos szabályait, olyanformán, mint a bevezetésben idézett W. A. Schlegel, vagy Boileau egy-egy hasonló verse.” Kunszery Gyula még jobban megnyomja a tollat: „Olyan, mint egy rigmusba foglalt poétikai szabályzat” — mondja a költeményről. — Mindéből az olvasó nagyjában azt a következtetést vonhatja le, hogy Töltényi, Schlegel példájára, és fölhasználva Boileau *Art poétique*-jének a szonettre vonatkozó részletét, összeszedett néhány elméleti tételt s azt aztán jól-rosszul megverselve összerakta, „rigmusba foglalt poétikai szabályzattá” gyúrta. Holott a valóság nem egészen csak ez, és nem Töltényi ellen szól, hanem erősen mellette és javára.

A szonettnek is megvannak a maga „műfajai”, vagy típusai; ezeknek egyike ez a „szonett a szonettől”: a forma szabályainak megverselése, magában a formában. Némileg ebbe a válfajba illik Wordsworth szonettja, melyet már idéztünk, mintegy „irodalomtörténeti” változata a típusnak. Ide tartozik természetesen Kazinczy verse, *A szonett műzsája*, ide Goethéé; némi kis túlzással azt lehetne mondani: jóformán minden költő, aki fő formái egyikéül a szonettet választotta, szinte már illendőség szerint szentel egy szonettot a szonettnek is. Töltényi ezt nyilván tudta; kötete (száz szonettből áll) nem amolyan vasvillával egybehányt szonett-halom, hanem kivehető benne a hagyományokhoz igazodó tudatos komponálás számos nyoma; — mi sem jellemzőbb erre, mint épp a kötet vége, *A sonet* című verstől kezdődőleg; ez valóságos összefoglalás, rekapituláció, „műfajilag”, „műformailag” és tematikailag. A kilencvenedik vers: *A sonet* — magáról a formáról szól, a hagyomány szerint; következik egy „műzsa-összefoglalás”; utána a költő maga szól; végül — kilencvenháromtól százig — nyolc portré: a nyolc „műzsa” arcképe szonettban. A szonett-szonett tehát kettős funkciójú a kötetben: mintegy a mesterség „tudatosítója”, és mintegy a finálé bevezetése. Egyébként így szól:

*Sonet tizennégy versű lantos ének,
áll öt s fél jambusokból alkata,
elő négy s négy rimet szorítgata
kaptába, hátul hármak tétetének.*

*Négy négy után megtörni kell felének,
három közt hátul vál indulata,
ha így vig gondolatja juthata,
formát a dalok kedvest lelhetének.*

*De gondunk legyen him s nő versezet,
a név s igének könnyű felváltása,
a tiszta hang, hogy vig legyen folyása.*

*Gondunk, rim többtagú fogjon kezét,
mely hogyha jó s szép végre elvezet,
sehol kis énekünknek nem lesz mása.*

Persze nem valami feszülten magas ihletű munka; végtére Töltényi nem volt nagy költő. De amit akart, lényegesen több volt, mint poétikai szabályok megverselése: egy műfaj-hagyomány igényeinek igyekezett eleget tenni. S hogy kis költeménye hová, milyen világirodalmi rokonságba tartozik, annak szemléltetésére hadd idézzem egy távoli, előkelőbb párját, nagy költő, nagy formaművész kezéből, és sokkal csiszoltabb, pallérozottabb irodalmi környezetből — ilyesmire gondolt Töltényi, és valami ilyesmit alkotott volna, ha tehetsége és helyzete szerint tudott volna. Nem egyetlen vers ez ebben a nemben, hanem csak példa, s hasonlókból bő csokrot lehetne gyűjteni a világirodalom különböző tájairól. „Szonett a szonettéről” ez is, költője Lope de Vega (fordítója Pál Endre):

*Kért Violante, ezzel szörnyű gondot
okozva nékem, hogy szonettet írjak;
tizennégy sor, amit szonettnek hívnak,
az első négy után teszek már pontot.*

*Mindjárt a második versszaknak rontok,
meglesz az is, jusson eszembe rím csak;
ha a tercettig megtelt a papírlap,
nem ad a négyes nekem többé gondot.*

*Most jó a tercett. Már ettől se félek,
úgy látszik, könnyen győz, aki merész,
az első három sor végére érek.*

*Ez már a másik tercett, idénézz!
Tizenhárom — számolj utána, kérlek!
Tizennégy verssor. Művem, íme, kész.*

Az effajta fölényes-írónikus játékhöz persze túlerett irodalmi kultúra és művelődés kell, amilyen akkor a spanyol volt, virágkora alkonyán; a miénk Töltényi idején éppen hajnallott — a kettejük különbsége a tehetség mellett két irodalmi helyzeté is. Töltényinek a maga korában való tudatos bekapcsolódása egy nagy világirodalmi folyamba, a szonettébe mindenesetre meglepő, kivételes és figyelemreméltó.

Ennek a bekapcsolódásnak más nyomai is vannak. Szintén közismert szonett-típus az a „berneszk” fajta, melyet az olasz Berni után neveztek el: amolyan ellen-petrarkizmus, a petrarkista rajongás modorában nem a szépség, hanem a rütség „dicsérete”, és a szerelem álarcában szól, de iszonyáról. Jellegetes példái szintén özönével idézhetők a szonett-költészetből — egyetlen egyre utalok csak itt, Du Bellay „berneszk” szonettjára a *Panaszokban* az „ében fogazatú” előregedett és elhízott kurtizánról (*Ó kecsesen sodort ezüstös hajfonat* kezdettel magyarul is olvasható az én könyvemben, *A francia reneszánsz költészetében*). Nos, Töltényi tudta, hogy száz szonett közt ennek a hangnak is illik képviselnie lennie, megírta hát ő is a maga berneszkeit, a tizenegyedik, Liához címzett, meg a hetvenedik, bizonyos magát agyon festő-kendőző Szulviáról szóló szonettet.

Jóformán nincs is *conzettója*, versszerző találmánya, „patronja” a szonettirodalomnak, melyet föl ne használna, ki ne próbálna. Ismerjük például a névhalmozás „módszerét”: a költő fől sorol egy halom nevet, hogy mindezek nem enyhíthetnék kínját, vagy hogy mindezeknél szebb, esetleg kegyetlenebb a kedvese — az ősminta itt is Petrarca például a kilencvenhetedik szonett) s aztán az ő nyomán rengeteg ilyet írtak. Megírta a magáét, annak rendje és módja szerint, Töltényi is: két és fél strófányi nő minden báját fölülmúlja az ő Gundija. Még egy példa: nem volna teljes a „száz szonett” világa, ha kimaradt volna belőle a Petrarca óta kötelező nagy téma, a halál, elmúlás. Nem is marad; Töltényi is megírja a maga szonettjét a *Végzettről*; ez, ha csiszoltabb volna a nyelve és ritmusa, bizvást beleillenék akármelyik tizenhatodik vagy tizenhe-

tedik századi „nagy” szonettista művébe, olaszéba, franciáéba vagy spanyoléba.

De nemcsak ezért idézem, hanem annak példájául is, hogy milyen jól alkalmazza Töltényi azt a közismert, de nem könnyű „módszert”, amelynek a világirodalom néhány ritkaságát köszönhetjük, s amely nagyjában a négyesekben fölvetett képek és fogalmak terzínákban való másértelmű, vagy példázatos visszatükröztetésében áll. Ime a vers:

*Sok módként hajlik minden szellőcskére,
sok mozdulatlan kőszál tettiben,
sok érc az élet mély keserviben,
soknak viaszként olvad szíve vére.*

*Sok napként fényl, ha déli éltet ére,
sok mint az éj, oly minden éviben,
sok örvény s vízeset ő műviben,
sok hullám a sors báj ígérétére.*

Igy a két négyesben föltett „tétel” (a „vízeset” természetesen vízesés); erre következik a tükrözés, a „megfordítás” (szinte mint a zenében), a válasz:

*De bár nád, vagy bár kő természete,
vagy érc, viaszk s örvény ő élete,
bár éjt avagy napot benn számálál:*

*a sorsnak mind eltöri szellete,
s egyképp ragadja, hogyha rátalál,
szánkódás nélkül a kemény Halál.*

Ugyanezzel a „technikával” készült a Kloéhoz szóló bájos hatvanharmadik szonett, a tör, háló, lép, szigony „megfordításával” („Te mégis, Klóe, háló, lép, szigony — nélkül megfogtál, s hozzád láncalál, — s most már eloldni tud csak a halál!”). Egy másik vers, a hetvenharmadik, Bybliszhez, a hasonlathalmozás szintén közkeletű „fogásával” él, nagyon ügyesen: tizenkét sor hasonlat („mint könnyű kőd hajnalkor ég alatt”...) s rájuk a négyesek és a terzínák végén egy-egy sor „csattanó” („szerelmed, Byblisz, oly könnyen szalad”...): ez is közismert, jellegzetes szonett-séma.

De ez a hetvenharmadik szonett más valamire is föl hívja a figyelmünket. „Képeiben hazaiságra is törekszik” — mondta Töltényiről Horváth János. Valóban: ebben a költeményben a Bakony tetői, Rákos mezői, Táttra „fői” szerepelnek, másutt a Balaton, Hegyalja, vagy a Fertő („hol még sokszoron — előtűnik sok elsüllyedt torony”); — mindez szintén tudatosságra vall, arra, hogy Töltényi nemcsak egy formát akart áthozni hozzánk, hanem a forma, a műfaj egész világát meg akarta honosítani; mintha Annibal Caro, Voiture, Malle-ville hajnalának fénye egyszerre csak a Bakony tetőin villanna föl...

Ismerte, s ha igen, mennyiben ismerte Töltényi ezeket? egyáltalán a szonett „világirodalmát”? Versei (bár szövegpárhuzamok itt nem sokat mondanak: tíz helyről is származhatik minden, ami átvételnek látszik) — versei arra vallanak, hogy jórészt ismerhette, és amit ismert, azt magyarban követni is akarta: meg akarta valószínűsíteni nálunk ezt a világot, és ráadásul magyar színekkel is tetézte. Nem kis érdem.

Ismétlem: természetesen nem volt nagy költő, és kísérlete már eleve egy kicsit az irodalmi élet margójára szorult. De érdekes kísérlet volt, és nagy kár, hogy nem lett folytatása.

Mindezekben nem akartam tehát „fölmagasztalni” az elfelejtett Töltényi Szaniszlót. Csak szerettem volna némileg igazságot szolgáltatni neki, lefűjva egy kicsit a port „sonetjéi” vékonyka köteteről, s oda, azokba a kapcsolatokba és vonzásokba állítani, ahol valóban állt, és ahová való. (Rónay György)

SZÍNHÁZI KRÓNIKA. Aischylos drámai trilógiáját, az „Oresteia”-t mutatta be a Nemzeti Színház. A nagy görög tragédiáíró triumvirátus első tagjának késői műve ez az egyetlen csonkítatlanul ránk maradt trilógia, amelyben Aischylos átvette már fiatalabb pályatársának, Sophoklesnek újítását, a nem csupán egy, hanem két, sőt három szereplő egyidejű szerepeltetését a színpadon. Döntő és főleg feltűnő változás volt ez, hiszen a görögöknél (a budapesti előadástól eltérően) a kórus nem mászkált keresztül kasul a színen. A színész magárahagytán, egyedül állt ott, álarc takarta arcvonásait is, és művészetének nem volt más eszköze, mint a költői szöveg, a bővöletes, szinte mágikus hatalommal bíró szó, amellyel nézőit és hallgatóságát lenyűgözte, és amely minden látványos és csak a szemet szórakoztató szcenikai trükknél hatásosabban keltette életre ezeket az egy darab, márványból kifaragott, fenséges hőskéket.

Később, a dekadencia korában, a görög színpadot is benépesítették a különféle ravasz szerkezetek, emeltyűk, búvészkedő színpadi fogások, amelyeknek általában a hiányzó irodalmat kell pótolniuk. Aischylosnak mindeerre nem volt szüksége. A gazdag költői nyelv volt egyetlen ábrázoló eszköze és éppoly tévedhetetlen biztonsággal bánt vele, mint Phaidias a vésőjével. Amit pedig megjelenített: az emberi sors, az emberi lélek legalapvetőbb kérdései.

Bűn és erény, az előbbinek büntetése, az utóbbinak jutalma, ezek foglalkoztatták Aischylost. Magasra állított etikai mércével méri az emberi cselekvéseket és viszonylatokat, és ugyanakkor mélységes igazságszeretettel. Hősei nem vak fátum hordozói. Ha bűnt követnek el, ebbe személyes döntésük is belejátszik, és ezért kell bűnhődniük. A trójai háborúból győztesként hazatérő Agamemnon, akinek várható szörnyű sorsa miatt a kórus már előre retteg, mindjárt a hazaérkezése után meggyilkolja felesége, Klytaimestra. A főlháborító büntettnak azonban Agamemnon nem teljesen ártatlan áldozata, hiszen súlyos vétek terheli az ő lelkiismeretét is. Trója felé hajóztukban szélcsendbe kerültek, és Agamemnon a jósk tanácsára saját elsőszülött lányát áldozta fel, hogy a kedvező szelet az istenektől kieszközölje. A köz érdekében cselekedett így, ezzel nyugtatta meg lelkiismeretét. Aischylos azonban nem menti fel az apai érzés e súlyos megtagadásáért és kemény vádbeszédet ad Klytaimestra szájába. Más kérdés aztán, hogy az asszony számára a gyermekgyilkosság csak ürügy, mert valójában meg akar szabadulni a férjétől, hogy szabadon élhessen tovább együtt Aigisthos-szal, majd első bűnét még zsarnoksággal is tetézi. Az ő bűne a legsúlyosabb Aischylos szemében. Súlyosabb a fiánál, Orestesénél is, aki Apollon biztatására hajtja végre anyján és annak szeretőjén a bosszú művét. Aischylos itt a kor felfogásával is szembeállt, amely a vérszerinti rokon megölését nagyobb bűnnek tartotta, mint a házastársát. A szabadva végrehajtott anyagyilkosságért persze Orestesnek is bűnhőnie kellene, és Apollon egymaga nem is tudja őt megvédelmezni a lelkiismeret szerepét betöltő Erinnysek dühétől. A trilógia harmadik részében Aischylos hatalmas isteni aparátust vonultat fel a közönség igazságérzetét kielégítő happy end érdekében. Apollon Athena oltalmába ajánlja kedvencét, s az istennő megalkuszik az alvilág igazságot tévő szellemeivel és kedvező döntését a város legbecsületesebb és legtisztább polgárainak bevonásával hozza meg.

Aischylos istenei természetesen a görög mitológia erősen antropomorf istenei, kiket nagyon is emberi szenvedélyek kormányoznak. De ennek ellenére mélyesen hitt abban, hogy az emberi világ fölött van egy igazságos isteni világ, ahol az emberi cselekvéseket mérlegre teszik, és egy abszolút erkölcs fényénél ítélik meg. Ez az erkölcs az emberek szívébe van írva, és Aischylos a legtisztább formában hirdette. Az igazságon, a jószágon és becsületen alapuló társadalom képét rajzolta föl kortársai számára. A vátesz, a tanító emelkedett hangján szolt hozzájuk. Hősei nagy és végetes szenvedélyek rabjai, retorikus pátozzsal beszélnek, de végig megmaradnak embernek. Ami nem is lehet másként az olyan művésznél, mint Aischylos, akit az ember érdekelt elsősorban. Szenvedélyesen kutatta az emberi lelket, leszálta a legörvénylőbb mélységeibe, de ugyanakkor nem kerülte el figyelmét a naivan, idillikusan kedves sem, aminek bizonyítására elég az Orestesért aggódó öreg dajka bájos monológjára utalni.

Nemes és méltó vállalkozás volt a Nemzeti Színház részéről az antik tragédia óriásának megszólaltatása, és csak sajnálni lehet, hogy ez a vállalkozás ezúttal is csak félig-meddig járt sikerrel, bár még mindig a legjobb az utóbbi görög klasszikus színrevitelek között. Marton Endre, a rendező, bár most már kórusszerűbbé tette a kórust (részben énekelve mondják a szöveget), még mindig túl sok engedményt tesz a közönség vélt vagy valóságos látványosság igényének. Az valószínű, hogy a közel két és fél évezred előtti előadást nem lehet pontosan lekopirozni. De azon a tényen, hogy Aischylos úgy írta meg drámáját, hogy az egy-két szereplő által elmondott szöveg önmagában helytálljon önmagáért, mit sem változtattak az évezredek. Meg kellene egyszer már próbálni jobban bizni a költőben. De ha mégis féltünk a vontatottságtól (jó dikció mellett persze nem kell félni tőle), akkor is talán másképp is lehetne az író segítségére sietni, mint az olyan olcsó fogással, hogy a kórus ide-oda vándorol a színpadon és hol leül, hol föláll. Inkább talán húzni lehetett volna egy kicsit a szövegből, hiszen a mai közönségnek kétségtelenül nagyobb az asszociációs anyaga, és nem kell számára mindent olyan aprólékosan és ismétlésekkel megmagyarázni, mint Aischylos korában. Főleg az utolsó részre vonatkozik ez.

A szereplők közül elsősorban Somogyi Erzsit kell említeni, aki szinte hibátlanul jelenítette meg a dajka epizód figuráját. Máthé Erzsik roskadozik egy kissé Klytaimestra hatalmas és súlyos alakjának terhe alatt. Játékkal igyekezik pótolni, ami a dikció pátozsából hiányzik. Sinkovits Imre szépen mondja szövegét, de kissé túl érzélgős Orestes. Kohut Magda Elektrája viszont mintha lármásabb lenne a kelleténél. Erőssége az előadásnak Gáti József Agamemnonja és Sztankay István hírnöke. Báti Lajos szép orgánuma és kulturált szavaló készsége jól érvényesül Apollon szerepében, de kevesebb arany és kevesebb szoborszerűség talán több lett volna. A görögök nagyon is cmberszabásúnak képzeltek el isteneiket. Lukács Margit szép beszédű Athéna. A karvezetők, élükön Major Tamással és Mészáros Agival, szereplővé léptek elő ebben a rendezői koncepcióban. Ha elfogadjuk, feladatuknak megfeleltek.

Külön meg kell emlékezni Borsos Miklós artisztikus, modern díszleteiről, amelyek szinte kívánják a puritánabb, a csak a szöveget szolgáló előadást. Nincsenek összhangban velük Vágó Nelli látványos, talán kissé túlságosan is látványos jelmezei. Szokolay Sándor kísérő zenéje stílusos, modern muzsika.

Jánosy István új fordítása nagy nyeresége görög fordítás irodalmunknak. Modern nyelven, elsősorban az értelemhez szóloán közvetíti Aischylost, s ha itt ott hiányérzetünk támad, az éppen ennek az értelmi irányulásnak következménye, olyankor, amikor úgy érezzük: adósunk maradt a költői pátosszal.

(Dorombay Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Derkovits-emlékkiállítás. A Nemzeti Galéria a felszabadulási évfordulóról — Oelmacher Anna és Szabó Júlia műtörténészek által rendezett — nagyszabású Derkovits Gyula-kiállítással emlékezett meg. Vártuk ezt a kiállítást, hiszen Derkovits munkáit 1954-ben láthattuk utoljára összegyűjtve, s időközben felnövekedett egy ifjú nemzedék, amelynek csak homályos, hiányos fogalmai lehettek a művészről.

Derkovits (1894—1934), ez a keménykötésű, erős akaratú, megalkuvást nem ismerő festő Kernstok Károly tanítványaként indult el művészi pályáján. (A Magyar Nemzet 1965. március 25-i számában M. Abonyi Aranynak „»Podi«, Derkovits Gyula első mestere” címmel megjelent egy cikke, amely szerint Derkovits Podolini Volkmann Artúr szabadiskolájában tette meg a művészet terén első lépéseit. E közlés azonban nem felel meg a tényeknek.)

Derkovits korai alkotásai, amelyek a 20-as évek első felében születtek, kétségtelenül Kernstok, valamint Hans von Marées és Cézanne hatása alatt állanak, de nem mindennapi képességei már ekkor is megnyilvánulnak, például a nagyméretű „Utolsó vacsora” című képen. (Itt jegyezzük meg, hogy nem ez az egyetlen biblikus témájú műve Derkovitsnak. A kiállításon helyet kaptak „Golgotha”, „Menekülés Egyiptomba”, „Lót részegsége”, „Salome tánca”, „Három királyok” című akvarelljei, illetve tusrajzai.) A 20-as évek második felétől már — magába olvasztva az izmusok (kubizmus, aktivizmus,

Schwitters merzizmusa, expresszionizmus) eredményeit, vívmányait — mesterművek sorát alkotja: „Mi kettőn”, „Szőlővők”, „En és a feleségem”, „Kilakoltatási végzés”, halas csendélet-ek. Merészen, újszerűen komponáltak (szokatlan képkivágások!) és tömpített, tartózkodó koloritúak ezek a — jórészt vörösbarna — képei. Témái leggyakrabban önmaga és a munkások, munkanélküliek életének jelenetei. Ecsetét, karcolótűjét, fametsző vésőjét a társadalmi küzdelem szolgálatába állítja, mint egykor *Delacroix* („A Szabadság a barrikádokra vezeti a népet”) és *Honoré Daumier*, vagy kortársai közül *Masereel*, *Georg Grosz*. Nem éri be azzal, hogy csak-festő legyen; a művészet számára nem csupán esztétikum, de morális követelmény teljesítése is. Művei szenvedélyesen tiltakoznak az ellen az uralmi rendszer ellen, amely a szabadságjogokat és a létminimumot megtagadta a magyarság zömétől. Derkovitsnak a művészet hivatásáról vallott véleménye azonos volt *Van Gogh*-val, aki nem sokkal halála előtt ezt írta: „Az igazság, az *igazság kutatása* olyan kedves nekem, hogy azt hiszem, inkább a cipész-mesterséget választanám, mintsem hogy színekkel játszó zenész legyek...”

Derkovits mint grafikus is a legelsőkhöz tartozott. Igen szép (1922 körül) furdózó, guggoló leány-aktja, heverő nő ábrázoló 1932-es tollrajza, pipás önportréja, 1932-es „Gond” című rajza (vázlat egyik chef-d'oeuvre-jéhez), amelyen kendőjébe burkolódzó proletáranya s mellette szomorú tekintetű kistia réved maga elé. Derkovits legkülönb festményei, rajzai, sokszorosított grafikái torró, hiteles *retorikamentes*, a művész korán és hazája határain túlsugárzó látomások, amelyek előtt meg-megállva *Georges Rouault*-nak *Ingres*-ről szóló szép kijelentése jutott eszünkbe, amely szerint *Ingres* igen nagy festő, minthogy „*jegyzelmzett művészetét szíve dobbanásával tudta tehteni*”.

Derkovitsról néhány önálló kiadvány már megjelent (az első *Oltványi Imre* írta 1934-ben — említsük még meg a művész özvegyének értékes, bár nem mindenben megbízható emlékiratait), részletes, tudományos monográfia azonban még nincsen a mesterről. Pedig igen szükséges lenne egy ilyennek elkészülése. Ez a monográfia azután felelni fog — minden bizonnyal — arra a kérdésre, hogy igaza volt-e *Kállai Ernő*-nek, aki annak a véleményének adott hangot „Cézanne és a XX. század konstruktív művészete” című könyvében, hogy a kései Derkovits (a „rózsaszín” korszakban) „nem egy aggasztó jelét mutatta a túlzott kolorisztikus ellágyulásnak, képei olykor már-már terjedőssé és szétfolyóvá kezdtek válni”, — s hogy mi volt a háttérben annak a — Derkovits által tanúsított — rendkívüli gyanakvásnak, „határt nem érő bizalmatlanságnak”, amelyről *Fruchter Lajos*, a mecénás emlékezett meg memoárjaiban. Nem érdektelen s nem öncélú pszichológiai vizsgálódás lenne annak kiderítése, hogy emögött az elutasító, barátságtalan magatartás mögött az osztályharcos, forradalmár világszemléletű művésznak a gazdag nagypolgárral szembeni óvatos elzárkózása rejtett-e, vagy valami alkati sebzettség, gores, trauma, vagy esetleg Fruchterrel szembeni egyéni — nehezen feloldódó — ellenszenv... Varjuk e kérdésre (s a többi hasonlóra) a jövődó monográfustól a feleletet, hiszen a művésznak ezek az emberi vonásai kétségtelenül ranyomták bélyegüket az életműre is. (S itt térünk vissza egy előző megjegyzésünkre, hogy ti. Derkovitsné emlékezései nem mindenben hitelesek. Az az elmarasztaló jellemzés, amely például Fruchterről — az Egyrt, Bernáthot, Czóbelt, Berény Róbertet, Szőnyit s nem utolsósorban Derkovitsot oly jelentősen s baráti szeretettel támogató műgyűjtőről — olvasható könyve 108—110. oldalán, méltánytalan és hűtlen. Fruchter „cselez folyamodva” vette meg 500 pengőért (!) Derkovits egyik képét 1930 körül — írja a művész felesége. Ha 50 vagy 100 pengőért vette volna meg a képet Fruchter, akkor emlegethetett volna Derkovitsné inkorrektséget, „cselet”. Fruchter azonban nem élt vissza a művész szűkös helyzetével, hiszen *Genthon István*nak az új magyar festészetéről írott könyvében e korszak kép-áraitól ezt olvassuk: „Ismertebb és jelentékenyebb festő műveinek középara általában 500 pengő körül mozog.” Hasonló átfestések, elfogultságok több helyen is akadnak még Derkovitsné könyvében.)

Visszatérve a kiállításra: annak megrendezése jelentős eseménye volt a magyar képzőművészeti életnek. Ha Derkovits (akinek művészi munkássága mindössze három lustrumon át tartott) alkotott is kisebb értékű műveket (a magunk részéről például karrikatúra-jellegű műveit, — „Telefonáló pénzember” stb. — túlságosan nem kedveljük), de igaz, őszinte, eredeti és erőteljes mester volt, akiben egyesült az a három vonás, amely *Cézanne* szerint a jelentős művészeket mindenkor jellemzi: „lelkiismeretesség az eszmékkel szemben; őszinteség saját magunkkal szemben; alávétettség a tárggyal szemben.”

Kállai Ernő-émlék est. 1890-ben, 75 esziendővel ezelőtt született Kállai Ernő művészeti író és esztéta. Írásaival *Kassák: Ma* című folyóiratában jelentkezett először, majd kikerült a weimari Németországba, ahol a „Bauhaus” folyóiratának lett a szerkesztője. A hitlerizmus hatalomrajutása után tért haza Magyarországra, hogy itthon a modern művészeti irányzatok buzgó támogatója legyen. Monográfiái (Mednyánszky, Czöbel Béla, Picasso), egyéb önálló kötetei (*Új magyar piktúra*, stb.) mellett egyre-másra jelentek meg esszéi, cikkei a XX. század nagy külföldi mestereiről (Klee, Braque, Gromaire) és magyar kortársairól, Ferenczy Noémiről, Vajda Lajosról, Bokros-Birmanról, Borsos Miklósról, Vilt Tiborról, Barcsayról, Martyn Ferencről és mások-ról. A felszabadulás után kinevezték az Iparművészeti Főiskola tanárává, de innen — Gadányi Jenővel együtt — rövidesen eltávolították, mint az avantgardizmus közismert hívét. Élete utolsó éveiben a művészeti élettől visszavonultan élt. Tökéletesen fogalmazott németül (éveken át a *Pester Lloyd* művészeti rovatvezetője volt); élete alkonyán Móricz s más magyar írók műveinek németre való remekművű fordításaiból tartotta fínt magát. De a képzőművészethez sosem lett hűtlen... Mikor — halála előtt pár hónappal — utoljára találkoztunk, Franz *Marc-ról*, a német expresszionista festőről beszélt rajongással. Megjelent monográfiáin kívül készült még egy-egy nagyobb műve Egryről és Vajda Lajosról, de az 1950 körüli kultúrpolitikai helyzet és 1954-ben bekövetkezett halála miatt e tervek már nem valósulhattak meg.

Április utolsó napjaiban a XIV. kerületi Hazafias Népfrontbizottság emlékeztet rendezett Kállai Ernő születési évfordulója alkalmából. Zeneszámok hangzottak el Corellitől, Scarlattitól, Ady- és Kassák-verseket adtak elő (e muzsikusokat és költőket Kállai nagyon szerette), majd barátai — *Kassák Lajos*, *Mándy Stefánia* műtörténész, *Bálint Endre* és *Gyarmathy Tihamér* festők, *Berda József* költő — mondták el emlékeiket a magyar művészeti irodalom európai látókörű alakjáról. Ugyanakkor kis rögtönzött képzőművészeti kiállításra is sor került, ezen Vajda Lajos, Gadányi, Ámos Imre, Anna Margit, Kassák, Jakovits József szobrasz, Gyarmathy, Madarász, Vajda Julia, Bálint Endre, Bolmányi Ferenc művei szerepeltek.

Megjegyzések Kmetty János cikkéhez. „A festők városa” címmel egy-két évvel ezelőtt művészeti kisfilmet készített Szentendréről Mészáros Márta rendező; a film felvételeiért Zöldi István az I. Magyar Rövidfilm és Televízió Rövidfilm Fesztiválon kitüntetésben részesült.

Jódarab idővel a film elkészülte és bemutatása után *Kmetty* Jánosnak, kiváló idős festőművésznünknek a *Magyar Nemzet* egyik április-végi számában cikke jelent meg, amelyben élesen megbírálja a film készítőit, akik — Kmetty szerint — egyoldalú, hamis képet festettek a szentendrei művészet-ről akkor, amikor főleg a szürrealisztikus-vizionárius festők művészetét állították előtérbe, holott — mint a cikkíró megjegyzi — más szemléletű művészek is dolgoztak és dolgoznak — szépszámmal — ma is Szentendrén. Így Kmetty kifogásolja, hogy Ferenczyról, Fényesről, az újabbak közül Dely Antalról, Diener Dénesről nem volt szó a filmben.

A Kmetty-bírálattal kapcsolatban a következő megjegyzéseink lennének: Minden művésznek, minden alkotónak (így a filmrendezőnek is) jogában áll bizonyos szempontból, bizonyos aspektusból közelíteni meg témáját egyes elemeket kiemelve, másokat kevésbé hangsúlyozva. Egy művészeti film rendezőtől éppen annyira nem vehető ez rosssnéven, mint ahogy egy irodalom-

történeti esszé szerzőjének sem vethetjük szemére, hogy nem közöl minden évszámot, minden adatot a tárgyalt témával kapcsolatban.

Nem vette Kmetty azt sem figyelembe, hogy a film a *mai* szentendrei művészetéről készült, s Tornyai és más holt művészek (az egy Vajda Lajos kivételével) ezért nem kaptak benne helyet. Egyébként is — ami Ferenczy Károlyt és Fényes Adolfot illeti — az ő legemlékezetesebb műveik nem Szentendrével kapcsolatosak, hanem Nagybányával, illetve Szolnokkal.

Kmetty kifogásolja, hogy bizonyos művészekkel (nem nevezi őket meg, de nyilvánvalóan Vajdáról, Bálint Endréről, Szántó Piroskáról, Korniss Dezsőről van szó) sokat foglalkozik a film. Ennek azonban — e művészek jelentőségén, műveik minőségén túl — egyéb oka is van: Szentendre ősi szerb városka, görögkeleti templomokkal, ikonokkal, öreg fészületekkel, régi temetőinek görög és cirillbetűs sírköveivel. Ezt a sejtelmes misztikus hangulatot *kifejezte* Vajda és köre — viszont *nem fejezte ki* a Kmetty által számonkért Dely, Diener Dénes stb. Az előbbiek a *valódi szentendrei* művészek — az utóbbiak a *történetesen Szentendrén dolgozó* művészek... S ez nem kis különbség. (Ne essék azonban félreértés: nem csupán Vajdát és szellemi társait tekintjük igazi szentendrei festőknek, de Czóbelt, Modok Máriát, Barcsayt, Balogh Lászlót, Miháltz Pált, Deim Pált is — az utóbbi kettőnek a múltban láttuk szép kiállítását. Az ő műveik mind Szentendre sajátos atmoszférájához kötődnek.)

Kmetty mester szerint a filmben szereplő egyes művészek „szürrealista képeinek *semmi közük* a bizánci stílusú szentképekhez...” Nehéz elhinni, hogy Kmetty ne ismerné Vajda „ikonos” korszakának képeit, amelyek teljességgel megdöntük az ő idézett megállapítását.

Mindent összevetve: Kmetty ellenvetéseinek zömét nem tartottuk meggyőzőnek, s a magunk részéről továbbra is az egyik legsikerültebb, legértékesebb művészeti kisfilmnek tekintjük „A festők városá”-t...

A Tihanyban élő Bartha László festőművész a Csók galériában állította ki a közelmúltban munkáit, amelyek tárgykörüket tekintve főleg balatoni tájképek és figurális művek. Bartha nevét a közönség jól ismeri, kiállításokról, Keresztúry Dezső emlékezetes Balaton-könyvéből, általa illusztrált könyvekről, Jean Follain, Guillevic, Guillén, Füst Milán, Bóka László, Gereblyés László munkáinak oldalairól. Amikor Bartha képeiről szó esik, elsősorban a művész kitűnő ízlését és a franciákon iskolázott, érett szinkultúráját szokták emlegetni, és joggal. Bartha felhasználja a modern nyugateurópai művészet stílus-vívmányait, merít az absztrakcióból is (például a portugál származású, rendkívül jelentős Maria Elena Vieira da Silva nonfiguratív festőművészete is rányomta bélyegét egyes munkáira), de megmarad természetelvű festőnek. Érzékeny, szellemes, könnyed, a szemnek rendkívül kellemes festészet Bartáé — mélyebb nyomokat azonban aligha hagy a szemlélőben. Művészete izes, inycsiklandó hors-d'oeuvre, de tartalmasabb, táplálódó falatokkal nem szolgál az általa megterített asztal. Becsüljük Bartha László piktúráját, s éppen ezért úgy éreztük, hogy művészi világának határaitól kár lett volna hallgatnunk. (Dévényi Iván)

ZENEI JEGYZETEK. (Fischer Annie zenekari estje.) Az év egyik legjelentősebb zenei eseményének ígérkezett Fischer Annie estje. Az Állami Hangversenyzenekar és Kórodi András társaságában három zongoraverseny előadására vállalkozott. Műsorán Beethoven Esz-dúr és C-dúr versenyműve és Mozart C-moll koncertje szerepelt. Maga a vállalkozás is imponáns, hiszen az előadót fizikailag is ugyancsak igénybe veszi egy ilyen megterhelő műsor. Fischer Annie esetében azonban eltörpültek ezek a nehézségek. Nem egyszerűen „lejátsozta” a három versenyművet, hanem valóssággal újrafelfedezte őket, némelyiket poros előadási hagyományoktól szabadított meg, s a zene ünnepévé tette hangversenyét.

Beethoven C-dúr zongoraversenyének előadása kétségkívül az est szenzációja volt. A szaktudomány megállapítása szerint Beethoven ebben a versenyművében még nem önálló formanyelven szól, inkább átvéve a hagyományos

kereteket — Mozart gondolatait hívja segítségül. Nos, Fischer Annie tolmácsolása megmutatta, hogy a versenymű nem marad el a vele egyidejű szonáták mögött, sőt, az új formanyelv első nagyszabású kísérlete. „A zongoramuzsika nyelve, hangja, formája ezen a ponton, a kilencvenes évek műhelyében immár a legjobb úton van ahhoz, hogy különálló, újszerű, teljes világgá alakuljon” — írja Beethovenről szóló könyvében Szabolcsi Bence. A C-dúr koncert is ennek az új irányzatnak első műhelydarabja. A versenymű Largojának ünnepélyes hangulata is mintha valami feszült várakozást, s valami betéltjesedést ígérne... A hagyományt inkább a vidám kezdő- és zárótétel képviseli. Fischer Annie azonban még ezekben is rá tudott mutatni egy-egy sajátosan újszerű karakterre, a formanyelv egy-egy új aspektusára. S ez adta tolmácsolásának igazi értékét...

A zongoraverseny-műfaj megújításának szükségszerűsége már Mozart kései zongoraversenyeiből is nyilvánvaló. Ezekben olyan érzelmi bőség, a mondanivalónak olyan gazdagsága halmozódik fel, hogy a hagyományos kereteket sokszor szűknek érezzük. (Kivált a híres lassú tételekben.) A C-moll versenymű (stílusosan beleillett az est hangulatába, hiszen ez volt Beethoven kedvence!) például már a zenekari bevezetésben olyan feszült drámaiságot teremt, amelyet csak a romantikus forma csúcsán hallhatunk ismét. Mozart szerint ugyan a zongoraversenyek csupán „a középben állnak nehéz és könnyű között, kellemesek a fülnek, briliánsak, természetesen anélkül, hogy ürességbe hullanának; helyenként csak a zeneértőket élejtik ki, de úgy, hogy azért a nem-zeneértők is meg legyenek elégedve, bár nem tudják, miért”. Valóságban azonban ezekben a művekben emelkedett először Mozart a bachi eredmények jogos folytatójává és örökösévé.

Johann Sebastian Bach ebben az időben kevesek által ismert, méltatlanul elfeledett alkotó volt. Leveleinek bizonyossága szerint Mozart igen alaposan tanulmányozta a lipcsei mester műveit, s ennek nyomát érezni a zongoraversenyek sorozatában is, kivált azonban éppen a C-moll versenyműben. (Érdemes megjegyezni, hogy Mozart ugyan még három versenyművet írt a K. 491. c-moll koncert után, érzelmi mélységben és tartami bőségben azonban egyik sem éri utol ezt, s megkockáztathatjuk azt az állítást is, hogy a C-moll versenymű Mozart zongoraversenyeinek legnagyobbikáé.) Ragyogóan virtuóz darab a C-moll koncert, hiszen Mozart maga akart vele brillírozni nem is szólva az utolsó tételről, melyben a rondó-formát fejlesztte mesterien tökéletes kifejezési formává. — Fischer Annie ebben a műsorszámban is nagyot, maradandót alkotott, bár néhol önkényesnek éreztük tempó-változtatásait, s ezúttal kissé fáradtnak is látszott.

A koncert betetőzése Beethoven Esz-dúr zongoraversenye volt. Ez a kivételes mű egy korszak zenei betetőzése is, hiszen benne jutott el Beethoven a koncert-műfaj magaslátára. Nem is csoda, hogy korának ízlése nem tudta követni, s például a bécsi bemutatón Czerny előadásában teljesen megbukott a versenymű. Nyilvánvalóan azért is, mert nincs benne kádencia — ez pedig akkoriban inkább érdekelte a hangversenyek közönségét, mint maga a mű. A kor nem értette meg Beethoven, s ebből a zongoraversenyből sem hallotta ki a humanizmus szavát. Pedig az induló, hősies karakterű zene mellett kivált az átvetető rész, mintha a világgal megbékélt bölcs utolsó üzenete lenne. A mellettejáról pedig érdemes felidézni Szabolcsi Bence kivételesen szép szavait: „...mindjárt négyféle alakban jelenik meg. Előbb moll-köntösben, messziről, reggeli ködben — azután titkos ébresztőként, kürtök és dobok ünnepi kórlitján — később a szólóhangszer legmagasabb regiszterén, szípkorkázó és ábrándos csillagfénnel behintve, fantasztikus körülírásban, kihullva térből és időből. És nyomban utána erőszakos zökkenéssel visszafordulva a jelen felé, harsány zenekari induló alakjában. De az egész, bármennyire reális, szinte megfoghatatlan: amint felbukkan, már alakot is vált, maga után csalogat, eltűnik és új formában újra jő, mint a tündérek és mint a lidérc. Mindez csodálatosképpen egyetlen tétellel szövődik össze, az Esz-dúr koncert nyitótételévé; s e sok hang végeredményében mégis csak azt az egy szót kiáltja és dalolja: boldogság!”

A harmadik tétel azonban még új vonásokkal is gazdagítja Beethoven portréját: akárcsak a VII. szimfónia bevezetésében, itt is megszólal az élet öröme és derűjét hirdelve a népi-paraszti táncmuzsika.

Fischer Annie és a kíséretét ellátó művészek ezt a hallatlanul gazdag zenét szinte tökéletesen szóltatták meg. Mi pedig örömmel és büszkeséggel emlékezünk erre az estre, hiszen alighanem szokatlanul közel álltunk a sokat emlegetett „világszínvonal” csúcsához...

(Ferencsik János a Filharmóniai Társaság Zenekara élén.) Sok meglepetéssel és élménnyel szolgált Ferencsik János legutóbbi hangversenye. Mindenekelőtt örömmel hallottuk Szücs Mihályt, a Tátrai vonósnégyes kiváló tagját szólószerepben: Mozart D-dúr hegedűversenyének előadásakor. Vele öröndetesen megszaporodnék hegedűseink — pódiumképes hegedűscink száma. Játéka csiszolt, finom, helyenként egészen nagyvonalú volt. — Járdányi Pál *Vivente e moriente* című alkotása szerepelt az est bemutatójával. Az öröndetesen szaporodó magyar művek között is különleges figyelmet érdemel Járdányi kompozíciója, mind gazdag formai anyaga, mind pedig értékes mondanivalója miatt. Műve tulajdonképpen általános emberi portré: az első tétel a tevékeny ember képmása, a második pedig az elmúlás, a gyász hangját szóltatja meg feszült drámaisággal. — Beethoven VIII. szimfóniája nagyszerű diszpozícióban, pompás felkészültséggel szólt meg. Jellemzésül és az előadás tökéletességének érzékeltetésül Schumann szavait idézzük: „A finálé végén található fokozásnak Beethoven művészetében is alig akad párja és a B-dúr Allegretto hallatára az ember nem tehet mást, mint hogy — elhallgat és elmerül a boldogságban. A zenekar valósággal remekelt; még a kényes trió is a maga vigasztaló, melankólikus kürt dallamával tökéletes szépen sikerült.”

(Zenei könyvekről.) Gedeon Tibor és Máthé Miklós közös vállalkozásképp jelent meg magyar nyelven Gustav Mahler első, teljes életrajza. Jelentőséget növeli az a tény, hogy Mahler művészetét szerte a világon mostanában kezdik felfedezni (legutóbb mi is szoltunk egyik szimfóniájának nagyszerű előadásáról). Külön forráseértéke lesz annak a fejezetnek, amely Mahler magyarországi működéseinek éveiről fest képet. Kétségtelen tény, hogy Operaházunk az ő rövid működése alatt a legmagasabb művészi színvonalra emelkedett, s némelyik operaelőadását ma is normaként emlegetik zenei körökben.

Am éppen ezzel a fejezettel kezdődtek kétségeink. Máthé Miklós bőséges dokumentáció alapján igyekszik hiteles képet festeni Mahlerről, akit egyaránt pozitív alaknak ábrázol, magyarországi nehézségeit pedig egyértelműen a hazai állapotokkal és a művészi helyzetből magyarázza. Mahler egyéniségének gondosabb tanulmányozása nyilván nem egészen igazolja ezt a feltételezést. Imponáló buzgalommal valóította meg művészi elképzeléseit, közben azonban kíméletlen, embertelen is tudott lenni. Ebből magyarázható részben a személye körüli huzavona. De különben is: sokkal bonyolultabb, ellentmondásosabb volt a századvég magyar valósága, semhogy ilyen egyértelműen lehetne magyarázni egy német származású karmester személye elleni támadások sorozatát.

A könyv másik — nagyobb — hibája stílusának göcsörtössége, előadásmódjának szerénytelensége. Az „idézhethetnénk”, „térjünk vissza”, „lássuk most”, „vizsgáljuk meg” s hasonló fordulatok zenei kritikában helyükön vannak, nagyobb lélegzetű műben azonban előbb bosszantanak, majd arra a kérdésre ingerlenek, miért kell Mahler rovására az egyébként rokonszenvesen ambiciózus szerzőknek saját személyüket előtérbe állítaniuk. (Rónay László)

FILMEK VILÁGÁBÓL. Akkor, amikor vészegényebb téma pereg előttünk a vásznon, amikor nem az írói bravur, a mélyenszántó gondolatok kifejezésre juttatása nyűgöz le bennünket, akkor csodálkozunk igazán az olasz filmművészet alkotásain. Igen, valljuk be, az olaszoknak természetesen közejük a film, úgy lubickolnak benne, olyan otthonosan, akár a hal a vízben... A Többgyermekes agglegény bemutatója után jutottam erre az eredményre. Luigi Pirandello egyik ifjúkori művét, mondhatni zsenigéjét alakította forgatókönyvvé

Sergio Amidei, s az alap-vígjáték minden hiányossága ellenére kitűnő, szórakoztató mozarabot kerekített belőle. A *Liola*-ban, ebben a fiatalkori művében, ugyanis Pirandello még csak oroszlánkörmeit mutogatja, meseszövése, fordulatai mintegy előre vetítik a megoldást, jellemzése találó ugyan, de eléggé felszínes. Adott jellemű alakok mozognak a vásznon, amolyan két-dimenziós, egysíkú lények, még lehetőségük sincs a fejlődésre s így minden cselekedetük szinte kényszeresnek hat. A kapzsi pénzeszsák mindvégig zsugori marad, az aszszonyok kikapósak, a férfiek bárgyúak. A cselekmény sem egyéb, mint „lazzi”-k, tréfa-jelenetek hosszú sorozata. Minden adva van tehát az alapos bukás-hoz, és hogy mégis siker lesz belőle, hogy ezek a papírmásé figurák mégis életre kelnek és hitelesen elevenítik meg a cselekményt, ennek titka a reneszánsz-kori színpadi hagyományokban, a „commedia dell' arte” népi-nemzeti jellegében keresendő.

A darab színtere Szicília, az elmaradott, a primitív babonásokkal át-meg-átszótt sziget, mely fittyet hány a haladásnak, a modern világnak, és szokásai-ban, erkölceiben évszázadok óta a maga külön életét éli. Sziciliában minden lehetséges, még az is elhihető, hogy a filmbeli történet vagy ahhoz hasonló lejátszódjék. A repedezett vakolat, a napégette cseréptető sok mindent rejt maga mögött: vérbosszút és rajongó hitet, szennyet, és tündöklő tisztaságot, ravasz életrealitást és tompult dőreséget egyaránt. Az éjszaka csendjét gyakran fegyverropogás veri fel, s ki tudja, hány kaján Liola semmibevesző árnyéka után lövöldöznek vaktában a tehetetlen dühtől reszkető, felszarva-zott férfiek. ... Mert Liola itt, Liola ott, Liola mindenütt. Háza és vegyes mű-szaki-kereskedése ugyan ott áll a mezővároska főterén, ám az érdeklődőt eset-leg csupán valamelyik fiacskája fogadja, ő maga ki tudja melyik szépasszony vagy kikapós leányzó televízióját szereli éppen. A falusi nőcsábász ugyanis annak ellenére, hogy agglegény, sokgyermekes családapa. Minden gyermeke más anyától van, akiket gondosan, meghatóan ragaszkodó szeretettel nevel, de meg nem mósúlna a világ minden kincséért sem.

Azaz, hogy mégis. ... Mert van egy, egyetlen lány, akiért szívesen feláldozná annyira féltett szabadságát a makacs agglegény. Santuzza kisasszony az, aki nem valami nyimnyám nőszemély. Tudja, mi az élet, férfimódra kezeli a puskát, száguldozik jeepjén s foggal-körömmel harcol nagyhatalmú gazdag bácsikájával. És Tuzza teherben van, mert akármilyen kardos teremtes, Liola csáberejének ő sem tudott ellenállni. Liola tehát döntött, meg is kéri a lány kezét, ám a sors másként határoz.

A gazdag bácsi, aki özvegy létere másodszor is megnősült, hasztalan vár örököse. A fiatalasszony makacsul meddő, hiába minden kuruzslás. Az embe-rek már össze-nevetnek a háta mögött, hiúságát tűzként égeti a kudarc. Közben unokahúgával is meggyűlik a baja, egy kút használata miatt perre mennek. Liola azonban, akinek a keze ebben is benne van s akit mindketten puskával kergetnek meg, végül is bekülni kényszeríti őket. A kibékülés alkalmával Tuzza ajánlatot tesz nagybátyjának: vállalja el születendő gyermeke apaságát s tegye meg örökösének. Nagybátyja így bosszút állhat kényeskedő feleségén s egycsa-pásra helyreállíthatja férfiúi tekintélyét is. A bácsi belemegy a játékba s Liola hasztalan könyörög Tuzzának, a lányt megszédíti a vagyon lehetősége s kiko-szarazza szerelmesét.

Az ifjú feleség természetesen vérig sértődik s hazaköltözik anyjához. Liola felhasználja az alkalmat, megkörnyékezi a fiatalasszonyt s alapos bosszút ajánl: a törvényes utód mindenképpen előnyben részesül a törvénytelennel szemben. ... Megtörténik tehát a látványos kibékülés a házassélek között, mert a feleségnek, lám, gyermeke születik. Nincs a teremtésben veszte, csak Santuzza. Esze nélkül feleségül menne most már Liolához, ám a férfi hajthatatlan, csak arra tesz ígéretet, hogy gyermekét felneveli, akár a többi.

Borsos és helyenként bizony vaskos történet, annyi bizonyos, ám még-sincszen minden erkölcsi tartalom nélkül — igaz, hogy ez a morál csak amo-lyan szicíliai morál. Liola csél-csap valaki, lelkiismeretét rengeteg házasság-törés terheli, ám ugyanakkor nem hagyja cserben egyetlen gyermekét sem. És az anyák? Nos, azok nagyjából megérdemlik sorsukat, hiszen ismerhetik ezt

a falurosszát s végtére kettőn áll a vásár. Santuzza esetében egészen világos a helyzet: aki kapzsiságból hajlandó feláldozni szerelmét, az nem érdemel ki-méletet sem.

A történet bonyolításában, kivált annak eléggé vázlatos odavetettségében lehetetlen fel nem ismerni a „commedia dell' arte” elemeit. Az ősi itáliai színjátszás formája volt ez. Maga az elnevezés arra utal, hogy hivatásos színészek komédiáznak, vagyis tudásuk legjavát nyújtják. A játszott darab szövegét eredetileg le se rögzítették, csupán cselekményvázlatot írtak, magát a párbeszédet a színészek rögtönzésére bízták. Ugyanilyen vázlatosságot mutatnak ennek a régi műfajnak állandó szereplői: „Arlecchino”, ki félig parasztleány, félig maga a megtestesült sátán, „Pantalone”, a tökkelütött, de roppont tekintélyes pénzeszsák, s az élveteg, de furfangos „Colombina”. Pirandello mélyre nyúlt, ide az ősi színjátszási formához, mely szinte egygyérforrott népével; innen emelkedett később a mesterek közé. Végleg azonban sosem fordított hátat a „commedia dell' arte”-nak, szellemességében, maró bíráló hangjában mindig felcsendült „Arlecchino” dévaj hahotája, a vérbő népi humor.

A mozdidarabban mindez szinte elsődleges frissességgel jelentkezik. A nagybácsi voltaképpen szicíliai „Pantalone”, mint ahogy Liola is „Arlecchino” és Tuzza is valamiféle modern „Colombina”. A történet vázlatossága viszont cserébe megkívánja a hallatlan gyors bonyolítást, a szikrázóan szellemes párbeszédet, az ötletgazdagságot. Mindez bőséggel ömlik a néző elé. Az ötletek nem annyira meglepőek, mint inkább hallatlanul természetesek. Olyanok, hogy szinte másként nem is alakulhatnának az események, logikájuk a tartalom-ban gyökerezik, nem lóg ki abból, nem válik öncélúvá. Talán ezért érezzük úgy, hogy kissé átlátszóak, eleve elárulják a cselekmény következő fordulatát. Ha jól meggondoljuk, s főleg, ha őszintén nevetve végigszórakozzuk a filmet, rádöbbenünk, hogy ez talán nem is hiba, hanem olyan erény, amit csak az olaszok válthatnak valóra, vihetnek sikerre.

A „commedia dell' arte” rendezője, a „concertatore” csupán arra ügyelt annak idején, hogy a színészek rögtönzése, szívük szerinti komédiázása kellő mértékű legyen, ne burjánozzék annyira el, hogy szétvethesse a darab kerekeit. Nos, nem tett mást voltaképpen Alessandro Blasetti sem, mindvégig szinte kívül marad a darabon, személytelen játékmesterként húzódik meg a háttérben. Eppen szerény magatartása által lesz a siker egyik főrekeszévé. Magát a komédiát rábizza a hallatlan tökélyvel, lélegzetelállító természetességgel játszó színészekre: Ugo Tognazzira, Pierre Brasseur, Giovanna Ralli és Anouk Aimée. És ők nem is élnek vissza szabadságukkal, mindvégig hitelesen elevenek, szicíliaiak, egyszerű emberek. s ez az emberi közelség, ez az oldott közvetlenség emeli a vigjátékot a maradandó élmények sorába.

(Bittai Lajos)

VÁLASZ A MAGYARNYELVŰ LITURGIKUS ÉNEKLÉS KÉRDÉSÉBEN.
A *Vigilia* 1965. márciusi számában Bálint Sándor, Mezey László és Rajeczky Benjámin tollából „Hagyomány és reform” címmel cikk jelent meg, amely elmarasztalja Kósa Ferencet a *Collectio Rituum*mal kapcsolatban, és kifogásolja a *Vigilia* 1964. februári és júliusi számában megjelent cikkeim több állítását. Mivel a *Collectio Rituum* összeállításában semmi részem nem volt, tehát a vele kapcsolatos kritika engem semmiben sem érint, az alábbiakban a három cikkírónak csak az én tanulmányaimmal kapcsolatos megjegyzéseire óhajtok kitérni.

A három cikkíró három kérdésben támadja állításaimat: a gregorián dallamok magyar nyelven való éneklése, a liturgikus miseénekek magyar nyelven való éneklésének kezdete, s végül a középkori templomi tömegének-lés kérdése.

1. Az 1954-es bécsi nemzetközi egyházzenei kongresszus művészileg megoldhatatlannak mondogatta a gregorián dallamoknak a mai nyelvekre való alkalmazását. Az olasz egyházzeneészek 1965. január 12–13-án Assisiben tartott nagygyűlésükön arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a gregorián dallamok nem alkalmasak a népnyelvre való átültetésre. A német egyházzeneészek 1964. május 20–25-i brixeni gyűlésükön lényegében ugyanúgy hatá-

roztak. Ezekkel a szakemberekkel szemben azonban továbbra is vannak hívei annak, hogy a gregorián dallamokat német szövegre alkalmazzák. Csep-
pet sem kételkedem abban, hogy ugyanez nálunk is meg fog történni. Mind-
azonáltal jelen soraim akkor sem lesznek hiábavalók, mert az utókor előtt
igazolni fogják, hogy kellő időben szót emeltem a szerintem helyes egyház-
zenei megújulás érdekében.

Senki sem vonhatja kétségbe, hogy pusztán fizikailag bármilyen nyelvű
szöveget aláírhatunk a gregorián dallamoknak. Én azonban nem fizikai le-
hetőségekről beszélek, hanem művészileg elfogadható megoldásokról. Az is
tény, hogy a múltban bőségesen alkalmaztak magyar szöveget gregorián dal-
lamra, főleg a protestáns Graduálokban. A gregorián repertórium legklasszi-
kusabb bonyolult dallamait is megtaláljuk itt magyar szöveggel. De hogy
mit szenved az erőltetett alkalmazás miatt a magyar nyelv, annak megállá-
pítására elég belelapozni egy-egy ilyen Graduálba. Amikor a magyar és latin
nyelv együtt élt a magyarok ajkán, talán nem érezték bántónak a latin
mintára alkalmazott magyar prozódia. Mai nyelvérzékünk azonban — úgy
vélem — joggal tiltakozik ellene. Az is igaz, hogy népdalaink gyakran me-
rítenek ihletet, hangulatot gregorián énekekből. De a népi költés ilyenkor
annyira átdolgozza az eredeti gregorián dallamot, hogy annak inkább csak
reminiszcenciája, emléke maradjon meg a népdalban.

A gregorián dallamok magyar szövegre való alkalmazásának nehézségét
a két nyelv közti lényeges zenei különbségben látom. A három cikkíró a
gregorián dallamokra a magyar nyelvet majdnem a latinnál is alkalmasabbnak
mondja. Szerintük „a magyar nyelvet állandó jellegű hangsúlyrendszere,
gazdag vokalizása (magas és mély, hosszú és rövid magánhangzók onálló ej-
tése) a gregorián tonalitás befogadására alkalmassá teszi.” Nekem viszont
az a nézetem, hogy a gregorián tonalitásnak (helyesen: modalitásnak) semmi
közé a modern nyelvekre való alkalmazáshoz. Modalitás, vagyis hangnemi-
ség szempontjából minden nyelv minden zenéhez alkalmazható. Hasonlóké-
pen nem érinti az alkalmazhatóságot a hosszú és rövid, magas vagy mély
hangok jelenléte. A gregorián dallamok általában közömbösek a hosszú vagy
rövid hangokkal szemben. Amikor ui. a gregorián zene kialakult, a poszt-
klasszikus latinság korában, a latin nyelvben a szótagok időértéke kiegyen-
lítődtől nagyjából egyenlő hosszúságra.⁴ A gregorián dallamoknak a hosszú-
sággal és rövidséggel szemben való közömbösségéről bárki meggyőződhet bár-
mely klasszikus gregorián dallam (pl. a Requiem első sorának) vizsgálatából.
Hosszú vagy rövid dallam-menetek egyként megtalálhatók hosszú vagy rö-
vid szótag fölött. De nem kelléke a gregoriánra való alkalmazhatóságnak
a cikkírók által fontosnak hangoztatott *cursus* sem. A *cursus* (és akkor is
csupán a *cursus planus*) csak kevés gregorián műfajban érvényesül: néhány
recitatív dallamban, az introitusok zsoltárdallamában, a zsoltosma *respon-*
*sorium*ainak *versus*ában stb. A gregorián dallamkincsnek mintegy 90%-a
közömbös a *cursussal* szemben. Mondhatom tehát, hogy amik alapján a cikk-
írók a magyar nyelvet a gregoriánra alkalmasnak ítélik, azok egyáltalán nem
szükségesek, sőt az alkalmazhatóság szempontjából általában közöm-
bösek.

Visszont a magyar nyelvnek a gregoriánra való alkalmazását éppen az
teszi nehézé, sok esetben lehetetlenné, amit a cikkírók tévesen előnynek
mondanak: a magyar nyelv „állandó jellegű hangsúlyrendszere”. A magyar-
ban minden szónak első tagja hangsúlyos. Következhet utána akár egy tucat-
nyi hangsúlytalan szótag. Ezzel ellentétben a latin nyelvben a hangsúly a szó
végétől számított második vagy harmadik szótagon van, akárhány tagból
áll a szó. Minthogy a hangsúly bizonyos dallami emelkedést is jelent, eb-
ből az következik, hogy a magyar szavak általában ereszkedő lejtésűek. (Ter-
mészetesen ebből nem következik, hogy minden magyar szónak a zenében
lefelé haladó dallamnak kell lennie! Ezzel szemben 2—3-nál többtagú latin
szavak általában boltíves jellegűek, vagyis a szó végétől számított 2. vagy
3. szótagonál érik el a deklamációs tetőpontot. Ebből világosan adódik a két
nyelv közti prozódiai különbség. Én a *Vigilia* 1964. februári számában azt
mondottam, hogy a magyar nyelvnek a gregorián dallamokra való alkalma-

zását ez a különbség „csak nagyon okkal-móddal teszi lehetővé”. Ezt az állítástomat újra és határozottan megismétlem.

Nézzünk egy szemléltető példát a *Collectio Rituum* magyarnyelvű gregorián énekei között.² A feltámadási szertartás kezdetén a „Resurrexi” szó magyar fordítása: „Feltámadtam”. Mindkét nyelvben négytagú szó szerepel. A fentebbiek szerint a magyar szó ereszkedő jellegű: egy hangsúlyos és három hangsúlytalan szótaggal. A latin szó viszont boltíves prozódiajú, mivel a hangsúly az utolsó előtti szótagon van. Míg tehát a latin szöveg művészién simul a lágyan/boltíves dallam alá, addig a magyar prozodiát lehetetlenné teszi a két hangból álló emelkedett neumas dallamrészt. Ez a dallam magyar szövegre nem alkalmas! Vagy a szöveget kell megváltoztatni, szétosztani két alkalmas kéttagú szóra, vagy a gregorián dallamot kell eltorzítani.

De van még más lényeges különbség is a magyar nyelv és a posztklasszikus (egyházi) latinság között. Említettem, hogy bármilyen hosszú legyen a magyar szó, annak csak egyetlen hangsúlya van, a kezdő szótagon. A posztklasszikus latinság viszont ismer mellékhangsúlyokat. E nélkül a latin szövegek sem volnának alkalmazhatók a gregorián szótárdallamokra. A mellékhangsúlyokat a főhangsúlytól visszafelé két szótagonként alkalmazták. Ez a hosszú latin szavaknak bizonyos hullámzást biztosít, ami a magyarban nincsen meg. Ezt megfigyelhetjük fentebbi példánkon is. A „Resurrexi” szó a végétől számított második szótagon lévő főhangsúlyon kívül mellékhangsúlyt kap a végétől számított negyedik, vagyis a kezdő szótagon. Ezt a mellékhangsúlyt a gregorián dallam is kiemeli kissé, majd a második (hangsúlytalan) szótagon alásüllyed, hogy annal jobban kiemelje a harmadik szótag főhangsúlyát. Mindez a magyar „Feltámadtam” szóban nem jut kifejezésre. Az a remekművű zeneiség, amit az ot hangra kiterjedő kis gregorián dallam magában foglal, és ami a gregorián muzikalitásnak lényegéhez tartozik, semmivé válik a dallam természetével ellentétes „Feltámadtam” szöveg fölött. De ez csak egy kis példa. A gregorián énekeskönyvek tele vannak ilyen esetekkel. Valóban csak „nagyon okkal-móddal” lehet a gregoriánt a magyar nyelvre átültetni. Ezért megismétlem 1964. júliusi cikkem szavait. „Távol legyen (annak) ... még a gondolata is, hogy a liturgikus miseszövegek magyar fordítását egyszerűen a gregorián dallamokra alkalmazzuk.”

2. A három szerző bíráló cikkének második kérdése a liturgikus miseszövegek (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei) magyar nyelven való éneklésének kezdő időpontja. Az előkészítendő új magyar liturgikus énekeskönyvről szóló cikkemben (*Vigilia*, 1964. július) a tárgy természetének megfelelően részletes dokumentációt nem hoztam. Most azonban a három szerzőtől (ugyan-csak bizonyítékokkal való alátámasztás nélkül) állított ellenkező vélemény cáfolataként részletesebben igazolom állítástomat.

A XVII. század második felében csaknem egyidejűleg több helyen is megindul az említett miseénekek magyar nyelvre való átültetése, illetve átköltése. Erdélyben a ferences *Kájoni* János 1671-ben magyarra fordítja és a *Kájoni-kóde*xben lejegyzí a Credonak éneklésre szánt négyféle magyar fordítását. Amikor pedig öt évvel később *Cantionale Catholicum* címmel Csíksomlyón ki nyomtatja énekeskönyvét, annak 516. lapján ezt írja: „... ez a' Négy Patrem (vagyis Credo) a kikkel itt mi közönségesen szoktunk élni: melyek noha még eddig Magyar-nyelven nem voltak: de, hogy a'Kösség inkább meg-értse, ezeket-is Magyarul fordítottam...”³ Egerben *Szegedi* Ferenc Lénárt egri püspök, az északmagyarországi katolikus restauráció feje, szükségesnek érezte, hogy elődjének, *Kisdi* Benedeknek 1651-i *Cantus Catholici*jét újra kiadja, illetve átdolgozza és bővíti. Az ő *Cantus Catholici* gyűjteményében már megjelennek a magyarnyelvű miseénekek. A szövegek a latin miseénekeknek nem szoros fordításai, hanem parafrázisszerű átültetései.⁴ Ezzel egyidőben, sőt talán valamivel korábban készült el *Náray* György énekeskönyve, a *Lyra Coelestis*. Náray, bár esztergomi egyházmegyei pap volt, felszentelése (1668) után először az egri egyházmegyében működött. Lehet, hogy ott hallott az előbb említett *Szegedi*-féle *Cantus Catholici* előkészületeiről, s ez indíthatta őt is új énekeskönyv összeállítására. A magyarnyelvű miseénekek gondolatát is innen meríthette, vagy talán az ő ötletét vették át a *Cantus Catholici* kassai jezsuita szerkesz-

tői. Náray az egri egyházmegyéből hazatérve, mint csütörtöki (Csallóközben) plébános elkészítette énekes könyvét, amely azonban csak 1695-ben jelent meg Nagyszombatban. Náray énekeskönyvének bevezetésében többet mond, mint amennyit Bálint—Mezey—Rajeczky abból kiidézték. Leírja ui., hogy néhány éneken kívül a többi ő maga szerzte. Sőt abból a célból, hogy a protestánsokkal vegyesen élő katolikusok legalább az ének kedvéért, amelyet magyarul meg fognak érteni, szívesebben jöjjenek szentmisére, azért ő maga szerzett magyar nyelvű miseénekeket.⁵ Ugyancsak a XVII. század vége felé keletkezett a *Turóci Cantionale* néven ismert, nyomdára elkészített, de kiadásra mégsem került énekgyűjtemény. Ennek névtelen szerzője ezt írja a bevezetésben: „*Sokak kívánságának és a közszükségletnek eleget akarva* tenni, elkészítettem minden nagyobb ünnepre és évközi időre magyar nyelven, a Kyriet, Glóriát, Credot, és hozzáadtam még sok más új éneket. (Eredeti szöveg latinul).

Kájoni, Náray és a Turóci névtelen tehát kifejezetten tudomásunkra hozza, hogy a magyar nyelvű miseénekeket ők maguk fordították, illetve költötték át magyar nyelvre. Sőt Kájoni azt is megmondja, hogy előtte a Credot még nem fordították le magyarra, és Náray és a Turóci névtelen szavai sem hagynak kétséget afelől, hogy fordításukra szükség volt. Ez nem állana fenn, ha énekeskönyvük magyar miseénekei csupán írásbeli lecsapódásai volnának régi élőszóbeli hagyománynak.

Ezek alapján azt hiszem, hogy itt a három cikkírótól „elavultnak” bélyegzett filológiai módszer alkalmazható, vagyis ha tudjuk, hogy Kájoni, Náray és a Turóci névtelen maguk fordították latinból a miseénekeik szövegét, akkor azoknak első hiteles lejegyzését saját énekeskönyveikben találjuk meg, és nincsen szükség arra, hogy szövegtörténeti vizsgálattal próbáljuk megállapítani azok keletkezési korát.⁷ Ha meggondoljuk, hogy ezeknek az énekeskönyveknek keletkezési ideje a török hódoltság legnagyobb kiterjedésének korára esik, továbbá figyelembe vesszük, hogy a Pozsony melletti Csütörtökön, Turócbán, Kassán és Székelyföldön keletkezett énekeskönyvek csaknem az egész akkori félhold-Magyarországot képviselik, akkor joggal megismételhetem azt a kifogásolt állítást, hogy „a XVII. század vége felé lesz általánossá Magyarországon a szentmise liturgikus szövegeinek magyar nyelvű éneklése”.

Mindazonáltal nem állítom, sohasem is állítottam, hogy a ma ismert és fentebb felsorolt énekeskönyvek a XVII. század összes ilyen természetű énekeit tartalmazzák. Biztosra veszem, hogy más énekeskönyvek elvesztek vagy lapanganak. Azt sem tartom lehetetlennek, hogy az említettek között is keletkezettek magyar nyelvű miseénekek. De ha valaki ezt a lehetőséget tényként akarja állítani, annak azt bizonyítania is kell. A három cikkíró azonban ezzel adós maradt. Mindenesetre Kájoni, Náray és a Turóci névtelen saját fordításait semmiféle „szövegtörténeti” vizsgálattal nem vetíthetjük vissza az őket megelőző korokra.

Megállapításaimat megerősíteni látszanak a magyarországi egyházi rendelkezések.

Az 1564-i nagyszombati zsinat nyomán I. Ferdinánd király dekrétumot adott ki, amelyben így rendelkezik: „... mivel a tanulatlan emberek nehezen tudják elméjüket elvonni a földiektől, hogy tehát ezeknek szívét hálaadásra és Isten dicséretére segítsük, szabad az áldozás (post communionem) után valamilyen himnusz vagy zsoltárt... népnyelven énekelni.”⁸ Ha a szentmise alatt is magyarul énekeltek volna, nem lett volna szükség a mise végén erre a királyi engedélyre. Az 1629-i nagyszombati zsinat így rendelkezik: „Mivel a szentbeszédek előtt és után hazai szokás szerint az iskolamesterek népnyelvű énekeket énekelnek, ezentúl egy plébános se engedjen ilyet énekelni, hacsak a vicarius generalis azokat jóvá nem hagyta. Meghagyjuk tehát a vicarius úrnak, hogy hozzáértők segítségével válogassa ki azokat az énekeket, amelyeket alkalmasnak talál, ... és ezeken kívül más énekeket ne énekeljenek a templomban vagy a körmeneteken és zarándoklatokon.”⁹ Ha az egész mise alatt magyar énekeket énekeltek volna a „nép”, akkor a zsinat nem csupán a szentbeszéd előtti és utáni énekekről nyilatkozott volna, hanem a hit szempontjából sokkal kényesebb miseénekekre is kiterjedt volna. 1674-ben Domoikos Kázmér erdélyi vicarius generalis apostolicus elrendeli a Székelyföldön,

hogy „az iskolamesterek és az énekesek a misében az introitus, Alleluja, Graduale stb. éneklését el ne hagyják...” Továbbá: „mindegyiküknek legyen Brevariiuma, Gradualeja, Antiphonaleja.”¹⁰ Nem kétséges, hogy ezek a liturgikus könyvek nem magyar nyelvűek voltak, és azokból nem magyarul énekelt az iskolamester. 1717-ben Mártonfi György erdélyi püspök megkívánja, hogy a mise énekeit az iskolamesterek latinul énekeljék, vagy ha nem tudnak eléggé latinul, legalább magyarul végezzék.¹¹ Ez az év viszont már az az idő, amikorra a XVII. század második felének kezdeményezése szélesebb körben elterjedt, s így kísértés van arra, hogy a latin éneklést elhagyják.

De állításomat kiegészíti néhány történeti adat a XVII. század mindennapi egyházi énekgyakorlatából. Náray csütörtöki plébános korában feljegyezte falujának sok liturgikus gyakorlatát. Az éneklést is.¹² Feljegyzéseiben nyoma sincs annak, hogy a misén a nép magyarul énekelt volna, de viszont kifejezetten említi az Agnus Dei éneklését. A szóbanforgó cikkemben már említett XIV. századi bencés Gradualnak, amelyet a XVII–XVIII. században Csík-szentdomokoson használt a mindenkori falusi kántor, XVII. századi bejegyzéseiből az előző cikkemben már idézettekben kívül még nagyon sok részletét tárhatom fel a csík-szentdomokosi egyházzenei életnek. A Gradualeban az introitusok zsoltárversének csak kezdő szavait jegyezte be a kódexíró, mert a szerzetesek betéve tudták a latin zsoltárszöveget. De amikor a csík-szentdomokosi kántorok énekeltek belőle, ők már nem tudták betéve a zsoltárok latin szövegét, azért a lapszélére beírták azt. Kétségtelen bizonyíték, hogy ők is latinul énekeltek a mise énekeiért. Az is érthetetlen lenne, miért jegyezték be éppen a XVII. században latinnyelvű Kyrie-trópusokat a kódex szegélyére, ha nem latinul énekeltek azokat? De megtaláljuk a kódexben a nyelvi átváltást is, mert a lapszálon itt-ott megjelennek a latin szekvenciák (prózák) magyar fordításai.¹³ Ezek az adatok bizonyítanak egyúttal amellett is, hogy a trienti zsinat rendelkezéseitől függetlenül a trópusok és szekvenciák a valóságban tovább éltek. Indokolatlan tehát a cikkírók szónoki kérdése, mintha Náraynak és társainak ötnegyed század szünetelés után újra kellett volna feléleszteniök a trópusok és szekvenciák gyakorlatát. A szebeni és brassói Antiphonálék bejegyzéseiből, valamint a XVII. századi erdélyi Agendákból azt látjuk, hogy a XVII. században részben még az evangéliumok is használták a középkori latin gregorián énekeket.¹⁴ Nincs tehát okom, hogy változtassak meggyőződésemen, amely szerint a magyarnyelvű miseénekek a XVII. század vége felé lettek általánossá Magyarországon.

3. Végül válaszolnom kell még a cikkíróknak a tömegénekléssel kapcsolatos állítására. 1964. júliusi cikkemben vázlatosan leírtam a misén való részvétel külföldi és hazai középkori gyakorlatát. Az olvasó abból megállapíthatja, mennyire alaptalan a három cikkírónak az a vádja, mintha szerintem „hét-száz évig népünk a templomokban hallgatott” volna a szentmisén. Jól tudjuk, hogy az újonnan megkeresztelt magyarság már az Árpád-korban annyira ismerte és szerette a Kyrie eleison-t, hogy ennek kiáltásával indult harcba. A templomban is énekelte azt latinul (illetve görögül). Nem véletlen, hogy a sokféle trópusból éppen a Kyrie-trópusok lettek közkedveltek a nép előtt, és ezek mentek át a XVII. században magyarnyelvű trópusokká. Vagy például a köznap *Benedicamus Domino* dallamát parodizálták *Pominőczky* Fülöp hívei (1520 körül) a „Bátya-bátya mely az út” népdal szövegével.¹⁵ De hogy a középkorban a liturgikus énekek nagyobb részét csak kevesek énekeltek, azt most is vallom. Ez a külföldi egyházzenetörténeti irodalomban is közzelfogás. Nagyon hálás lennék bírálóimnak és sokat segítenének az egyházzenetörténeti kutatásban, ha bizonyítani tudnák, hogy a középkorban Magyarországon Nyugattól eltérően az egész nép énekelte akár latinul, akár magyarul a misét. Sajnos azonban, a bizonyítékokkal itt is adósak maradnak.

Balás Ágoston csíksomlyói ferences 1719-i Kancionáléjának a cikkíróktól idézett panaszja, hogy ti. nem javíthatja ki Kájoni Credo-fordítását, mivel azt már a „parasztemberek is így tudják” (1881), semmit sem bizonyít bírálóim állítása mellett, mert Kájoni kora (1671 után) a legtágabb értelmezésben sem mondható középkornak, sem Kájoni fordítása nem tolható vissza a középkorba. Sőt állításuk inkább mellettem bizonyít, ti., hogy éppen a XVII. szá-

zad második felében tanítják meg mindenfelé a népet a magyar miseénekek éneklésére.

Ugyanebben az időben Náray beszámolójából viszont azt tudjuk, hogy Csütörtök mezővároskában az iskolamester maximálisan tíz énekes diákjával a templom szentélyében a pulpitus előtt éneklé a mise énekeit. Arra viszont célzást sem tesz, hogy a nép is velük énekelhet volna. Sőt amikor barokk módra mindenfelé felkerült az énekkar a templom kórusára, Náray akkor is kitarthat a középkori hagyományon alapuló, szentélyben való éneklés mellett. Pedig ha az egész nép énekelhet volna, a kórusról az iskolamester énekesdiákjaival jobban tudta volna vezetni a nép énekét.¹⁶ (Szigeti Kilián)

¹A latin nyelvnek a gregoriánnal való összefüggését kimerítően tárgyalja. A Mocquereau a *Nombre Musical* c. művének II. kötetében. — Rövid összefoglalását Jubilate! c. könyvünk 52–55. lapjain adtuk. (Magyar Kórus, 1948.) — ²A három író szerint a „Collectio Rituum dallamai között nem is találunk egy gregoriánt sem”. Ez nem állja meg helyét, mert a feltámadás és temetés szertartásánál többet is találhat az olvasó. — ³Papp G.: Kájoni János orgonakönyve. Bp. 1942. 3. 1. (Különlenyomat a Magyar Zenei Szemle II. évf. 5. sz.-ból.) — ⁴Bogisich M.: Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök Énekes Könyve. Bp. 1886. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIII. k. IX. sz.) — ⁵Békesi E.: Magyar egyházi írók csarnoka. Náray György. (Új Magyar Sion. Esztergom, 1884. XV. évf.) — Náraynak a csütörtöki plébánián lévő kézírata alapján Sill Ferenc készített cikket, amely a *Vigiliában* megjelenés előtt áll. Kéziratát szíves volt rendelkezésemre bocsátani, amiért neki ezúton is hálás köszönetet mondok. — ⁶Bogisich M.: *Cantionale et Passionale Hungaricum*. Bp. 1882. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. k. VIII. sz.) — ⁷Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy ezen megállapítást mintegy 80 évvel ezelőtt már lényegében megette Bogisich Mihály, a magyar népének nagy kutatója. Azóta Papp Géza erősítette meg Bogisich véleményét „A magyar katolikus egyházi népének kezdetei” c. tanulmányában (Bp. 1942. Magyar Kórus.) Népének gyűjteményeinkről részletes összefoglaló tanulmányt találunk a Katolikus Szemle 1901. évfolyamában: Bartha J.: A magyar katolikus énekköltészet a XVIII. századig. Legújabb Schram Ferenc foglalta össze a rájuk vonatkozó újabb eredményeket Bevezető népénekhez c. könyvében. (Rotaprint sokszorosítás.) — ⁸Péterffy: *Sacra Concilia*... Viennae, 1742. II. 182. 1. (Latin szöveg.) — ⁹U. o. II. 254. 1. — ¹⁰Veszely K.: Erdélyi egyháztörténelmi adatok. Kolozsvár, 1860. 47. 1. — ¹¹U. o. 72. 1. — ¹²Kézírata ma is a csütörtöki plébánián található. — ¹³A Gradualét részletesen ismertettem a Magyar Könyvszemle 1964. évf. 2. számában „Egy XIV. századi énekeskönyvünk továbbélése” címmel. — ¹⁴Az Antiphonalekat személyes kutatásból ismerem; az Agendákat és az istentiszteletek átalakulását Roth, E.: *Die Geschichte des Gottesdienstes der Siebenbürger Sachsen* (Göttingen, 1954.) c. könyve ismerteti. — ¹⁵L. Szigeti K.: A áegelső magyar népdal helyes értelmezése. Bp. 1960. (Néprajzi Közlemények. 32–34.) — ¹⁶L. Sill Ferencnek az 5. jegyzetben említett cikkét.

KOSZTOLÁNYI ÉS A HALÁL. Kosztolányi Dezső, aki 80 évvel ezelőtt, 1885. március 29-én született és 1936. november 3-án halt meg, azok közé a költők közé tartozik, akik mondanivalójukat szűkebb mesgyék közé sűrítik össze, ezzel egyidejűleg mélyebbre hatolnak, nem egyszer egészen a lényegig. Költészetében nem a hangulatok finom árnyalása a legdöntőbb, hanem az önmagával való vívódás: miképpen sodródik az életben kielégületlen ember a halál-líra községébe. Szomorúsága és lemondó, halk tónusa alkati hajlamain kívül bizonyára ebből a kielégületlenségből és az élet értelmét nem látó filozófus pesszimizmusából ered. A halál költői problémája senkinél sem szólal meg elevenebben, mint Kosztolányinál. *Ady* és *Tóth Árpád* is kifejezi, de nála főmotívummá válik. Nem, mint a fiatalos líra jellegzetessége és nem, mint egy-egy költői korszak programja, hanem mint szerves és állandó, visszatérő motívum. Az élettől való búcsúzkodás éppen ezért nem szerepjátszás nála a kezdő években sem, végigkíséri a gyermeki élményt kifejező cikluson át az utolsó versekig.

Az európai lírában alig találjuk párját ebből a szempontból. Legközelebb talán *Rilke* áll hozzá, akinek verseit egész életében, sőt még halálos betegsége idején is olvassa. Vele együtt vallja, hogy a halál életünk legfontosabb mozzanata; a halál szorosan kapcsolódik az élethez és egyik a másik nélkül el sem képzelhető. *Rilke* is olyan halál után sóvárog, amely a sajátunk, amelyet már a magunk életében megérleltünk.

Kosztolányi halál-költészete mérhetetlen életvágyból fakad. „Vágya olyan vad és szenvedélyes, mint egy korcs titáné.” Hiába bármilyen alkat, mint Ady, az ő mértéktelen életszomja ég benne, ő is mindenben magát találja meg és fenéki akarja üríteni a poharat. Élne, de lelki alkata más, mint az élet igazi élvezőjéé, ezért vágya mindig meddő marad. Hiszen az életkínálta élvezetek nagy része másnak szól, a reakció várók nagy része után szánkban mindig ott marad a csömör vagy kielégületlenség, különösen akkor, ha a mindennapi emberről igényesebbek vagyunk; azután meg ez a suta élvezet is cserbenhagy majd bennünket, mert jön az ősz és az öregség — és jön az élet hiánya, a halál. Mindez mit idézhet elő a költő lelkében, ha nem örökös szomorúságot és mire kényszerítheti, mint arra, hogy elmondja a szegény gyermek és a bús férfi panaszait és barátokozzék a halállal?

A halál élménye, ha hihetünk a fiatal költő visszaemlékezéseinek, már a gyermek Kosztolányi lelkében nagyon eleven. A halál látható köntösbe bújik, valóságos figura, a magányos gyermek játszótársa és réme. És ez a rém a későbbi évek folyamán többször csalogatja a már most megtört költőt az öngyilkosságra. E versei azonban nem hatnak igazabban, mint a megvert gyermek „világga megyek” kijelentése. Sokkal jobban ragaszkodik ő a szülői házhoz, vagy mondjuk az élethez, semhogy öngyilkossággal kacérkodó verseit komolyan vehetnők. Az azonban nyilvánvaló, hogy a halál mindig közelében áll, és az is, hogy mindez azért van, mert jó korán rádöbben és ez a ráismerés költészetében is állandóan kifejezésre jut: az övéhez hasonló óriási életvággyal és ily kevés életakarattal nehezen boldogulhat. Arra azonban nem jön rá, hogy önmaga alkotta karámban szorong, amelynek határai a bölcső és a koporsó, s ami ezt a kis teret kitölti, az maga az élet.

Hiába szűk neki a karám, nem tud kitörni belőle. Mert a karám kulcsa valami, a földi világon túlramutató hit volna. Ez a hit-élmény hiányzik Kosztolányiból; fiatalabb korában a „bal lator” megrögzöttségét dicsőítő emberi gőg, később a kiábrándultság és kilátástalanság nihilje töltötte ki a helyét. Néha-néha ugyan — különösen érettebb korában —, ha nem is olyan mértékben, mint Adynál, nála is felbukkan a gyermekkori hit emléke. Ezek a naminiszenciák azonban mint a hittől távoleső embert ragadják meg. Adyban az Istentől való elszakadás, a vágy az elvesztett hit után néha tüzes, mély gerjedelemmé válik; Kosztolányi nosztalgiája csupán szomorúságát növeli. Néha-néha, például a megállott óra képével kapcsolatban, fel-felrémlik előtte valami az öröklétből, de milyenségéről mit sem tud mondani, nem más az, mint valami állandóság, amelynek a halálban megszűnő ember nem részese, mert a halál után semmi sincs. A halott itt hagyja esernyőjét, sétatöbbit és itt hagy egy soha többé be nem tölthető ürt. Hiszen milliók között egyetlenek vagyunk, senkisémet pótolhat bennünket.

A halál Kosztolányinál tehát csupa negatívum: megszűnés, lemondás, életünk sötét zsákutcája, minden keserűség forrása. És a haláltól didergő költő, hogy kevésbé kelljen félnie tőle, megszépíti a mumust, mint a gyermek, — elkezdi dicsőíteni a halált, amely most már nem csupán feleségnek, barátoknak és gyermeknek, esernyőnek és sétatöbbitnek itthagynak, nem is csupán fiziológiai tény. Sokkal több, sőt a legnagyobb dolog a világon; úgy készül rá, mint egy óriási feladatra. Költői zenitjéről visszapiantva úgy érzi, hogy minden művészet ebből nő ki: az élet és halál nagy kontrasztja váltja ki az ember alkotókedvét. „Ha nem lenne halál, művészet sem lenne.” Szánja azokat, akik elmerülnek a különböző mondanivalók özönében, mert ő már tudja, hogy költészetének minden parányi virága a halál-érzésből sarjad.

Egyszer azonban — sajnos, már élete végén — rés támad a karám falán és e résen keresztül valamit megpillant, amit eddig nem látott, és az élet és halál értelmetlensége miatt mindig szomorú vagy keserű költőt olyan boldogsággal tölti el, aminőt eddig talán sohasem érzett. A „Hajnali részegség” című versében mondja ezt el, amelyet Kárpáti Aurél Kosztolányi költészete kupolájának tart. A tételódó költő egy őszi hajnalon fedezi fel a legmélyebb érzést, amely emberi lélekben megszülethet. Eszébe ötlének nagy problémái, a sok ragyogóan kifejezett emberi mondat, és ugyanakkor rádöbben arra, hogy valami kimaradt, valami túlságosan is hiányzik életéből. Itt sem tagadja meg

teljesen önmagát, itt is érezhető egy kevéssé a „talán” érzése, de mégis ez tekinthető a végső principiumnak. Szkepticizmusba hajló lényéből világosan buggyannak ki a szavak:

Nézd csak, tudom, hogy nincs mibe hinned,
s azt is tudom, hogy el kell mennem innen,
de pattogó szívem feszítve a hűrnak,
dalolni kezdtem ekkor az azurnak,
annak, kiről nem tudja senki, hol van,
annak, kit nem lelek se most, se holtan.
Bizony, ma már, hogy izmaim lazulnak,
úgy érzem én, barátom, hogy a porban,
hol lelkek és göröngyök közt botoltam,
mégis csak egy nagy ismeretlen Őrnak
vendége voltam.

(Szeghalmi Elemér)

JEGYZETLAPOK. (Irodalomtörténet.) T. fölhív és kérdez valamit, valami francia vonatkozást, amit véletlenül tudok. Megköszöni. „Majd kapsz egy láb-jegyzetet a munkámban” — mondja.

Később eszembe jut és elgondolkodom ezen a lábjegyzeten. Persze, nem tagadam, kellene lábjegyzetek. De időnkint olvasok tanulmányokat, melyek mintha „arra mennének”, hogy minél több lábjegyzetük legyen. A kutató cédulázik; mikor földolgozza céduláit, nincs szíve akár csak egyetlen egyet is kidobni. Mindet „beledolgozza” a művébe, irgalmatlanul.

Meg is kívánják tőle, a „teljesség” nevében.

És a teljességnek ezen a fajtáján is el lehet gondolkodni. A cédulák és jegyzetek teljességén; a teljességen, amely számontartja, mit írtak eddig arról, akiről ír, hol írták, ki írta; végül aztán az alak elvész a bibliográfiában.

Egyszer egy tanulmányomat tapintatosan visszaküldték kiegészítésre. Nagyon jó, mondták, de kevés a lábjegyzet. Ha lennéل szíves még néhányat...

Voltam szíves, természetesen: alkalmazkodni kell az illemszabályokhoz, melyek félig-meddig játékszabályok. De megvallom, kicsit idegenkedem ettől a játéktól. Inkább Marcel Arland-nal tartok: úgy foglalkozni a múlt, az irodalomtörténet alakjaival, mintha élnének. „*Leur faire l'honneur de les considérer comme des écrivains vivants.*” Megtisztelni őket azzal, hogy úgy tekintjük őket, mintha élő írók volnának...

Elhiszem, hogy a lábjegyzeteknek is meglehet a maguk boldogsága. De a világ valamennyi lábjegyzetének boldogságát sem cserélném el annak a közvetlen kapcsolatnak a boldogságáért, mely akkor tölti el az embert, ha sikerül (mennyi cédulázás árán sokszor!) egy-egy régi íróval valóban életre keltenie, és vele élni egy kicsit régvolt s újrászületett életét.

(Nagyvakáció.) Mikor javában benne vagyok, mindig úgy gondolok egy-egy munka — tanulmány, fordítás, antológia-szerkesztés — befejezésére, hogy utána jön majd a nagyvakáció: egy hosszú, napfényes vakáció, amikor az ember nem csinál majd semmit, vagy csak azt csinálja, amihez éppen kedve támad.

Aztán az utolsó percben mindig közbejön valami, és a vakáció elmarad. Sajnos, túl vagyunk a vakációk korán.

(Kis igazságok.) Az egész napi munkánál csak az egész napi munkátlan-ság fáraszt ki jobban.

Az üres beszélgetések agyat kiszívó fáradsága. Néha két nap kell hozzá, hogy egy üres napot kiheverjünk.

Elfelejtetni és megbocsátani. Olyan tökéletesen elfelejtetni, hogy már ne is legyen mit megbocsátani.

Á. É. mondja: mikor az ember nem akar dolgozni, elkezd fiókot rendezni. Igen; de mikor az ember elkezd fiókot rendezni, rendszerint visszatér a munkakedve. Látja a sok lomot, töredéket: mindazt, amit rendbe kell hozni, be kell fejezni. És elkezd dolgozni.

A fiókokról. Rendetlen fiókokkal nem lehet élni. Túlrendezett fiókokkal még kevésbé. (r. gy.)

Felelős kiadó: Saád Béla

S Z E R K E S Z T Ő I Ü Z E N E T E K

Idegen szavak. — Rónay György bevezető cikkében, amelyet Jean-Claude Renard verseihez írt: *szürrealizmus* — az irodalomban és az 1924-ben megindított mozgalom, amely Rimbaud, Lautréamont és Apollinaire költészetére hivatkozva arra törekszik, hogy a tiszta gondolatot fejezze ki, mentesítve azt a tudat, valamint az erkölcsi és társadalmi előítéletek ellenőrzésétől. Legjelentősebb képviselői a francia költészetben: Breton, Aragon és Éluard. Ugyanebben a cikkben: *orfizmus* — utalás a görög mitológiában Orfeusz nevéhez fűződő misztériumokra és a velük összefüggő költészetre. Általában misztikus ihletésű szemlélet, gondolkodásmód és költészet. — Tamás György Einsteinról szóló tanulmányában: *fenomenológia* — fenomenon görögül azt jelenti, hogy jelenség. A fenomenológia tehát a jelenségek tana. Hegel filozófiájában azoknak az eszméknek tudománya, amelyek az érzéki megfigyelés nyomán tűnnek fel előttünk. Ugyanebben a cikkben: *pozitivist* — a pozitívizmus August Comte nevéhez fűződő filozófiai rendszer, amelynek alaptétele, hogy pontosan csak azokat az igazságokat ismerhetjük meg, amelyekhez érzéki megfigyelés vagy kísérletek útján jutottunk.

B. M. Pécs. — Szívesen idézünk olvasónk leveléből, mert közérdekű kérdéseket tesz szövé. Persze igazságtalanság lenne általánosítani (olvasónk mintha kissé hajlana erre), de ha csak szórványosan fordulnának is elő a kifogásolt jelenségek, akkor is érdemes beszélni róluk. Azt írja olvasónk: „Vagyunk néhányan — sajnos, egyelőre valóban kevesen —, akiket a templomban, főként a szentmisén nem a liturgia zavar (mint azt az olvasótársunkat, akinek a januári számban a Kis Út válaszolt), hanem a liturgiát zavaró körülmények. Azt reméltük, hogy ezek március 7-étől eltűnnek, legalábbis nagyrészt; de a helyzet alig változott. Az a látszat (bár ne lenne igaz!), hogy az egyháziak sem szívesen fogadják a változtatást; végrehajtják, ami „parancs”, egyébként azonban ragaszkodnak a megszokotthoz. Így aztán több lett a közösen mondott imádság, de a valódi célhoz: a híveknek a liturgiába való bevonásához, a szertartások megértéséhez és a celebránssal együtt-imádkozáshoz nem kerültünk közelebb. Legjobb példa erre, hogy néhol elmondatták az apostoli hitvallást még akkor is, ha a misében nincsen Credo; a miséző ezt természetesen nem várja meg, tehát a hívek nem figyelhetnek a főrésze: a felajánlásra, a közös imádság miatt.” Ugyanezen a helyen, olvasónk tapasztalata szerint, nem tartják meg a liturgikus énekrendet, megmaradtak a helyi hangos ima-betoldások, valamint a „kombinált” szertartás, amikor litániát énekelnek, hangosan rózsafüzért mondanak a mise alatt. Olvasónk azt is kifogásolja, hogy mint írja „egyes misézők kisajátítják az időnyeréséget”. Egyikük ki is jelentette volna, hogy a „változtatás nem azért van, hogy kevesebb időt töltsünk a templomban”. A túl hosszú prédikáció miatt nagyon elnyúlik a csendes mise is. Olvasónk hallotta, amikor hogy egy ilyen egy óra hosszát tartó mise után olyanok is kevéssé épületes megjegyzéseket tettek, akik a mise alatt különben példaadóan viselkedtek. Szerinte, akik az eféle jelenségekben hibásak, nem hiszik el, hogy az egyház tudja: miért rendel el valamit?

Olvasónk leveléhez a magunk részéről ismételtelen csak azt szeretnénk hozzáfűzni, hogy nem hisszük, hogy az általa kifogásolt — és joggal kifogásolt jelenségeket — általánosítani lehetne. Éppen ellenkezőleg, számtalan esetben tapasztaltuk, hogy papságunk zöme megértően, sőt lelkesen igyekszik a litur-

gikus reformnak nemcsak betűje, hanem szelleme szerint is eljárni. Ugyanakkor meg kell mondanunk, hogy nem ez az egyetlen hozzánk érkezett levél, amelyben a hívek a hosszadalmas prédikációk miatt panaszkodnak és ez bizony megszívlelendő dolog. Annál is inkább, mert az összes hivatalos megnyilatkozások, kezdve a Szentatya idevágó beszédével, egyöntetűen a rövid, 10–15 percnél tovább nem tartó homiliát sürgetik, amely lehetőleg az ünnephez, annak perikópáihoz kapcsolódjék. A reformmal egyébként valóban nemcsak az volt az egyház célja, hogy az istentiszteletet néhány fölösleges sallangtól megszabadítsa, hanem az is, hogy a zaklatott életű, modern ember terhein könnyítsen. Az olvasónk által idézett kijelentés tehát, ha így hangzott el, valóban nem mondható szerencsésnek, és olyan szellemből ered, amelytől az egyház ma mindinkább távolodni igyekszik. Az Isten felé fordult életnek különben sem az az ismérve, hogy mennyi időt töltünk a templomban, hanem az, hogy a templomtól távol is, munkahelyen vagy kiránduláson, állandóan Isten jelenlétében tudjuk magunkat.

P. M. Hatvan. — Olvasónk levelében olyan jelenséget tesz szóvá, amelyről napilapjaink is több ízben megemlékeztek már. Egyes televíziós adások sekélyes és durva stílusáról van szó, amely — mint olvasónk írja — semmiképp sem illik egy ilyen fontos közművelődési intézményhez. Olvasónknak lényegében természetesen igaza van. De azért a kérdés megítélésénél bizonyos árnyaltságra van szükség. A levél felháborodással említi Brecht „Koldusoperá”-jának közvetítését is, a győri Kisfaludy Színházból. Ennél a ma már klasszikusnak számító műnél a környezetrajznak, a művészi ábrázolásnak elkerülhetetlen velejárója bizonyos vaskosság. Más kérdés, hogy az eféle előadás csak felnőtteknek szól és ilyen esetekben a televízió tulajdonosának kell ügyelnie arra, hogy kiskorú gyermekek ne nézzék az előadást. Abban azonban már tökéletesen egyetértünk olvasónkkal, hogy egy olyan filmben, amelyet a műsorfüzet 10 éven felülieknek ajánl, nem szabadna előfordulni az általa leírt brutális jeleneteknek és az ilyen fajta kifejezéseknek, hogy „dobta a pali a csajt”, „stex” stb. „A civilizációnak és a kultúrának — írja szószerezint olvasónk — mindnyájan munkásai vagyunk, illetve akarunk lenni és éreznünk kellene ennek az erőfeszítésnek jelentőségét. Meg kell állapítanunk, hogy valóban szépet és dicsérendőt az orosz filmekből és TV előadásokból kapunk, mert azok durvaságmentes, kulturált beszédmodorú, ocsmány szavaktól teljesen mentes, vallást ki nem gúnyoló, valóban mindenkire nevelő hatású előadások. Miért nem vesszük át a szovjet kultúrának ezt a nemcs vonalát?”

„Művészet”. — Különbséget kell tennünk a szó szoros értelmében vett „egyházművészet” és a vallásos tárgyú művészet között. Az egyházművészet voltaképpen alkalmazott művészet, amelynek meghatározott célja van: a hívekben az áhitat felkeltése, esetleg az oktatásuk. A művész szabadsága tehát bizonyos mértékig megkötött, ha szakrális célra dolgozik. Ez vonatkozik természetesen a zenére és az építészetre is. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy van külön egyházművészeti „stílus”, vagy hogy a művészek a régi korok stílusát kell utánozni, csak azért, mert azt régen az egyházművészetben felhasználták. A művész a legkorszerűbb formanyelvet alkalmazhatja — így döntött a zsinat is — csak arra kell ügyelnie, hogy alkotásának szakrális hangulata, szelleme legyen.